Svenskt i Tammerfors

Harry Lönnroth

Svenskt i Tammerfors

Tre undersökningar om språk och samhälle
i det inre av Finland

TAMPERE
UNIVERSITY
PRESS

Copyright © 2009 Tampere University Press och Harry Lönnroth

Försäljning
Vetenskapsbokhandeln TAJU
Kalevantie 5
Box 617
FIN-33014 Tammerfors universitet
telefon +358 3 3551 6055
fax +358 3 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
http://granum.uta.fi

Pärm och layout
Maaret Kihlakaski

Omslagsbild: Elin Danielson-Gambogi, *Tammerkosken siltaa*, olja på duk 1903, Tammerfors stads samling
Omslagsfoto: framsida Jari Kuusenaho, baksida Touko Hujanen

Verket har granskats av en oberoende extern referent utsedd av Tampere University Press.

ISBN 978-951-44-7858-1 ISBN 978-951-44-7858-1 (pdf)

Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2009

Till Lauri

Innehåll

Abstract 9
Förord 11

En insulär finlandssvensk språkgemenskap
i språksociologisk belysning 13

I Språkmöte i skönlitteraturen 21

Språkväxling i Carola Sandbackas historiska romaner
om den svenska språkön Tammerfors 23
1 Den historiska romanen som språkspegel 23
1.1. Svenskan och svenskheten i Tammerfors
från 1800-talet till 2000-talet 27
1.2. Begreppen Tammerforssvenska och Tammerforssvenskhet 28
2 Undersökningen 29
2.1. Forskningsuppgift 29
2.2. Innehåll och mottagande 32
2.2.1. Den Tammerforssvenska släktkrönikan I 34
2.2.2. Den Tammerforssvenska släktkrönikan II 35
2.3. Metod 36
3 Språkmöte i Carola Sandbackas författarskap 38
3.1. Språkväxling i Ellen Llewellyn 38
3.2. Språkväxling i Släkt och vänner 63
4 Resultat och diskussion 68

II Intervjuer med finlandssvenska äldre i Tammerfors 73

Språkbevarande och språklig identitet bland finlandssvenska äldre
i Tammerfors 75
1 Språk och ålder på en språkö 75
1.1. Ett tvåspråkigt ålderdomshem i inlandet 77
1.2. Språkförhållandena i De Gamlas Hem i Tammerfors 80
2 Undersökningen 82
2.1. Mål 82
2.2. Material 83
2.3. Metod 83

2.3.1. Språkbevarande och språkbyte 84
2.3.2. Intervju som metod 86
2.4. Termer och begrepp 88
3 Sex sociolingvistiska miniatyrbiografier om språkbevarande och språklig identitet 91
3.1. Informant 1 91
3.2. Informant 2 94
3.3. Informant 3 99
3.4. Informant 4 101
3.5. Informant 5 105
3.6. Informant 6 108
4 Resultat och diskussion 111

III Kontakt och konflikt i industristaden 117

Tammerfors Aftonblad och språkfrågan i Tammerfors på 1880-talet . 119
1 Språkliga möten i historisk tidningspress 119
1.1. Svensk press som svensk röst i inlandet 120
1.2. Tammerfors Aftonblad och de språkpolitiska rörelserna i slutet av 1800-talet 125
2 Undersökningen 128
2.1. Mål 128
2.2. Material 129
2.3. Metodisk och teoretisk anknytning 130
3 Tammerfors Aftonblad och språkförhållandena i Tammerfors på 1880-talet 134
3.1. Textens bakgrund 134
3.2. Textens ämne 135
3.3. Textens framställningssätt 136
3.3.1. Genre 136
3.3.2. Ord 142
3.3.3. Perspektiv 144
4 Resultat och diskussion 161

Noter 165
Källor och litteratur 169
Bilagor 176
Bilaga 1. Följebrev 6.5.2008 176
Bilaga 2. Intervjuunderlag 177
Publikationer inom projektet Industristaden i språklig förändring 178
Personregister 180

Abstract

Lönnroth, Harry, 2009: *Svenskt i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*. (Swedish in Tampere. Three studies on language and society in inland Finland.) Tampere, Tampere University Press.

The theme of this book is Swedish in Tampere past and present. It contains three studies on the Swedish language and culture in inland Finland in general and in the city of Tampere in particular from the point of view of the sociology of language. In addition to original research, the book also contains an introductory article, which discusses the insular Finland-Swedish language community of Tampere. So far no attempt at a linguistic description of the issue has been made in the shape of a scholarly book.

The book is intended for all those interested in the history and the present situation of so-called Swedish speech islands in Finland, especially the city of Tampere, founded in 1779. Nowadays Tampere is the third largest city in Finland and the largest Swedish speech island in the country. Moreover, it is the only speech island located in Finnish-speaking inland Finland. In 2008, Tampere had 209,552 inhabitants, of whom 1,065 (0.5 %) reported Swedish as their first language. *The Oxford English Dictionary* (1989) defines *speech island* as "a small area inhabited by speakers of a language or dialect other than that spoken in the surrounding areas". However, it is not an unproblematic notion, as the author shows.

The book is a part of the postdoctoral researcher's project *Linguistic Change in an Industrial Town. Swedishness in Tampere, 1779–2000*, financed by the Academy of Finland during the period 2008–2010.

The site of the research is the School of Modern Languages and Translation Studies at the University of Tampere and the leader responsible for the project is Harry Lönnroth Ph.D. The purpose of the project is to study the socio-historical development of so-called Swedishness, i.e. Swedish language and culture, in Tampere, which was once the most prominent industrial city in the Nordic countries. Today the city is known among other things for its high technology, education and culture. The linguistic and socio-historical status and development of languages in Tampere is analysed in relation to major historical and social events in Finnish history.

The first study concentrates on language encounter in fiction. It focuses on the phenomenon of language switching in Carola Sandbacka's historical novels *Ellen Llewellyn* (1995) and *Släkt och vänner* (2004). In her historical novels Sandbacka, a Finland-Swedish writer born in Tampere and currently living in Swansea, Wales, deals with issues concerning the industrial tradition of Tampere from the point of view of the Swedish-speaking bourgeois and factory owners. The language encounter between Swedish and Finnish is reflected in the frequent use of Finnish in the novels.

The second study focuses on the sociolinguistic biographies of elderly Finland-Swedish people in Tampere. The main question of the interview study is language maintenance and linguistic identity among the elderly living in the bilingual old people's home De Gamlas Hem i Tammerfors – Vanhain Koti Tampereella, founded in 1898.

The third study is about language contact and conflict in an industrial society. It discusses a local newspaper as a language mirror mainly from the point of view of discourse studies. The newspaper in question is *Tammerfors Aftonblad*, published during the period 1882–1972. The study analyses the first volume of the Swedish newspaper of the Tampere region with special emphasis on the so-called language question in Tampere in the early 1880's.

Keywords: sociology of language, multilingualism, multiculturalism, bilingualism, speech island, Swedish, Tampere, Finland

Förord

iagh menar (:att och thenne mening skall hafua sin skäl): man är icke alt bunden wedh thet månge efter en för gått hållit hafua, hälst i the ting, som efter förnuftet kunna dömde warda. (tarkoitan, että tähänkin katsantokantaan on aihetta): Eihän kaikkien tarvitse myöntää sitä, minkä yksi on nähnyt hyväksi, ainakaan asioissa, joita voidaan arvostella järkiperäisesti.

Physica, 1611

– Fragment av Sigfridus Aronus Forsius (ca 1550–1624) världsbild (Kari Aronpuro: *Vähäfysiikka*, 1981)

Följande personer och instanser har i ord och gärning främjat min forskning i svenska språköar i Finland och flerspråkigheten i Tammerfors. När denna bok nu är färdig är det dags att tacka dem.

Först vill jag tacka min finansiär Finlands Akademi som gett mig detta privilegierade tillfälle att arbeta som forskardoktor. Det praktiska forskningsarbetet har jag utfört vid Tammerfors universitet som erbjudit ett rum med sjöutsikt. Professor emerita Kristina Nikula har alltid med välvilja synat mina skriverier i sömmarna – så också manuskriptet till

denna bok. För givande samarbete tackar jag min kollega, professor Paula Rossi från Uleåborgs universitet. Professor Pertti Haapala (som fick mig att inse att alla goda projekt har en stor fråga) och professor Juhani Klemola kommenterade min forskningsplan i projektets initialskede och professor Jukka Havu, prefekt för Institutionen för språk- och översättningsvetenskap, gav den sitt fulla stöd.

Letterstedtska föreningen i Stockholm tackar jag för ett generöst tryckningsbidrag. Den Tammerforsbördiga författaren Carola Sandbacka i Wales satte sig in i min undersökning om hennes författarskap och uppmuntrade mig att upprätthålla mitt eget sätt att skriva. Föreståndarinnan för De Gamlas Hem i Tammerfors Birgitta Dahlström och mina levnadsglada informanter tackar jag för den välvilliga inställning som de visade ”den unge mannen från universitetet”.

Sist men inte minst vill jag tacka min ateljékritiker Katja samt våra kära söner Eino och Lauri.

Hyhky den 10 augusti 2009

Harry Lönnroth

En insulär finlandssvensk språkgemenskap i språksociologisk belysning

Temat för denna bok är svenskan och svenskheten i Tammerfors i ett språksociologiskt och sociokulturellt perspektiv. Den undersökta språkgemenskapen är en så kallad svensk språkö i Finland, den största bland dessa och den enda som ligger i inlandet, ”i hjärtat av det finska Tavastland”. Historikern Pertti Haapala (1986, 99; min översättning) har kallat Tammerfors för ”en industriell ö i ett agrart samhälle”. Utöver en *språkö* har Tammerfors alltså också varit ett slags *industriö*, något som är speciellt intressant med tanke på sambandet mellan språk och samhälle.

Föreliggande framställning innehåller empirisk språkvetenskaplig originalforskning om ett relevant och outforskat ämne inom den nordiska språkvetenskapen. Boken är den första språkvetenskapliga undersökning som fokuserar på ämnet i bokform.

De tre undersökningar som ingår i boken är resultat av mitt postdoktorala forskningsprojekt *Teollisuuskaupungin kielellinen murros. Ruotsalaisuus Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle*, på svenska *Industristaden i språklig förändring. Svenskheten i Tammerfors från 1700-talet till 2000-talet* (se t.ex. Hiidenmaa 2008 som har uppmärksammat projektet i den finska kulturtidskriften *Hiidenkivi*). Projektet finansieras av Finlands Akademi 2008–2010 och genomförs vid Institutionen för språk- och översättningsvetenskap vid Tammerfors universitet.

Vid sidan av de publikationer som förtecknas i slutet av boken kommer denna publikation att bidra till den språksociologiska beskrivningen av det (finlands)svenska inslaget i Tammerfors från grundandet av staden i slutet av 1700-talet (1779) till början av 2000-talet. Bland publikationerna inom projektet är det framför allt här skäl att nämna den vetenskapliga samlingsvolymen *Tampere kieliyhteisönä*, 'Tammerfors som språkgemenskap' (2009). I boken anlägger en grupp forskare perspektiv på finskans, svenskans, ryskans, tyskans och de så kallade övriga språkens historia och nuläge i Tammerfors. Till den utpräglat finska stadens språkliga landskap bidrar både de så kallade autoktona (inhemska) minoriteterna med gamla anor i staden och invandrarna som kommit till staden senare. I artikeln "Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle" ger jag en översikt över svenskheten i Tammerfors från 1700-talet till 2000-talet (Lönnroth 2009c). Till en internationell publik vänder sig artikeln "The multilingual history of an industrial society. The case of Tampere, Finland" som ingår i konferensvolymen från *The 23rd Scandinavian Conference of Linguistics* (Lönnroth u.u.).

Tammerfors i början av 1900-talet. Ett gammalt vykort ur författarens arkiv.

De tre uppsatserna handlar om det man gemenligen kallar ”svenskan i Tammerfors” eller ”Tammerforssvenska”, en terminologisk operationalisering som inbegriper både en språklig och en kulturell dimension. Det är fråga om självständiga undersökningar som tillsammans bildar en tematisk helhet. I den tvärvetenskapligt och flerspråkigt inriktade boken granskas svenskan i Tammerfors med hjälp av tre språkvetenskapliga metoder – lingvistisk analys av skönlitterär text, intervjuundersökning och brukstextanalys – något som även återspeglas i bokens disposition med tre avdelningar. Den första avdelningen handlar om språkmöte i skönlitteraturen (”litterär Tammerforssvenska”), den andra om intervjuer med äldre Tammerforssvenskar och den tredje om språkdebatten i ett historiskt tidningsmaterial. Det vetenskapliga perspektivet i undersökningarna betonar den historiska dimension som hör ihop med det problematiska begreppet språkö. I artikeln ”Det femte landskapet? Svenska språköar i Finland som objekt för språkvetenskaplig forskning” har jag definierat begreppet *svensk språkö i Finland* som ”en finskspråkig ort med en svenskspråkig minoritet med både historisk kontinuitet och språklig infrastruktur” (Lönnroth 2009b, 106). I denna bok kommer bilden av språköar ytterligare att preciseras och utvecklas (för en diskussion om begreppet språkö, se även Lönnroth 2009c; för språköar, *speech islands*, jfr även Bloomfield 1935 som berör fenomenet i sitt klassiska verk *Language*).

Målet med boken är att bidra till den teoretiska och empiriska analysen av svenskan i Tammerfors med omnejd. Boken är skriven för alla som är intresserade av (historisk) flerspråkighet ur samhällsaspekt, framför allt nordiska språkforskare och historiker med angränsande specialområden. Den vänder sig till dem som är intresserade av svenska språköar i Finland, speciellt av det svenska språkets och den finlandssvenska kulturens historia och nuläge i en industristad i en finsk inlandskontext.

I min framställning har jag strävat efter ett pedagogiskt grepp och ett klart uttryck, vilket bland annat innebär att jag fäst särskild uppmärksamhet på de termer och begrepp som aktualiseras i språksociologiskt arbete med svenska språköar. Detta gör jag bland annat därför att man i

Finland också tidigare publicerat artiklar om svenskan på språköar men utan att man explicit markerat att det är fråga om *språköforskning*. Man har med andra ord inte deltagit nämnvärt i diskussionen på området och därigenom utvecklat språköforskningen som språkvetenskaplig disciplin inom nordistiken (för en översikt över tidigare forskning på området, se Lönnroth 2009c med anförd litteratur). En förklaring kan vara en viss omedvetenhet om den internationella forskning som bedrivits till exempel på det tyska språkområdet. Ett exempel på tysk forskning är samlingsvolymen *Sprachinselforshung* (red. Berend & Mattheier 1994). Inom den finländska etnologin har man dock behandlat frågor förknippade med ”språköar” (se t.ex. Åström, Lönnqvist & Lindqvist 2001; Lönnqvist 2007).

Också om det svenska Tammerfors har man skrivit tidigare. Det senaste bidraget är samlingsvolymen *Vårt Tammerfors. En svensk språkö i hjärtat av det finska Tavastland* (red. Björkman m.fl. 2001). Denna populärt hållna bok innehåller – trots vissa svagheter till följd av redigering och subjektivitet – en intressant översikt över den svenskspråkiga minoriteten i staden. Bland de svenska språköarna utgör Tammerfors ett undantag när det gäller språklig infrastruktur som finlandssvenska föreningar och institutioner, ”svenska rum”. I dag består det svenska Tammerfors av bland annat paraplyorganisationen Kulturstiftelsen i Tammerfors, Svenska samskolan i Tammerfors, Svenska lågstadiet i Tammerfors, Svenska barndaghemmet i Tammerfors, Tammerfors svenska församling, Svenska Hemmet, Svenska folkpartiet i Tammerfors, *Tammerfors Aktuellt* (utgiven av Svenska Sällskapsklubben i Tammerfors), Svenska Pensionärsföreningen i Tammerfors, Svenska Kvinnoklubben i Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors, De Gamlas Hem i Tammerfors, Föreningen Hem och Skola i Tammerfors samt Tammerfors Spejare.

Målet med den första undersökningen i boken, ”Språkväxling i Carola Sandbackas historiska romaner om den svenska språkön Tammerfors”, är att studera hur skönlitterära texter som har en historisk utgångspunkt kan bidra till kännedomen om språket i en tvåspråkig eller snarast flerspråkig kontext. Carola Sandbacka är en Tammerforssvensk

Ön Viikinsaari. Ett gammalt vykort ur författarens arkiv.

författare vars romaner inte tidigare varit föremål för någon närmare språkvetenskaplig studie. De är dock intressanta både i ett språkvetenskapligt och i ett litteraturvetenskapligt perspektiv. Undersökningen om Sandbackas författarskap är förankrad i den teoribildning som handlar om fenomenet språkväxling i skönlitteratur. Den finlandssvenska litteraturen erbjuder ett mångsidigt material för språkvetenskapliga undersökningar av denna typ.

I undersökningen redogörs också för den historiska och språkliga miljö som de undersökta romanerna – *Ellen Llewellyn* (1995) och *Släkt och vänner* (2004) – utspelas i. Detta underlättar förståelsen av romanerna även för dem som inte är närmare bekanta med Sandbackas författarskap eller de forskningsfrågor som undersökningen rör sig om. Sandbacka är en språksociologiskt givande författare eftersom hennes romaner inte kan anses vara ”språkpolitiskt tendentiösa”. De ger med andra ord inte uttryck för några tydliga och ensidiga ståndpunkter när det gäller synen på språk. Hennes författarskap har alltså ett stort värde om man vill analysera språkliga möten i en finskspråkig inlandskontext som Tammerfors.

I undersökningen ”Språkväxling i Carola Sandbackas historiska romaner om den svenska språkön Tammerfors” redogörs för vad en författare ”minns” om svenskan och svenskheten i staden. I den andra undersökningen i boken, ”Språkbevarande och språklig identitet bland finlandssvenska äldre i Tammerfors”, redogörs däremot för vad äldre Tammerforssvenskar minns. Man kan något förenklat säga att det inte finns någon orsak att tro mindre på en skönlitterär författare som i sitt författarskap skriver mer eller mindre realistiskt om en omgivning som han eller hon grundligt känner än att tro på informanter som intervjuas. Undersökningen aktualiserar förhållandet mellan språk och ålder på en språkö och dokumenterar samtidigt det som finlandssvenska äldre i Tammerfors har att berätta om svenskan i staden. I undersökningen anläggs ett flerspråkighetsperspektiv på sex Tammerforssvenskars sociolingvistiska biografier. Också finlandssvenska äldre i Tammerfors är en social grupp som inte tidigare varit föremål för någon språkvetenskaplig studie. Även om vissa resultat av forskningen om svenskan och svenskheten i Tammerfors kan kännas ”självklara”, har jag dock velat kontrollera dessa ”självklarheter” genom att granska om de har stöd i empirin och informanternas erfarenhetsvärld. Det är alltså fråga om grundforskning om ett ämne som man tidigare inte skrivit speciellt mycket om.

Den tredje och sista undersökningen i boken, ”Tammerfors Aftonblad och språkfrågan i Tammerfors på 1880-talet”, är en ideologikritisk analys av den svenskspråkiga lokaltidningen i Tammerfors utgiven under åren 1882–1972. Det ideologikritiska perspektivet kommer till uttryck i det att jag försöker redogöra för hur man i tidningen skriver om frågor av språkpolitisk relevans. Undersökningen, som baserar sig på tidningens första årgång från 1882, handlar om kontakter och konflikter på en språkö, ett område som sällan fokuserats inom språk(ö)forskningen. Syftet med undersökningen är att granska den språkpolitiska debatt och de frågor av språklig relevans som behandlas i tidningen, speciellt förhållandet mellan den svenska och den finska språkgruppen i Tammerfors. I undersökningen dryftas bland annat hur språkliga attityder kommer till uttryck i en svenskspråkig tidning i inlandet. *Tammerfors*

Aftonblad var ett organ för den ”svenska rösten” i de frågor som gällde svenskan och svenskheten i Tammerfors- och Tavastehusregionen. Därför är detta historiska tidningsmaterial en mångsidig och outnyttjad källa för språksociologiskt inriktad flerspråkighetsforskning.

Pyynikki restaurang. Ett gammalt vykort ur författarens arkiv.

I sin bok *Finlandssvenska* har språkvårdaren Hugo Bergroth (1992, 17, se även 142) kallat den så kallade herrgårds- och stadssvenskan i landets finska bygder för ”bakom-kuopio-svenska”. Svenskan i Tammerfors är således en representant för den urbana svenska som talas i städer med överväldigande finsk majoritet. De svenskspråkiga i Tammerfors bildar med andra ord en så kallad insulär finlandssvensk språkgemenskap i det finska inlandet. Enligt *Svensk ordbok* (1999) används adjektivet *insulär* om något som ”avser eller är typisk för en ö”. Men utöver denna betydelse kan ordet även användas överfört i betydelsen ’avskild från yttre (intellektuella) impulser’. När man talar om språköar är det viktigt att komma ihåg att språk inte är några ”öar” (jfr Ringmar 2006, 16). Detta innebär att de svenskspråkiga som lever på dessa språköar inte

lever isolerat. Snarast kan man säga att de lever i ”språklig trängsel”, ett uttryck som jag lånat av etnologen Anna-Liisa Kuczynski (2006), utan att de för den skull behöver uppleva denna ”trängsel” som något negativt. Den funktionella tvåspråkigheten och den naturliga kontakten över språkgränsen är inlandssvenskarnas varumärke, något som de tre här aktuella undersökningarna om svenskan i den gamla industristaden Tammerfors också är bevis för.

I

Språkmöte i skönlitteraturen

Språkväxling i Carola Sandbackas historiska romaner om den svenska språkön Tammerfors

1 Den historiska romanen som språkspegel

Det räckte med Tammerforsnejden där fabrikerna byggde till och dit folk strömmade från när och fjärran.

– Carola Sandbacka: Släkt och vänner (2004)

Den finlandssvenska författaren Carola Sandbacka (f. 1951) har karakteriserats som ”en stilsäker epiker som i sin sparsmakade produktion låter allmängiltiga existentiella frågor avhandlas mot en klart tecknad historisk fond” (*Uppslagsverket Finland* 2006, 358). Sandbacka är en ovanlig författare i Finland eftersom hon är född och uppvuxen i Tammerfors, utanför de svenskspråkiga kusttrakterna, men skriver på svenska (jfr Augusta Lundahl och Viola Renvall). År 1987 blev Sandbacka filosofie doktor med filosofi som huvudämne och två år senare, år 1989, flyttade hon till Swansea, Wales. Utöver sin vetenskapliga produktion har hon gett ut tre skönlitterära verk: *Sagan om Sarastros väg* 1978 (utgiven på finska 1981), *Ellen Llewellyn* 1995 (utgiven på finska 1996) och *Släkt och vänner* 2004 (outgiven på finska).

Carola Sandbackas litterära debut 1978 var en kritikerframgång. Den mytiska science fictionromanen fick beröm bland annat för sin fantasifyllda intrig och sitt rika språk (*Uppslagsverket Finland* 2006, 358). När hon i mitten av 1990-talet återkom med en ny roman, slog hon sina läsare med häpnad: *Sagan om Sarastros väg* efterföljdes av en ny litterär framgång men denna gång i form av en historisk epokroman, *Ellen Llewellyn*. Till samma romantradition ansluter sig också *Släkt och vänner* ett tiotal år senare.[1]

Ellen Llewellyn och *Släkt och vänner* utspelar sig i industristaden Tammerfors. Långt in på 1900-talet arbetade många svenskspråkiga industriexperter och tjänstemän inom metall-, pappers- och textilindustrin i staden i företag som Oy Finlayson Ab (gr. 1820) och Oy Tampella Ab (gr. 1859) (för fabrikernas historia, se bl.a. Lindfors 1938; von Bonsdorff 1956a, 1956b, 1956c). Det är denna så kallade inlandssvenskhet som är utgångspunkten för romanerna.[2] I historiska romaner som dessa tangeras därför områden av generellt språksociologiskt intresse: sociala förhållanden mellan språkgrupper, nationellt uppvaknande och nationalitetsrörelser, språkliga attityder, språkval samt språkbevarande och språkbyte. Ett stereotypt exempel på ett socialt gap mellan språkgrupperna är förhållandet mellan de borgerliga svenskspråkiga industrisläkterna och det finskspråkiga tjänstefolket. Tjänstefolket kunde i regel enbart finska, och följaktligen var de svenskspråkiga ”tvungna” att tala finska med dem. Den finska som talades av de svenskspråkiga har man pejorativt kallat ”köksfinska” som i följande utdrag ur *Släkt och vänner*:

> *Sigrid visste att hennes finska var av den oborstade österbottniska sorten och Gunnar hade sagt att man inte kunde räkna med att folk pratade svenska i Tammerfors. ”Vi får borsta upp vår köksfinska både Sigrid och jag”, hade Gunnar sagt, med den där hurtigheten som han ibland tog till och som alltid irriterade Sigrid. För Gunnar var det inget problem att tala dålig finska. Han ritade och berättade och blev alltid förstådd till sist. Men inte ens hemma i Kokkola var det alla som förstod Sigrid, och medan hon långsamt gick ännu en tur över torget insåg hon att vad torghandlarna sa till varandra och kunderna var en fullständig rotvälska i hennes öron. Här räckte köksfinskan inte långt, här var uttalet främ-*

mande och sävligt gungande så att orden fick en form och färg som inte gick att känna igen åtminstone så här i början. Kanske det här var en av de saker som skulle bli bättre med tiden? (s. 32)

Ellen Llewellyn och *Släkt och vänner* är släktromaner från Tammerfors som utspelas under den första hälften av 1900-talet: *Ellen Llewellyn* fokuserar Tammerfors under en period på 50 år från och med år 1900, medan det är 1920-talet som står i fokus i *Släkt och vänner*. Under denna tidsperiod var Tammerfors en finskspråkig arbetarstad med en svenskspråkig minoritet. Som språklig miljö var Tammerfors emellertid inte bara en finsk industristad utan också en så kallad svensk språkö i Finland – därtill kom också andra men mindre språk och språkgrupper än finska och svenska (t.ex. ryska och tyska som behandlas i samlingsvolymen *Tampere kieliyhteisönä* 2009). *Svenska Akademiens ordbok*, SAOB (S 10 245), definierar *språkö* som ”mindre, avgränsat språkområde [...] inne i område där annat l. andra språk talas”. Tammerfors är fortfarande den största svenska språkön i Finland och den enda som ligger i inlandet. De övriga svenska språköarna i Finland anses traditionellt vara städerna Kotka, Björneborg och Uleåborg (för Tammerfors som språkö, se Lönnroth 2009a, 2009c, u.u.; för Tammerfors och Uleåborg, se Lönnroth & Rossi 2008a, 2008b, 2008c). De svenska språköarna i Finland brukar ofta räknas till det som kallas ”Svenskfinland” – de anses utgöra det ”femte landskapet” (eller ”övriga Finland”) vid sidan av Nyland, Åboland, Åland och Österbotten (Lönnroth 2009b). Att en ort kan kallas språkö förutsätter dock enligt min syn att det finns någon sorts historisk kontinuitet och språklig infrastruktur på orten, inte minst gymnasium (jfr även Lönnroth 2009c).[3] Diskussionen kring ”språköar” i Finland har allmänt taget varit rätt okritisk i vårt land.

Carola Sandbackas romaner om den svenska språkön Tammerfors berör direkt och indirekt två- och flerspråkighetens historia i Finland i allmänhet och i Tammerfors i synnerhet. Romanerna handlar inom en narrativ text om språkliga möten dels på individnivå, dels på samhällsnivå. Ralph Fasold (1984, nytryck 2004; 1990, nytryck 2003) har indelat sociolingvistiken i samhällets sociolingvistik (*sociolinguistics of*

society) och språkets sociolingvistik (*sociolinguistics of language*). I denna undersökning anknyter jag till den samhälleligt orienterade sociolingvistiken, språksociologin (för flerspråkighet på samhällsnivå, se t.ex. Edwards 2007; Gardner-Chloros 2007; McRae 2007).

En författare skildrar det förgångna med hjälp av en metod som kan kallas *fiktiv* (för historiker, jfr Klinge 1993, 475). En språkhistorisk analys av skönlitteratur är därför alltid förknippad med en hel del källkritiska och metodologiska överväganden (se Nikula 1995, 2003 som diskuterar lingvistisk tolkning av skönlitterära texter och Pihlainen 2002 som diskuterar skönlitteratur och överskridande av sanningsenlighetsfrågor inom historieforskningen). Materialets potentiella begränsning betyder dock inte att skönlitteraturen helt skulle sakna språkvetenskaplig (eller historisk) beviskraft. I sin recension av *Ellen Llewellyn* har kritikern Tuva Korsström (1995) förmodat att Sandbacka använt sig av ”ett dokumentärt material som står henne nära”. Detta tyder på att Sandbacka är insatt i det hon skriver om. Att en författare känner till den verklighet, *kontext*, som han eller hon skildrar kan även komma fram i dialogen och i det övriga repliksspråket, som sålunda upplevs som trovärdiga av dem som vuxit upp under den i romanerna aktuella tiden. En författare kan till exempel använda sig av olika dialogiska drag för att skapa en illusion av talat språk antingen i historisk eller i modern tid (för talat språk och dess illusion i skönlitteratur, se Tiittula 2001; för talspråk i skrift, se Lagerholm 1999).

Flerspråkighet i skönlitteratur är emellertid inte något nytt forskningsområde. Redan 1970 utkom Leonard Forsters bok *The Poet's Tongues* om ämnet. I Finland hör språkmötet och språkvalet i den finlandssvenska litteraturen i original och översättning till de forskningsområden som från och med 1980-talet intresserat många forskare i nordiska språk. Orsaken härtill är naturlig. Som bland annat Pirkko Lilius (1989, 111) nämner konfronteras de finlandssvenska författarna ofta med ett språkval när de återger ett språkmöte i en fiktiv berättelse. Härvidlag fungerar den finlandssvenska skönlitteraturen som en spegel för det tvåspråkiga samhället i tid och rum (se bl.a. Liljestrand 2003 som diskuterar den litterära texten som språkspegel).

1.1. Svenskan och svenskheten i Tammerfors från 1800-talet till 2000-talet

På 1800- och 1900-talen var Tammerfors en viktig industristad både i ett nordiskt och i ett internationellt perspektiv. Den växande industrin behövde både arbetskraft, som i huvudsak kom från olika delar av Finland, och utländska industriexperter, inte minst från England, Sverige och Tyskland. Om detta berättar bland annat Napoleon Wesander, disponent på Tammerfors Linne- och Jern-Manufaktur Aktie-Bolag, i sina memoarer från 1936:

> *Vid min rond genom fabriken blev jag bekant med flera av mästarna i de olika avdelningarna: spinnmästaren Gustafsson, vävmästaren Nell, engelsman, blekmästaren Miller, tysk, byggmästaren Asp och verkmästaren Nyman, alla raska och duktiga personer, var och en väl inne i sitt fack. Jag fick därefter bese träsliperiet, vars föreståndare, ingenjör W. H. O. Wallgren, rikssvensk, hälsade mig kamratligt glatt och även presenterade mig för verkmästaren Karl Grönmark. (Wesander 1936, 46–47.)*

De utländska experterna med sina familjer bidrog på ett centralt sätt till stadens språkliga mångfald, om än den stadshistoriska forskningen har visat att Tammerfors alltid varit en ”purfinsk” stad (t.ex. Voionmaa 1935, 214; min översättning). År 1900 hade 5,6 procent av stadens befolkning fortfarande svenska som modersmål (första språk). Men redan 1930 hade antalet svenskspråkiga minskat till 2,4 procent (1 574 personer). Av de svenskspråkiga i Tammerfors kunde 86 procent (1 404 personer) även finska. (Voionmaa 1935, 214.)

År 2008 hade Tammerfors 209 552 invånare. Av dessa hade enbart 1 065 (0,5 %) registrerat sig som svenskspråkiga; svenskan är alltså i påtaglig minoritetsställning i staden. Om man tar hänsyn till de svenskspråkiga i Tammerfors med omnejd stiger siffran till cirka 1 300–1 500. Det ”svenska” Tammerfors symboliseras i dag speciellt av Svenska klubben i Tammerfors (gr. 1884, se Grönblom 1934; Wilkman 1984), Svenska samskolan i Tammerfors (gr. 1895, se Löfman 1995) och Tammerfors svenska församling (gr. 1926, se Lehtola 2001). Utöver

dessa finlandssvenska institutioner kan man nämna ålderdomshemmet De Gamlas Hem i Tammerfors (gr. 1898, se Wassholm 1999) och lokaltidningen *Tammerfors Aftonblad*, utgiven under åren 1882–1972, och dess efterträdare *Tammerfors Aktuellt*, utgiven sedan 1973 (se de la Chapelle & Korsström 2001). Den svenska språkgruppen i Tammerfors präglas numera i stor utsträckning av funktionell tvåspråkighet och naturlig språkkontakt.

1.2. Begreppen Tammerforssvenska och Tammerforssvenskhet

Inom finländsk nordistik talar man traditionellt om till exempel ”Helsingforssvenska”, ”Åbosvenska” och ”Vasasvenska”. I analogi med dessa språkvetenskapligt genomskinliga begrepp kan man också tala om ”Tammerforssvenska”. I denna undersökning använder jag begreppet som en operationalisering. Detta gör jag därför att det i brist på relevant empirisk forskning är osäkert om det överhuvudtaget existerar drag som skiljer svenskan i Tammerfors från svenskan i till exempel Åbo.

Med *Tammerforssvenska* avser jag den svenska som talas av den svenskspråkiga befolkningsgruppen i Tammerfors med omnejd. Begreppet omfattar även den svenska som talats av svenskspråkiga som har flyttat till staden från annat håll i Finland. Däremot omfattar begreppet Tammerforssvenska i regel inte den svenska som talas av rikssvenskar bosatta i Tammerfors. Det rikssvenska inslaget hör dock till det sociokulturella begrepp som jag kallar *Tammerforssvenskhet*. Det mest kända exemplet på rikssvenskt inflytande på industrin i Tammerfors är ingenjören och polyglotten Hermann Kauffmann (1840–1908), känd för sina memoarer *Muntra minnen från mellersta Tavastland* från 1902 (se Lönnroth & Rossi 2008c).[4]

Läderfabriken i Epilä på 1940-talet. Vapriikin kuva-arkisto, fotograf E. M. Staf.

2 Undersökningen

2.1. Forskningsuppgift

När man läser Carola Sandbackas författarskap från 1990- och 2000-talen, slås man av en fördomsfri användning av finska repliker i den för övrigt svenska texten, speciellt i dialogen mellan den svenskspråkiga familjen och det finskspråkiga tjänstefolket. Huruvida de språkliga mötena har haft någon faktisk förebild i verkligheten är dock svårt att säga, frågor av detta slag är därför snarast teoretiska (jfr dock utdraget ur brevet av Carola Sandbacka i avsnitt 2.2. nedan).

I denna undersökning redogör jag för språkväxlingen i Carola Sandbackas romaner *Ellen Llewellyn* och *Släkt och vänner*. Målet med undersökningen är att granska hur en finlandssvensk författare som

Sandbacka använder sig av språkväxlingen för att spegla den sociala differentieringen i de historiska miljöer hon skildrar, det vill säga vilken funktion språkväxlingen har i hennes romaner. Detta huvudmål försöker jag nå med hjälp av tre delmål:

1. *I vilka sammanhang förekommer språkväxlingen?*
2. *Hur kommer språkväxlingen till uttryck?*
3. *I vad mån skiljer sig förekomsten av språkväxling åt i de två romanerna?*

Med *språkväxling* avses att en författare växlar mellan två (eller flera) språk i sitt verk; min analys gäller dock enbart växlingen mellan svenska och finska. Språkväxlingen återspeglar i sin tur att ett faktiskt eller ett fiktivt *språkmöte* har ägt rum. I ett och samma verk kan en författare växla mellan olika språk eller olika varieteter av språk (t.ex. dialekt). I den tidigare forskningen har man konstaterat att författaren dels kan kommentera och beskriva språkmiljön i relationen, det vill säga i den berättande texten, dels reflektera den språkliga repertoaren i dialogen (t.ex. Lilius 1989, 113).[5]

På grund av att forskningen i en förhållandevis liten utsträckning tagit hänsyn till den litteratur som handlar om de svenska språköarna i Finland, har bilden av den finlandssvenska litteraturen på denna punkt förblivit ofullständig. Om man godkänner antagandet att språkmöten är karakteristiska för den finlandssvenska litteraturen, borde de vara ännu mer karakteristiska för den tunnsådda litteratur som skrivits på svenska i inlandet där omgivningen ju är helt finsk. Att bibehålla sitt svenska språk och sin finlandssvenska identitet skulle således vara svårare på en språkö än i ”Svenskfinland”. Det finska inslaget i Carola Sandbackas författarskap om svenskheten i Tammerfors är därför av en stor språkvetenskaplig och samhällelig relevans: genom att säga någonting om ett språk (finskan) säger hon också någonting om ett annat (svenskan) i en given social miljö (Tammerfors).[6] I hennes fall har språkväxlingen dessutom ”empiriskt” stöd i den verklighet som hon själv har vuxit upp i.

En författares estetiska intentioner och målgrupp avgör i hur stor utsträckning han eller hon använder sig av främmande språkelement i sitt författande. För en finländsk läsare bidrar användningen av finska säkert till en trovärdig läsupplevelse men för en rikssvensk läsare kan texten ställvis förbli obegriplig om den innehåller stora mängder finska eller finlandssvenska inslag. Peter Sjögren (1998, 111), som diskuterar finlandssvensk skönlitteratur i ett förlagspolitiskt perspektiv, skriver: ”En fråga som inställer sig är i vilken utsträckning [finlandssvenska] författare som vet med sig att de skriver även för en rikssvensk publik bör anpassa sitt språk efter denna.” Denna fråga hänför sig till den långvariga debatten om vilken norm den finlandssvenska litteraturen bör följa.

Min utgångspunkt är att Carola Sandbacka i första hand skriver för en finlandssvensk publik och först i andra hand för en rikssvensk eller till och med nordisk publik.[7] Detta ligger i linje med bland annat Lilius (1989, 112) konstaterande om att en flerspråkig litteratur (eller ett flerspråkigt författarskap) förutsätter en flerspråkig publik. I den flerspråkiga litteraturens tradition används vissa språk i vissa funktioner, medan andra språk används för att nå andra stilistiska effekter (Lilius 1989, 111). Carola Sandbackas författarskap representerar en ”två- och flerspråkig litteratur där författaren kombinerar språk i ett och samma litterära verk antingen för att beskriva en två- eller flerspråkig miljö eller för att reservera vissa språk för vissa litterära syften” (Lilius 1989, 111).[8] Motsatsen till denna typ av flerspråkig litteratur är en två- eller flerspråkig litteratur där författaren skriver olika litterära genrer på olika språk (Lilius 1989, 111). Sandbacka ”provocerar” dock inte sina finlandssvenska läsare med ett ”överflödigt” bruk av finska.[9]

Carola Sandbackas författarskap har, såvitt mig bekant, inte undersökts närmare vare sig inom litteraturvetenskaplig eller inom språkvetenskaplig forskning. Hon behandlas till exempel inte i *Finlands svenska litteraturhistoria*, del 2, utgiven av Clas Zilliacus 2000, och i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, del 1–5, utgiven av Elisabeth Møller Jensen 1993–2000.

2.2. Innehåll och mottagande

Materialet i denna undersökning består av två romaner av Carola Sandbacka, *Ellen Llewellyn* (1995) och *Släkt och vänner* (2004), vilkas innehåll och mottagande presenteras närmare i avsnitt 2.2.1. och 2.2.2. nedan. *Ellen Llewellyn* analyseras utgående från andra upplagan, *Släkt och vänner* utgående från första upplagan, båda utgivna på Schildts förlag. *Ellen Llewellyn* innehåller 319 sidor, *Släkt och vänner* 206 sidor. Följande tre kriterier har påverkat valet av material:

För det första är romanerna skrivna av en infödd Tammerfors-svenska. Trots att Sandbacka numera är bosatt utomlands, är hon personligen bevandrad i den verklighet som hon behandlar i sitt författarskap. Enligt Korsström (1995) låter Sandbacka ”fiktionen skapa en sådan distans till det självupplevda att det är fullkomligt egalt varifrån förebilderna kommer”. Romanerna är dock inte självbiografiska även om de med stor sannolikhet innehåller beröringspunkter med författarens egen familjehistoria.[10]

För det andra är romanerna skrivna på svenska om Tammerfors, vilket är exceptionellt inom äldre och modern finlandssvensk litteratur (jfr även Korsström 1995).[11] ”Miljön är absolut intressant och Sandbacka är fortfarande nästan ensam om att utforska den; liksom *Ellen Llewellyn* handlar den nya romanen [*Släkt och vänner*] om Tammerfors-svenskarna”, skriver Pia Ingström i sin recension 2004.

För det tredje handlar romanerna i stor utsträckning om det ”svenska” Tammerfors. Det svenska inslaget i Tammerfors hör, som påpekats, nära ihop med industrin. Den historiska flerspråkigheten i Tammerfors kan därför enligt min mening inte helt förstås utan kännedom om den roll som industrin har spelat i stadens utveckling. Tematiskt handlar romanerna om abstrakta existentiella frågor men handlingen och de yttre omständigheterna utspelar sig i den urbana stadsmiljön, speciellt i en överklassig svenskspråkig miljö. ”En sådan klasskollision – i en beskrivning som punkterar ytterligare en klichéföreställning om en homogent överklassig finlandssvensk miljö – kunde vara riktigt högintressant”, hävdar Ingström (2004).

Samspelet mellan det som jag här kallar *historisk språkdimension* respektive *modern språkdimension* i skönlitteratur bidrar ytterligare till romanernas språkvetenskapliga värde. På grund av att historisk kontinuitet enligt min mening är en central del av begreppet språkö är den historiska språkdimensionen hos Sandbacka speciellt intressant. Romanerna är *skrivna* på 1990- och 2000-talen men de *handlar* om det tidiga 1900-talet. På grund av detta måste författaren använda sin fantasi för att skapa en bild, *illusion*, av de drag som enligt henne kan ha varit typiska för den svenska som talats bland stadens högreståndskretsar i början av förra seklet. Allt detta gör författaren medvetet eller omedvetet utifrån dagens perspektiv och med hänsyn till det konstnärliga mål som han eller hon vill uppnå med sin text. Hur medvetna hans eller hennes val har varit är svårt att fastställa även om man hade en möjlighet att intervjua författaren.[12] I ett brev till mig reflekterar Carola Sandbacka på ett sällsynt sätt över den funktion som de finska replikerna har i hennes prosa:

> *[---] Det föll sig helt enkelt naturligt att använda dem [de finska replikerna]. Något annat och djupare syfte än att ge en – förhoppningsvis – verklighetstrogen bild av det svenska Tammerfors under nittonhundratalets första årtionden har de nog inte. – I endel fall tycker jag själv att finskan är i viss mening starkare än svenskan. Att till exempel säga, att onko se kangas nyt sitten niin kamalan tärkeä ['är det där tyget nu se'n så hemskt viktigt'], låter beslutsammare än den svenska motsvarigheten i mina öron.*
>
> *Min användning av finska uttryck är förstås rotad i min egen uppväxttid under femtio- och sextiotalet. I början av nittonhundratalet hade svenskan en starkare roll i Tammerfors än i min ungdom – till exempel fanns det i vissa affärer biträden som talade svenska, något som inte mera förekom på min tid. – Om de finska replikerna kan jag ännu säga att många av dem kommer 'direkt från verkligheten', så att säga. Det är sådant som jag har hört sägas i olika sammanhang, och som jag tyckte att passade i exempelvis Selmas mun, sådan jag tänkte mig henne. Ett exempel är 'meidän tulee palvella toisiamme parhaan kykymme mukaan' ['vi bör tjäna varandra så gott vi kan']. I bakgrunden till de finska uttrycken finns förstås också den sociala verklighet som gällde ännu*

under min barndom och ungdom. Tjänstefolket i de finlandssvenska familjerna var vanligen finsktalande. [---] (Carola Sandbacka i brev till Harry Lönnroth 23.2.2008.)

2.2.1. Den Tammerforssvenska släktkrönikan I

Då *Ellen Llewellyn* 1995 utkom nominerades den för det prestigefyllda Finlandiapriset. Den var ”utan tvekan en av [...] bokhöstens toppar” (Korsström 1995). Det året gick priset dock till Hannu Mäkeläs *Mestari*. *Ellen Llewellyn* fick god kritik i den svenskspråkiga ”rikstidningen” *Hufvudstadsbladet*. Tuva Korsström hävdade att *Ellen Llewellyn* är ”en släktkrönika med bred episk vidd och skriven med en för finländska förhållanden sällsynt professionalism”. I fokus i romanen står en släkts skeden i de borgerliga kretsarna i Tammerfors i början av 1900-talet. (Korsström 1995.)

Ellen Llewellyn är en roman om en flicka som måste lämna sitt hem i Stockholm för att bo hos sin äldre syster Frida i Finland. Systern är gift med Oscar Jacobi, en välbärgad pälshandlare i Tammerfors. Huvudgestaltens utveckling skildras kronologiskt från det hon är en liten flicka till det hon är en ung kvinna, mor och änka. Generationerna representeras av en kvinnlig portalfigur: Ellens mor ”gamla Anna”, Ellens dotter ”lilla Anna” och Annas dotter Kristina. Ellens syster Frida och Fridas dotter Elvira intar också en central ställning i boken, där kvinnoperspektivet överlag är framträdande. Utöver Tammerforssvenskarnas är romanen också kvinnornas krönika, har det påpekats. Sandbacka skildrar det förgångna i detalj. Till denna tid hör inte minst hattar, textilier, heminredning och matuppköp. Hennes berättarstyrka finns framför allt i det sätt på vilket hon beskriver ”hur sorgen och livsledan bemäktigar sig vardagen”. Ett exempel på detta är det olyckliga äktenskapet mellan Ellen och Leopold Cohnberg. Det finska elementet går framför allt att finna i pigorna Tyyne och Selma som i kritiken har jämförts med ”svarta nannies i amerikanska sydstatsromaner”, präglade av livsvisdom, jordnärhet och trofasthet. (Korsström 1995.)

Trots god kritik ansågs *Ellen Llewellyn* dock vara en traditionell och konventionell finlandssvensk roman. Den var ”smidig och tadelfri på ett sätt som både fascinerar och irriterar”, sades det. Recensenten är kritisk mot att Sandbacka skriver på ett sätt som om ”varken *Freud* eller kvinnofrigörelsen någonsin existerat”. Med detta hänvisar kritikern till synen på äktenskap, barn, hem och sexualitet. Enligt kritikern finns det både ett ytligt och ett moraliskt plan i romanen. Sandbacka ifrågasätter inte de uppfattningar och den moral som rådde i det tidiga 1900-talets Tammerfors. *Ellen Llewellyn* är ”den perfekta romanen”, en roman ”utan minsta spricka eller vank”. (Korsström 1995.)

Enligt Tuva Korsström klargör Sandbacka ”att det är ett ståndsamhälle hon skildrar”. Enligt henne gör Sandbacka detta ”[u]tan att protestera och moralisera”. Därför utgår jag ifrån att detsamma gäller också för hennes syn på språk. Sandbackas förtjänst som författare, det vill säga levande person- och tidshistoria, skulle därför också inbegripa en levande skildring av språklig verklighet, antar jag. Sandbacka beskriver fenomen – enligt min mening alltså även språkliga fenomen – troget, har man påpekat. (Korsström 1995.)

2.2.2. Den Tammerforssvenska släktkrönikan II

Släkt och vänner utkom 2004, knappt tio år efter *Ellen Llewellyn*. Pia Ingström, som recenserade romanen i *Hufvudstadsbladet*, skriver att det är fråga om en ”trevlig bok, om människor och omständigheter”, men önskar att författaren ”i ett tidigt skede hade fattat ett resolut beslut åt något håll”. Recensenten anser att läsaren hålls ”på medellångt avstånd” från det som författaren egentligen beskriver. Ingströms intryck är ”ljummet men ödesmättat”. Sandbackas berättarhållning karakteriserar hon som ”programmatiskt försiktig” och jämför romanen med brittisk prosa av den stillsamma sorten. (Ingström 2004.)

Släkt och vänner handlar om åren mellan första och andra världskriget. 1918 års traumatiska inbördeskrig mellan de ”vita” borgarna

och de ”röda” socialisterna infaller också under mellankrigsåren. *Släkt och vänner* handlar om paret Gunnar och Sigrid Bengs som flyttar från Österbotten till ”den dynamiska industristaden i finskaste Finland”. Gunnar är framgångsrik men Sigrid vänjer sig inte. Hon kan inte finska och vägrar även att bli en del av den svenska gemenskapen i staden, ”det svenskspråkiga herrskapets sällskapsfasoner”. Enligt recensenten kommer denna klasskollision i en finlandssvensk miljö inte riktigt fram. På grund av berättarhållningen kan man enligt Ingström inte veta hur man ”borde” förhålla sig till detta. Recensenten önskar även att författaren skulle ha skildrat personerna med ”litet större psykologisk närhet”. Genom att beskriva olika seder och bruk skulle hon ha kommit åt de olika kulturella och sociala skillnaderna i samhället. Men trots detta – något som är speciellt intressant – äger den stora samhällsomvandlingen rum även i ”kök, salonger och kontor”, inte bara inom ”jordbruket, fabrikerna och fackförbunden”. Romanen avslutas med kriget som för med sig en ny tid, en ny ekonomisk situation och nya samhälleliga frågor. Den nya tiden leder ytterligare till att Tammerfors förfinskas och att Tammerforssvenskarna blir ännu mer ”exotiska” och ”utsatta” än förr. (Ingström 2004.)

2.3. Metod

Metoden i denna undersökning består i en systematisk excerpering av de passager som i romanerna är skrivna på finska. Materialet analyseras med hjälp av en så kallad kvalitativ närläsning. Av hänsyn till representativiteten redogör jag för alla belägg som jag excerperat ur materialet. Jag diskuterar de finska inslagen i den ordning i vilken de förekommer i romanerna. En kronologisk genomgång är motiverad eftersom den bland annat åskådliggör stadens pågående förfinskning. Därför har jag inte disponerat materialet tematiskt inom varje roman till exempel genom att strukturera excerpterna kring olika litterära karaktärer, miljöer eller språksituationer.

Exemplen är försedda med kontextualiserande information som gör det möjligt att bilda en helhetsuppfattning om språkväxlingen hos Sandbacka. De ledtrådar som eventuellt finns i kontexten är ofta avgörande för den som inte kan finska (eller finlandssvenska). De finska meningarna har översatts till svenska för att ge ökade möjligheter att i en vidare läsekrets förstå innehållet.

Läderfabrikens kontor på 1930-talet. Vapriikin kuva-arkisto, fotograf Mauno Mannelin.

3 Språkmöte i Carola Sandbackas författarskap

3.1. Språkväxling i Ellen Llewellyn

Tuva Korsström (1995) skriver i sin recension av *Ellen Llewellyn* att ”[d]et finska Tammerfors och det proletära Finland finns närvarande i form av tjänstefolket”. De finska inslagen i romanen kan med andra ord förknippas med sociala skillnader i det ”röda” Tammerfors i början av 1900-talet. Enligt Korsström saknar Sandbackas syn på ståndsamhället protester och moraliserande inslag. Den finska omgivningen i staden återspeglas av de repliker på finska som förekommer som ett integrerat element i romanen. Som påpekats är replikerna för det mesta oförståeliga för en rikssvensk läsare, för en finländsk läsare bidrar de däremot till en trovärdig läsupplevelse på grund av den speciella Tammerforssvenska kontexten.

Den finskspråkiga tjänstekvinnan Selma intar en central roll i *Ellen Llewellyn*. Största delen av de exempel på språkväxling som finns i romanen återger faktiskt hennes språkbruk. Ställvis antyder dock författaren att Selma även kunnat svenska (t.ex. s. 267). I exempel (1), (3) och (4) nedan återges hennes repliker på finska utan citattecken. I exempel (1) förklarar författaren innebörden av det finska substantivet *katkeruus* ’bitterhet’ med hjälp av det svenska verbet *förbittras*:

(1) I viss mening tror Selma således nog på de förlorade möjligheterna, men samtidigt vet hon med säkerhet att man inte får låta sig fångas av dem och att det är farligt att låsa sig fast vid allt som kunde ha varit. – Minä en muistele menneitä [’Jag minns inte det förgångna’], brukar Selma säga [---]. Selma säger också, med en omisskännlig varning i rösten, att man inte får låta sig förbittras. – Katkeruus on ihmisen kaikkein raskain taakka [’Bitterhet är människans allra tyngsta börda’], säger hon med tyngd och beslutsamhet, och det är väl den viktigaste orsaken till att hon så ogärna återvänder till de förlorade åren. (s. 8)

Exempel (2) åskådliggör titelbruk och språkval mellan den svenskspråkiga familjen och det finskspråkiga tjänstefolket. I exemplet ser man bland annat hur gamla frun tilltalar Selma med förnamn:

(2) Hon kan se gamla fruns raka hållning och höra hennes röst. – Selma on niin hyvä ['Selma är så god']... Skulle inte Selma minnas det? Naturligtvis minns hon, tydligt och med stor klarhet. (s. 9)

Selmas replik *katkeruus on ihmisen kaikkein raskain taakka* 'bitterhet är människans allra tyngsta börda' i exempel (1) upprepas i exempel (3) som handlar om samma ämne som ovan: de förlorade möjligheterna. Det är fråga om en ordagrann återgivning:

(3) Hos Anna växte den sig stark just genom de förlorade möjligheterna, Selma vet det med säkerhet och det är en av orsakerna till att hon säger att katkeruus on ihmisen kaikkein raskain taakka. (s. 12)

Också i exempel (4) har författaren valt att återge Selmas repliker på finska. Ordet *tid*(*en*) i den svenska texten motsvaras av *aika*(*ani*) i den finska:

(4) – Siitä minä en tiedä mitään ['Det vet jag ingenting om'], säger Selma när småflickorna vill höra om den här tiden. – Se oli ennen minun aikaani ['Det var före min tid']. (s. 14)

Exempel (5) innehåller ett exempel på en ung finskspråkig tjänsteflickas finska hos familjen Jacobi. Hon uttalar inte det bildade finska *ng*-ljudet, det vill säga *salongissa* i stället för *salonkissa* 'i salongen':

(5) – Rouva odottaa salonkissa ['Frun väntar i salongen'], säger flickan och niger, och så får Tyyne själv öppna dörren och puffa fram Ellen. (s. 21)

I exempel (6) möts två varianter av svenska. Det fiktiva språkmötet äger rum mellan flickorna Ellen, som talar rikssvenska, och Elvira, som talar

finlandssvenska, ”Tammerforssvenska”. Med hjälp av det finska ordet *porkkanapää* ’morotshuvud’, en talspråklig upprepning och ett emfatiskt utrop i skrift, markerar Elvira att Ellen är utomstående: hon är inte en del av den finlandssvenska verklighet där också finskan är närvarande (jfr *Men nu är vi i Finland*). I sin replik använder Elvira också ordet *morot*, vilket samtidigt förklarar det finska ordet *porkkana* i texten:

(6) – Det är du som pratar konstigt, svarar Ellen och makar kuddarna till rätta bak ryggen. – Jag pratar så som man skall prata. Alla hemma i Stockholm pratar som jag.

– Men nu är vi i Finland, morot, säger Elvira. – Porkkanapää! Porkkanapää! (s. 26)

Romanen innehåller också andra gestalter än medlemmar av familjen vilkas roll dock är marginell men som ändå är av intresse med tanke på språkmötet mellan den svenska och den finska språkgruppen. En sådan gestalt är till exempel Solomon Kuschak, som ansvarar för en filial i Viborg. Exempel (7) innehåller hans replik till Oscar Jacobi på deras umgängesspråk finska (jfr *Men Solomon Kuschaks förutsägelser om att det snart kokar i Ryssland förefaller förhastade* s. 56):

(7) En betydande del av Oscars kundkrets är rysk och han är rädd, och inte bara för att förlora de ryska kunderna. – Venäjällä kiehuu kohta [’I Ryssland kokar det snart’], sa Kuschak till honom senast de träffades. (s. 56)

De svenskspråkiga i Tammerfors handlar ofta i affärer där de får service på svenska. Exempel (8) återger ett språkligt möte i handelshuset Tirkkonen men språket är ändå finska (jfr exempel 8 i avsnitt 3.2. nedan). Den högre samhällsklassen utgår också från att biträdena känner igen dem:

(8) Det kan hända att hon nämner hans namn i vissa affärer, till exempel hos Tirkkonens, men det är bara för att hon är van att handla med Frida och för att Frida alltid säger ”Minä olen rouva Oscar Jacobi” [’Jag är fru Oscar Jacobi’] om de mot förmodan stöter på ett biträde som inte genast vet vem hon är. (s. 61)

I exempel (9) ingår de två repliker på finska som Carola Sandbacka själv nämner i sitt i avsnitt 2.2. ovan anförda brev. Enligt henne har det finska uttrycket *Onko se kangas nyt sitten niin kamalan tärkeä* en beslutsammare effekt än det svenska *Är det där tyget nu se'n så hemskt viktigt*. Det finska uttrycket *meidän tulee palvella toisiamme parhaan kykymme mukaan* kommer enligt författaren "direkt från verkligheten". Denna replik förklarar hon på svenska i ett senare sammanhang: *Vi bör försöka hjälpa och stödja varandra så gott vi kan* (s. 68). Det är dock inte fråga om en ordagrann översättning:

(9) Onko se kangas nyt sitten niin kamalan tärkeä, skulle Selma bistert säga om hon såg Ellen gråta över det underbart vackra blekgula tyget, äkta kinesiskt siden, som skulle klä henne så bra och som Leopold vägrar bekosta. [---]

– Kuules nyt ['Hör du nu'], skulle Selma säga, och sedan skulle hon lägga ut texten om det viktiga i att sätta värde både på sig själv och andra, inte på basis av kläder och smycken och pälsverk utan på basis av hjärtats godhet. – Avioliitto on vakava asia ['Äktenskap är en allvarlig sak'], skulle Selma säkert också säga. – Olisit kiitollinen että sinulla on hyvä mies ja kunnollinen koti ['Du borde vara tacksam för att du har en god man och ett ordentligt hem']. Det är också tänkbart att Selma skulle utvidga sitt ämne i mera allmänna ordalag och påpeka att meidän tulee palvella toisiamme parhaan kykymme mukaan ['vi bör tjäna varandra efter vår bästa förmåga'] och att ingen människa, allra minst en ung nygift hustru, får lägga alltför stor vikt vid de yttre ting som när allt kommer omkring har så liten betydelse och så föga med lyckan i livet att skaffa. (s. 67–68)

Kännetecknande för språkväxlingen svenska–finska i *Ellen Llewellyn* är att de finska inslagen är förhållandevis korta och skrivna enligt det moderna standardspråkets regler. Författaren markerar med andra ord inte talspråkliga drag ortografiskt. Hon återger replikerna i form av korta uttrycksfulla konstateranden som är "inbakade" i den övriga texten. Exempel (10) med *hyväluontoinen lapsi* 'ett godlynt barn' är

ett belysande exempel på denna författarstrategi (jfr exempel 17–18 nedan). I exemplet använder författaren också motsatsen till det finska adjektivet *hyväluontoinen*, *besvärlig*:

(10) – Hyväluontoinen lapsi, konstaterar Selma som för sin del hyser en viss sympati för besvärliga barn. (s. 86)

Vid sidan av Selma är den finskspråkiga tjänstekvinnan Tyyne en central finsk röst i romanen (jfr t.ex. exempel 11–12 nedan). Den svenskspråkiga Frida minns Tyynes desperata frågor på finska. Att Frida kommer ihåg frågorna på finska är ett tecken på att hon behärskat språket själv, för henne har språket affektionsvärde. Förklaringen på svenska kommer först i ett senare sammanhang:

(11) Vad Frida däremot minns med plågsam tydlighet är Tyyne som satt ute i köket och grät och sa, eikö johtaja Jacobi voi tehdä mitään? Eikö kukaan voi meitä auttaa? ['kan inte direktör Jacobi göra något? Kan ingen hjälpa oss?'] (s. 124)

Exempel (12) innehåller en mångsidig dialog på finska om inbördeskriget 1918. Typiskt för det långa textutdraget är att den rikliga användningen av finska inte kommenteras på något sätt av författaren. För förståelsen av hur personerna (bl.a. ideologiskt) förhållit sig till kriget är kunskaperna om den finska historien och det finska språket därför av nöden:

(12) – Kapinan johtajille ei anneta armoa ['De som leder upproret ges ingen nåd'], sa den unga kommendanten, och därvid blev det.

Pohjonen, som var gårdskarl i huset, försvann också han under dessa segeryrans veckor och Oscar vet att såväl Pohjonen som hans äldsta son bar röda armbindlar under vårvintern.

– Kai niitä roistoja oli kummallakin puolella ['Visst fanns det skurkar på båda sidorna'], säger Selma för sin del. Ja rohkeutta samaten. Ettei vain

koskaan enää tulisi sotaa ['Och mod likaså. Att det bara aldrig mera skulle bli krig'], säger Selma också.

– Helppoahan sitä on näin jälkikäteen kukkoilla ['Visst är det lätt att stoltsera så här efteråt'], säger Selma när hon får höra att Fersen har kommenderat skyddskåren att göra husundersökningar hos vissa familjer. – Olisihan konsuli aikaisemminkin voinut tuoda kantansa julki ['Nog hade konsuln kunnat komma fram med sin ståndpunkt tidigare'].

Det här är en öm punkt hos Jacobis därför att också de, liksom Fersen efter att han blev frisläppt, höll sig i skymundan under hela den oroliga tiden, och för att Frida hindrade Oscar från att då i början, när Fersen och andra satt fångna i Rådhuset, gå dit och ta reda på om det fanns något han kunde göra. – Är du tokig! sa Frida, och Tyyne höll med henne. – Ei johtaja Jacobi voi tälle asialle yhtään mitään ['Inte kan direktör Jacobi göra något åt den här saken'], sa Tyyne med oväntad myndighet. – Johtajan on nyt kerrankin ajateltava vain omaa perhettä ja pysyteltävä piilossa ['För en gångs skull måste direktören tänka bara på den egna familjen och hålla sig undan']. (s. 125–126)

I exempel (13) och (14) talar medlemmarna i familjen Jacobi finska. Exempel (13) återger en dialog mellan lilla Anna och Selma, som lilla Anna kallar *Tyhmä Selma* 'Dumma Selma' (jfr *Paksu Tyyne* 'Tjocka Tyyne' i exempel 45 nedan):

(13) Då går lilla Anna fram och trycker näsan mot tamburspegeln och sedan grälar Selma på henne. – Ja minä en aina jaksa sitä peiliä kiillottaa ['Och inte orkar jag alltid polera den där spegeln'], säger Selma. – Leikkisit nyt nukeilla kuin muut lapset ['Lek nu med dockor som andra barn']. – Tyhmä Selma, säger lilla Anna och räcker ut tungan [---]. (s. 136–137)

Exempel (14) innehåller Ellens anvisningar till de finskspråkiga flyttkarlarna då familjen under sommaren flyttar ut på landet. Hennes replik avslöjar hennes osäkra finska: hon använder ordet *keittiö* 'kök' i nominativ i stället för kasus illativ (fi. *keittiöön* 'in i köket'):

(14) Med Tyynes hjälp gör hon upp eld i kakelugnen och dirigerar vant de olika lådorna från flyttlasset till sina respektive rum. – Ei, ei! Keittiö! ['Nej, nej! Kök!'] säger hon förargat när lådan med kastruller, porslin och bestick av misstag håller på att bäras in i vardagsrummet. (s. 156)

I exempel (15)–(17) används språkväxlingen för att återge Tyynes repliker först till de svenskspråkiga barnen och sedan till den finskspråkiga Selma:

(15) – Ja minä en kyllä lähde minnekään kun keittiö on tämän näköinen ja ruokaakin pitäisi laittaa ['Och jag går nog ingenstans när köket ser ut så här och man borde också laga mat'], säger Tyyne och Engelbrekt tigger förgäves om att hon i varje fall skall leta rätt på hans metspö. (s. 156–157)

Betydelsen av det finska ordet *siili* 'igelkott' i Tyynes replik *anna sen siilin olla rauhassa* 'låt den där igelkotten vara i fred' i exempel (16) framgår av den tidigare kontexten:

(16) Engelbrekt har sprungit ut i trädgården där han hittar en igelkott som han petar på med en käpp, tills Tyyne sticker ut huvudet genom köksfönstret och ropar att anna sen siilin olla rauhassa. (s. 157)

Uttrycket *Luojan pikku enkeli* 'Guds lilla ängel' i Tyynes replik i exempel (17) kan jämföras med *hyväluontoinen lapsi* 'ett godlynt barn' i exempel (10) och *kultainen lapsi* 'ett gulligt barn' i exempel (18):

(17) [---] David Moritz ser ut som en Luojan pikku enkeli när han sover, säger Tyyne till Selma. (s. 157)

Här är det fråga om tjänstekvinnornas tal om och till familjens barn. Finskans *kultainen lapsi* 'ett gulligt barn' i exempel (18) kommenterar författaren på svenska med hjälp av uttrycken *ett solskensbarn* och *en renodlad liten Guds ängel* (jfr exempel 10 och 17 ovan):

(18) – David Moritz är ett solskensbarn, säger Tyyne till sin syster och tråkar ut henne med historier om hur David Moritz tröstar Ellen när hon är ledsen och hämtar hennes tofflor varje kväll när hon kommer hem från affären. – Kultainen lapsi, säger Tyyne och snyter sig [---].

Men Tyynes syster rynkar på näsan och ser missbelåten ut. Hon har känt många småpojkar i sina dagar och hon tror inte i första hasten att någon av dem är en renodlad liten Guds ängel. – Ei sellaista olekaan ['Någon sådan finns det inte'], hävdar hon med bestämdhet men Tyyne är envis. David Moritz är snäll mot alla och han "jumaloi rouvaa" ['avgudar frun'] säger Tyyne och låter nöjd, och häller upp mera kaffe. (s. 167)

Också exempel (19) med *raukka pieni* 'stackars lilla' handlar om Ellens son David Moritz (jfr även exempel 44 nedan):

(19) David Moritz vänder bort huvudet när Ellen kommer med tekoppen och han orkar inte svälja. – Halsen sjuk, viskar han. Han fryser trots att Ellen sveper sitt eget tjocka duntäcke om honom och han andas så underligt visslande, och Tyyne som springer med varmvattensflaskorna säger "raukka pieni" med ett särskilt tonfall. (s. 167)

I exempel (20), som i likhet med exempel (19) är försett med citattecken, börjar den yngre svenskspråkiga generationen i Tammerfors komma i kontakt med den finskspråkiga. Då är språkvalet automatiskt finska. Den upprepande talspråkliga frågan med *pussaako ne? pussaako ne?* 'pussas de? pussas de?' är dock inte helt förståelig för en rikssvensk läsare även om det finska verbet *pussata* liknar det svenska *pussas*:[13]

(20) Elin rensar krusbär ute på bryggan och när Olof dyker upp rodnar hon djupt men klädsamt. Bak vinbärsbuskarna kryper lilla Anna med grannens Sylvi som upphetsat rycker henne i klänningsfållen och väser "Pussaako ne? Pussaako ne?" eftersom hennes utsikt över händelsernas centrum döljs av lilla Anna. (s. 188)

I avsnittet om patron Berg (s. 193–200) förekommer gott om finska ord och uttryck återgivna i exempel (21)–(27). Detta är ett tecken på

att den lokala industrin trots det betydande finlandssvenska inflytandet kvantitativt dominerades av finskan. Fabriken var framför allt en finskspråkig men också en tvåspråkig miljö. Om denna tvåspråkighet vittnar bland annat skylten *KONTTORI – KONTOR* i exempel (21):

(21) Selma kommer ihåg växthuset också, med dess fuktiga värme och trädgårdsmästarens hesa röst när han sa, huono sato tänä vuonna! Ei yhtään tomaatteja! ['dålig skörd i år! Inga tomater!'] Trädgårdsmästaren sa alltid det och Selma för sin del misstänker att han sålde patrons grönsaker på torget och stoppade pengarna i egen ficka. Selma minns tegelhuset där det stod KONTTORI – KONTOR med stora vita bokstäver på väggen, och fru Virtanens frisörsalong som låg precis invid, i ett av fabrikens trähus. [...] Hon minns gamla Lahtinen som körde Kaisern och Piippu-setä ['Pipfarbrodern'] som skötte om trädgården och Palmu, som hjälpte till. (s. 194)

Som påpekats använder Carola Sandbacka ofta finska repliker när de svenskspråkiga romangestalterna kommer ihåg samtal med finskspråkiga personer, oftast tjänstefolk eller arbetskamrater. Exempel (21) ovan är ett exempel på detta: den finskspråkige trädgårdsmästarens konstaterande *huono sato tänä vuonna! Ei yhtään tomaatteja!* 'dålig skörd i år! Inga tomater!' har återgetts på finska utan citattecken. Också binamn av typen *Piippu-setä* 'Pipfarbrodern' ger texten en känsla av naturlig språkkontakt.

I exempel (22) upprepas ordet *kauppaneuvos*, 'kommerseråd', en titel som är en del av det finlandssvenska språkbruket:

(22) Selma känner en svag doft av cigarr. Den tunga dubbeldörren slår igen bakom patron och han har som alltid skärmmössa på huvudet och guldkedja på magen. – Kauppaneuvos Berg, säger Selma högt. – Kauppaneuvos Anton Alarik Berg. (s. 194–195)

Kommerserådet Bergs brutna finska står i fokus i exempel (23), (24) och (26) nedan. Exempel (23) innehåller två exempel på hans språkkunskaper:

(23) – Kauppaneuvos on niin hyvä ['Kommerserådet är så god'], säger direktör Fersens privatsekreterare och håller upp dörren till det stora rummet med lädermöblemang och utsikt över forsen. [...] Kommerserådets finska är fortfarande dålig men han har inga svårigheter att göra sig förstådd och ingen skrattar, ens bakom hans rygg, när han säger till: tehdä näin ['göra så här']. Ännu mindre skrattar någon om kommerserådet finner anledning att fråga: miksi te tehdä näin? [*'varför ni göra så här?'] (s. 195)*

I exempel (24) använder författaren igen upprepning som strategi. Denna gång upprepas patron Bergs fråga som presenterats i exempel (23) ovan:

(24) Det är inte troligt att patron Berg älskas av sina underlydande, därtill finner han alltför ofta anledning att bistert fråga: miksi te tehdä näin? (s. 196)

Patronens omtalade kunskaper i finska i exempel (23) och (24), som till och med kommenteras av författaren i exempel (23), kommer speciellt tydligt fram i hans korta men bestämda order *tehdä näin* 'göra så här' i stället för *tehkää näin* 'gör så här' (eller även *teidän täytyy tehdä näin* 'ni måste göra så här'). Uttrycket är så pass karakteristiskt för den så kallade brutna finskan att det upprepas i exempel (23) och (24) men denna gång i form av en ogrammatiskt formulerad fråga *miksi te tehdä näin?* 'varför ni göra så här?'.

Exempel (25) innehåller två kritiska påpekanden av den finskspråkiga sekreteraren Irmeli (jfr exempel 16 i avsnitt 3.2. nedan): *kauppaneuvos pitää yksityistä hyväntekeväisyyslaitosta* 'kommerserådet driver en privat välgörenhetsinrättning' och *kerjäläisiä ja muuta roskaväkeä* 'tiggare och annat pack':

(25) – Kauppaneuvos pitää yksityistä hyväntekeväisyyslaitosta, säger Irmeli som är sekreterare och som ogillar dessa störande avbrott i vardagsrutinen. Irmeli vill helst inte veta av att samhället utanför patrons trygga värld går igenom en konvulsionsartad kris vars orsaker ingen riktigt

begriper, men vars följder var och en kan beskåda. – Kerjäläisiä ja muuta roskaväkeä, menar Irmeli [---] (s. 196–197)

Också exempel (26) innehåller ett exempel på patron Bergs brutna finska. Det ogrammatiska uttrycket *täyttä miehen paikka* i stället för det korrekta *täyttää miehen paikka* 'fylla en mans plats' har återgetts inom citattecken:

(26) Som ett första steg på vägen jobbar Fredrik somrarna på fabriken och ingalunda i det ljusa trevliga kontorskomplexet. Han börjar tvärtom i förädlingsprocessens allra första ända och fast han är bara femton arbetar han full dag men med halv lön eftersom han är för ung för att "täyttä miehen paikka" som hans far säger. (s. 197)

I exempel (23) och (27) kommer bergsrådets roll som välgörare fram. Med detta vill författaren betona de äldre fabrikörernas samhällsansvar för sina arbetare: *kauppaneuvos on niin hyvä* 'kommerserådet är så god' (23) och *kauppaneuvos oli hyvä mies* 'kommerserådet var en god man' (27). Selmas kommentar i exempel (27) innehåller ytterligare en synvinkel, *varallisuus ei välttämättä merkitse onnea* 'förmögenhet betyder inte nödvändigtvis lycka':

(27) Det är möjligt att Selma vet en hel del och anar sig till resten eftersom hon senare, när kommerserådinnan insjuknar, ofta tillkallas som hjälp, men på denna punkt upprätthåller Selma en strikt tystnad och det enda man får ur henne är att varallisuus ei välttämättä merkitse onnea och sedan att kauppaneuvos oli hyvä mies. (s. 197–198)

I exempel (28) framhävs det finska elementet *tänä vaikeana aikana* 'under denna svåra tid'. Detta tyder på Selmas och via henne finskans framträdande men också av allt att döma naturliga roll i familjens tvåspråkiga vardag i Tammerfors:

(28) Till Oscars stora lättnad går Frida med på att ta emot Selmas hjälp när hon badar och tvättar håret. – Kyllä rouva Ellen ymmärtää että täällä

tarvitaan apua ['Nog förstår fru Ellen att här behövs hjälp'], säger Selma när Oscar hör sig för om hur Ellen reder sig utan Selma. Selma tillägger inte att den hjälp Oscar behöver trots allt är bara tillfällig men orden hänger i luften – tänä vaikeana aikana – Oscar kan nästan höra dem och hans adjö till Selma blir mera bryskt och mindre artigt än vanligt. (s. 210)

Också i exempel (29) står Selma i fokus. I exempel (28) och (29) förekommer bland annat interjektionen *kyllä*(*hän*) 'nog, visst', substantivet *apu* 'hjälp' och verbet *ymmärtää* 'förstå': *kyllä rouva Ellen ymmärtää että täällä tarvitaan apua* 'nog förstår fru Ellen att här behövs hjälp' (28) samt *rouva Jacobi tarvitsee tällä kertaa apua enemmän* 'fru Jacobi behöver denna gång hjälp mera' (29) och *kyllähän rouva sen ymmärtää* 'visst förstår frun det' (29):

(29) Någon längre tid blir det inte frågan om, det ser Selma nog, och Ellen fogar sig motvilligt i att Selma dessa sommarveckor ägnar så gott som all sin tid åt Frida och Oscar. – Rouva Jacobi tarvitsee tällä kertaa apua enemmän, säger Selma och packar sina väskor utan att be Ellen om lov. – Kyllähän rouva sen ymmärtää. (s. 212)

I avsnittet om Elvira Jacobi (s. 227–235) förekommer följande textutdrag med språkväxling. I exempel (30) och (33) upprepas en mening på finska på ett identiskt sätt, *johtaja Jacobi on hyvässä kunnossa* 'direktör Jacobi är i ett gott skick':

(30) – Johtaja Jacobi on hyvässä kunnossa, säger hon till avsked innan hon försiktigt stänger dörren om dem. Elvira tycker att Selma tar tryggheten med sig när hon går. (s. 230)

Exempel (31), (32) och (34) innehåller konstateranden som är kännetecknande för Selma. Det är fråga om språkliga uttryck som inte nödvändigtvis behöver en förklaring på svenska. I exempel (31) har författaren använt det talspråkliga frågeordet *mikäs* 'va' i stället för *mikä* 'vad' i Selmas fråga:

(31) Om Elvira försökte ta upp henne i famnen skrek hon och slog omkring sig, och så fort man ställde ner henne på golvet flydde hon hals över huvud till köket där Selma lugn och oberörd frågade, att mikäs nyt tuli? ['va blev det nu då?'] (s. 231)

I exempel (32) upprepas det svenska ordet *mamma* två gånger före det motsvarande finska *äiti*. Också det finska och finlandssvenska ordet *kiva* 'trevlig' ingår i Selmas replik:

(32) Och om Elvira frågar Selma hur hon bär sig åt för att få maten att bli så god och bullarna så jämna ser Selma bara förvånad ut och sedan säger hon, att kun on hyvät ainekset! ['när man har goda ingredienser'] [---] Och minns hon ännu torpet och sin mamma, och hurudan var din mamma Selma? Då skulle Selma bara skaka på huvudet och säga, hän oli minun äitini. Kiva ihminen. ['hon var min mamma. En trevlig människa'] (s. 233)

I det ovan omtalade exemplet (30) ingår en replik på finska som gäller direktör Jacobis hälsotillstånd. Denna replik upprepas i exempel (33):

(33) Men Selma är god där hon går hos Cohnbergs och sköter om Ellen och barnen, och för Oscar och Elvira är hon länken till vardagen, Selma som ringer på hos Jacobis varje fredag och torkar golvet i Oscars rum och dricker kaffe i köket med Elvira och säger, att johtaja Jacobi on hyvässä kunnossa ['direktör Jacobi är i ett gott skick']. (s. 233–234)

Det finska uttrycket *kaikkea kanssa* 'dumheter' i exempel (34) kan jämföras med uppmaningen i exempel (35) nedan:

(34) Jag vill! Varför frågar ingen vad jag vill? – Kaikkea kanssa, skulle Selma besvärat säga om Elvira högt sa vad hon tänker, att Selma hela sitt liv har levat för andra och att hon sprider godhet där hon går, precis som hon sprider doften av nybakad bulla och välstrukna herrskjortor. (s. 234)

Selmas korta och koncisa uppmaning *nyt sänkyyn!* 'nu till sängs!' återfinns i exempel (35) nedan (jfr även *ylös* 'upp' i exempel 64 nedan):

(35) En gång kommer snön att täcka dem alla, Oscar som är så trött och vars ben värker, Elvira som går där över bron och minns, Selma som vek ihop överkastet och sa, nyt sänkyyn! till barnen. (s. 235)

Författaren återger Selmas repliker ofta med hjälp av verb av typen *säga* efterföljt av en *att*-sats. Exempel (36) är ett belysande exempel på hur Sandbacka återgett främmande (finska) språkelement i skrift:

(36) Det är Selma som tar kontakt med patron Berg och säger att rouva ei jaksa enää ['frun orkar inte mera'], och det är också Selma som följer med Anna och Johan när patron skickar Lahtinen med häst och släde efter dem och Lahtinen kör dem ut över isen till Suviniemi där Elisabet tar emot dem och de får bo i bastun alldeles för sig själva. Det är Selma som säger till att nyt rouva nukkuu tämän yön ja minä hoidan vauvan ['nu sover frun den här natten och jag tar hand om babyn'], och likaså Selma som säger att se on korkeamman kädessä ['saken är i den högstes hand'] när de inte får några nyheter av Fredrik på mycket länge och Anna befarar det värsta och dessutom är rädd för att Ruovesi har bombats. – Mitä ne nyt keskelle metsää pommeja laittaisi ['Varför skulle de nu placera bomber mitt i skogen'], säger Selma förargat, och så skaffar hon yllegarn och stickar strumpor. (s. 244)

Också i exempel (37) finns Selmas replik "inbakad" i en *att*-sats. En gemensam nämnare för den svenska och den finska texten är det svenska verbet *födas* och det finska *synnyttää* 'föda':

(37) Selma vakar som en storväxt och omutlig skyddsängel över Anna de där långa månaderna när hon väntar sitt nästa lilla barn, och Selma ser till att barnet föds på sjukhus därför att rouva on liian heikossa kunnossa synnyttämään kotona ['frun är i ett alltför dåligt skick att föda hemma']. (s. 244)

I exempel (38) och (39) hjälper kontexten läsaren att förstå de finska replikernas innebörd. I exempel (38) talas det om resor, vilket förklarar det finska *johtaja on matkoilla* 'direktören är på resa':

(38) Anna försöker sitt allra bästa för att vara tålmodig och förstående och till att börja med sväljer hon sin ilska när han glömmer att meddela att han inte kommer hem till middagen och maten kallnar på bordet och Anna sitter på sin plats och trummar med fingrarna, och Selma frågar att joko saa tarjota ['får man servera redan']. Hon säger ingenting, inte ens när han reser iväg på flere dagar, affärsresor som hon inte förstår och inte alls bryr sig om, och hon inte vet var han befinner sig och telefonen ringer hela tiden och hon får lov att svara, johtaja on matkoilla. (s. 247)

I exempel (39) förklaras däremot det finska *sota oli kaikille vaikeaa* 'kriget var svårt för alla' (jfr *kriget var en svår tid*):

(39) Selma märker en hel del och hon ser bekymrad ut, men hon säger ingenting annat än ett överslätande, sota oli kaikille vaikeaa. Och visst vet Anna att kriget var en svår tid för Fredrik, men det var svårt för henne också [...] (s. 247)

Exempel (40) handlar om familjens sommarställe i Ruovesi utanför Tammerfors. Det ökade språkmötet med finskan markeras igen med hjälp av språkväxling:

(40) – Puoliksi minun ['Till hälften min'], sa Kaukovaara till farfar Berg med ett grin. Farfar Berg som vet hur landet ligger sa helt kort att menneiltä vuosilta ei makseta mitään ['för de gångna åren betalar man ingenting'], och därvid blev det. (s. 249)

Med hjälp av korta uttryck på finska markerar författaren i exempel (41) att samtalet har förts på finska:

(41) Då går hon in till Martta i köket och säger att Annas barn tar efter Llewellyns och att särskilt Johan har de berömda llewellynska händerna. – Niin kai ['Så är det väl'], säger Martta och fortsätter med disken, och tänker på pengarna som hon har i förklädesfickan. (s. 250)

I exempel (42) framgår det av den tidigare kontexten att Ellen sitter i mörker, något som hjälper den läsare som inte kan finska att förstå Marttas fråga:

(42) – Miksi rouva istuu pimeässä? ['Varför sitter frun i mörker?'] frågar Martta och tänder taklampan innan hon går upp till sig, tungt och så att trappan knarrar, för också Martta har blivit äldre och det är länge sedan hon sprang i trappan med lätta steg och dansade på bryggan med snickarens son, han som sedan stupade i kriget. (s. 251)

Också i exempel (43) förstås det finska ordet *päivällinen* 'middag' i Selmas replik tack vare den tidigare kontexten:

(43) Anna kör in bilen i garaget och blir förargad, men inte särskilt förvånad, när Selma meddelar att johtaja ei vielä ole kotona ['direktören är ännu inte hemma']. Fredrik är på resa, närmare bestämt med bil i Lahtis, men Fredrik blir som alltid körd av Lahtinen själv och Anna har obegränsat förtroende för Lahtinen. Bland annat därför tänker hon inte så mycket på mörker och halka och bilolyckor, utan mest på att Fredrik inte har meddelat när han kommer och att hon alltså inte vet om hon skall vänta med middagen. – Päivällinen on valmis ['Middagen är färdig'], säger Selma frågande och Anna säger, syödään ['nu äter vi'], och kommenderar barnen att tvätta händerna. (s. 253)

Exempel (44) markerar att hela den finlandssvenska familjen använt finska då de talat med Selma:

(44) – Johtajan piti ehtiä Helsinkiin aamukoneeseen ['Direktören skulle hinna till morgonflyget till Helsingfors'], säger Selma och betraktar Anna som sitter i sin säng, vit i ansiktet och med rufsigt hår, fullt påklädd, ser Selma. – Hänellä on kokous Kööpenhaminassa ['Han har ett möte i Köpenhamn'].

Selma tar oberörd fram rena kläder åt Anna. – Rouva käy ensin kylvyssä ja pukee sitten ['Frun badar sig först och klär sig sedan'], säger hon, och Anna lyder med en egendomlig känsla av overklighet. När hon rödögd och rufsig sitter över sitt morgonkaffe ringer telefonen. – Selma vastaa

['Selma svara'], ropar Anna, men när Selma efter ett ögonblick dyker upp i matsalen är hon alldeles blek, som om hon vakat liksom Anna och antagligen också Fredrik har gjort. Selma sätter sig vid bordet bredvid Anna och tar henne om axlarna. – Rouva kulta ['Kära frun'], säger hon och vaggar Anna av och an. – Rouva raukka. Ei se ollut kenenkään vika ['Stackars frun. Inte var det någons fel'], säger Selma också. (s. 257–258)

Barnen i familjen förkovrar sig i finska, "köksfinska", genom att umgås med Selma. Exempel (45) vittnar om detta förhållande (jfr *Tyhmä Selma* 'Dumma Selma' i exempel 13 ovan):

(45) – Puhuu hävyttömiä ['Talar skamlöst'], säger Tyyne och Selma vet att Kristina inte drar sig för att kalla Tyyne för Paksu Tyyne och räcka ut tungan åt henne bara för att se hur arg hon blir. (s. 260)

Selmas samtal med tant Helminen, "Helmiskän" kallad, pågår på finska i exempel (46) och (47). Det är fråga om ett relativt kort textutdrag som dock innehåller rikligt med finska repliker:

(46) – Kauhea onnettomuus ['En hemsk olycka'], säger hon mellan klunkarna. – Että pitääkin niin nuorena lähteä ['Att man måste gå bort så ung'].

– Se oli Herran tahto ['Det var Herrens vilja'], säger Selma högtidligt och avvisande, medveten om Beatrices närvaro under köksbordet.

– Var och en blir salig på sin tro, genmäler Helmiskän torrt och doppar en skorpa i kaffet. – Men hur ska det gå för barnen? Rouvakin on edelleen vain huonossa kunnossa. Että pitääkin olla niin heikko terveys ['Och frun är fortfarande i ett dåligt skick. Att hon måste ha så svag hälsa']. (s. 262)

Gemensamt för exempel (46) och (47) är att de innehåller ord som används vid kaffebordet när man himlar sig (t.ex. *että pitääkin...* 'att man måste...', *huonossa kunnossa* 'i ett dåligt skick', *paremmassa kunnossa* 'i ett bättre skick'):

(47) – Ajatella että pitääkin sattua ['Tänk att sådant ska hända'], suckar fru Helminen. – Ja lapsetkin vielä niin pieniä. Kunhan vain rouva nyt piristyisi. Ettei vaan rouvakin ['Och barnen fortfarande så små. Bara frun nu skulle bli lite piggare. Att hon inte skulle']...

Här avbryter Selma. – Rouva on paremmassa kunnossa kuin viime keväänä ['Frun är i ett bättre skick än förra våren'], säger hon bistert. – Eikä kauppaneuvos ikinä salli että lapsille tapahtuu mitään pahaa ['Och kommerserådet tillåter aldrig att något ont skulle hända barnen'].

När fru Helminen har återvänt till storbyken lutar Selma sig ned och tittar in under köksbordet. – Haluatko leipoa? ['Vill du baka?'] frågar hon och låtsas inte märka att Beatrice har gråtit. (s. 263)

Exempel (48) återger den tvåspråkiga Beatrices språk med det typiska finlandssvenska ordet *fafa* 'farfar' i den finska repliken (jfr fi. *pappa* 'farfar' i exempel 51 nedan):

(48) Beatrice tycker om farfar som alltid har karameller i rockfickan. – Milloin fafa muuttaa meille ['När flyttar fafa hem till oss'], frågar hon och Selma ser lättad ut. – Kauppaneuvos muuttaa niin pian kuin mahdollista. Ehkä jo ensi viikolla ['Kommerserådet flyttar så fort som möjligt. Kanske redan nästa vecka'], säger hon. (s. 263–264)

Exempel (49)–(57) handlar i huvudsak om familjens barn. I exempel (49) återges Selmas replik *laps kulta* 'kära barn' med den talspråkliga formen *laps* 'lapsi' med bortfall av *i* i slutljud:

(49) Selma slår sig ner på stolen framför tamburspegeln med Kristina i famnen och vaggar av och an. – Laps kulta, säger hon, om och om igen, och småningom lugnar sig Kristina fast hon fortfarande drar långa skälvande andetag. (s. 267)

Exempel (50) hör tematiskt nära ihop med det föregående exemplet (49). Det gäller ett samtal mellan Selma och ett av familjens barn:

(50) Nu förstår Selma. – Mutta kaikilla lapsilla on suojelusenkeli ['Men alla barn har en skyddsängel'], säger hon bestämt. – Sinullakin on ihan omasi ['Också du har din egen']. (s. 268)

I exempel (51) får det finska ordet *pappa* 'farfar' sin förklaring. Det är intressant att Kristina tilltalar sin farfar med detta ord i stället för det finlandssvenska *fafa* (jfr även exempel 48 ovan):

(51) Kristina kallar ofta farfar Berg för pappa. Det är det finska pappa som betyder farfar. Kristina vet mycket väl att hennes riktiga pappa är död och att hans porträtt står på skänken i matsalen. (s. 269)

Till området barnspråk hör ordet *lellivauva* 'gullegris' i exempel (52) nedan (jfr även exempel 13 och 45 ovan):

(52) När middagen äntligen är över går Kristina in i flickornas rum och smäller igen dörren efter sig. – Tjocka Bea lellivauva! Tjocka Bea korvätare! (s. 271)

Ordet *rouva* 'fru' i exempel (53) är ett frekvent förekommande finskt element i *Ellen Llewellyn* (se t.ex. exempel 44 ovan och 64–66 nedan). En orsak är att ordet ofta används för att tilltala:

(53) Hon orkar inte riktigt med alla sina barn, Anna, och därför är det som Selma säger så att rouva räjähtää nykyään usein ['frun exploderar numera ofta']. Nu rycker Anna Kristina i armen. (s. 272)

Exempel (54) innehåller ett exempel på ordet *momi* 'mormor'. Det kan jämföras med *fafa* 'farfar' i exempel (48) ovan:

(54) Men när Bea den eftermiddagen knackar på Momis dörr är rummet tyst och tomt. Sängen är bäddad med rena lakan och fönstret står öppet. – Vanha rouva Cohnberg lähti aikaisin tänä aamuna ['Gamla fru Cohnberg gick bort tidigt i morse'], säger sköterskan högtidligt, och Beas ögon blir stora och blanka. (s. 291)

I exempel (55)–(57) behandlas bland annat ålder, speciellt tonåren. Bland dessa innehåller exempel (55) gott om exempel på hur författaren använt sig av språkväxling i sin roman:

(55) – Rouva on niin onnettoman näköinen ['Frun ser så olycklig ut'], säger Selma bekymrat när Anna går ut i köket, och då skrattar Anna, ett lätt och konstlat skratt som hon har lagt sig till med sedan Fredriks död. – Murrosiässä on aina vaikeaa ['Det är alltid svårt i tonåren'], säger Selma också, sakligt och i förbigående och då vet Anna att Selma har lagt märke till att hon har gråtit, och hon skrattar igen och börjar göra upp en uppköpslista. – Lapset ovat lapsia ['Barn är barn'], säger Selma. – Ei pidä vaatia liikaa ['Man ska inte kräva för mycket']. (s. 294)

Selmas replik i exempel (55) *murrosiässä on aina vaikeaa* 'det är alltid svårt i tonåren' kommenteras i exempel (56) med *vaikeassa iässä* 'i en svår ålder'. Där får repliken sin förklaring på svenska (jfr *den svåra åldern*):

(56) – Vaikeassa iässä, säger Selma överslätande, men Anna förstår inte alls varför den svåra åldern ska gå ut över henne när hon nu engång älskar sina barn så mycket och så gärna vill veta vad de tänker och känner och pratar om sinsemellan och med kamraterna. (s. 294)

Detsamma gäller Selmas replik *luonnollinen kehitys* 'en normal utveckling' i exempel (57) nedan (jfr *en normal utveckling*):

(57) – Luonnollinen kehitys, försöker Selma, men Anna som har läst psykologi tycker att det inte är en normal utveckling. (s. 295)

Exempel (58)–(60) handlar om ungdomarnas nöjen, dans och musik, evergreens. För den finlandssvenska ungdomen i Tammerfors innebär dessa nya fenomen en ökad kontakt med den finska språkgruppen. Tidens finlandssvenska ungdom i staden börjar umgås över språkgränsen, vilket bland annat leder till tvåspråkiga äktenskap och eventuell förfinskning. Romanen börjar närma sig sitt slut och exemplen åskådliggör den gradvisa förfinskningen av den svenskspråkiga familjen:

(58) – Älä hylkää mua ['Överge mig inte']... sjunger Eino Grön på grammofonen och Merja rätar på ryggen och spanar ut över havet av nytvättade flickhuvuden. (s. 299)

Exempel (59) är ett belysande exempel på att man i Tammerfors inleder ett samtal på finska om man inte känner sin samtalspartner:

(59) Den lilla bleka blondinen bredvid henne blir uppbjuden. – Saanko luvan? ['Får jag lov?'] säger pojken och Bea lutar sig närmare Merja. (s. 299)

I stil med exempel (58) handlar också exempel (60) om musik. Denna gång är det fråga om en känd finsk tango, något som framgår explicit av texten:

(60) Han lyfter Sebastian och Bea så att de svävar ut, bara han och hon, de lösgörs från dansgolvet i en tango där orden plötsligt inte längre är löjliga utan får en djup och ödesdiger innebörd: Liljankukka lumivalkoinen ['Liljeblomman vit som snö']... (s. 301)

I slutet av romanen i exempel (61)–(63) börjar fabrikens verksamhet ta slut (jfr samspelet mellan språk och samhälle). Avvecklingen av fabriken är ett tecken på den strukturomvandling som drabbar den finländska industrin på 1900-talet. Denna strukturomvandling är också en orsak till att många svenskspråkiga familjer kommer att flytta från Tammerfors. Men många stannar och blir med tiden mer och mer tvåspråkiga:

(61) Patron harklar sig. När Irmeli knackar tar det ovanligt länge innan han säger, sisään. – Joko saa lukita? Vieläkö kauppaneuvos tarvitsee jotakin? ['in. – Får man låsa redan? Behöver kommerserådet ännu någonting?'] frågar Irmeli och patron avfärdar henne med en gest. (s. 304)

Det intressanta med exempel (62) är att patron Berg nu talar korrekt finska. Han begår inte längre några språkfel (jfr exempel 63 nedan):

(62) Patron för en varsam hand över stoets uppsvällda buk. Hurma lägger öronen bakåt men patron är försiktig. – Vielä jokunen viikko ['Några veckor till'], säger Leinonen och myser.

"Vielä jokunen viikko". Men under dessa korta veckor innan Hurmas sista lilla föl kommer till världen hinner mycket hända. [...] Det finns ingenting alls patron kan göra; bolagsordningen kan inte ens patron ändra. På kontoret tar han emot sina anställda. – Jos vain saisi jäädä ['Bara man skulle få stanna'], säger de och patron, som under hela sitt liv har anställt fler och fler människor, patron som mycket väl vet att inte bara de anställda utan också deras familjer är beroende av honom, patron får lov att säga, katsotaan, minä en voi luvata mitään ['få se, jag kan inte lova något'], medan han vet att verksamheten kommer att avvecklas och att banken i sinom tid tar över. Patron vet att unga Lahtinen får lov att söka nytt arbete i den mån sådant står att få och att han hemma har hustru och två små barn. – Jos kauppaneuvos vain löytäisi Erkille paikan ['Bara kommerserådet skulle hitta en plats åt Erkki'], säger fru Virtanen. – Nykyään kun on kaikkialla niin vaikeaa. Kauppaneuvos on aina ollut meille hyvä ['Numera är det ju så svårt överallt. Kommerserådet har alltid varit så god för oss'], säger fru Virtanen ännu och patron för handen över ögonen. (s. 305–306)

Exempel (63) innehåller en upprepning av patron Bergs brutna finska som presenterats i ett tidigare sammanhang (jfr även exempel 23–24 ovan):

(63) Patron Berg som har tolv hästar i stallet och som hade för vana att säga, miksi te tehdä näin? ['varför ni göra så här?'] Patron deltar inte i mötena längre, han kör längs de mörka höstvägarna med Lahtinen och om det är någon som vet vad patron tänker måste det vara Lahtinen, men Lahtinen är tyst och sammanbiten och säger ingenting. Först långt senare säger han, minä muistan usein niitä aikoja ['jag minns ofta de tiderna'].*

Det är också Lahtinen som kör patron till kontoret den där sista kvällen när patron skall se till att han får med sig vad han vill ha. – Jäisinkö avuksi? ['Ska jag stanna och hjälpa?'] frågar Lahtinen men patron skakar på huvudet. (s. 306)

Interjektionerna och upprepningarna i exempel (64)–(66) är ett tecken på talspråk i skrift. Ett drag karakteristiskt för de finska replikerna i romanen är användningen av diskurspartikeln *nyt* 'nu', ofta i samband med *sitten* 'sedan'. Det frekventa tilltalsordet *rouva* 'fru', som används av tjänstefolket, ingår i alla exempel. Interjektionen *ylös* 'upp' i exempel (64) kan jämföras med exempel (35) ovan (jfr *då stiger Anna upp*):

(64) Anna ligger gärna kvar i sängen länge om morgnarna. Ibland måste Selma ingripa och säga, ylös! Då stiger Anna upp, på osäkra ben för hon har blivit svagare, och tappar vatten i badkaret. Hon ligger länge i badet och betraktar sina tår som har blivit röda och skrynkliga i vattnet. Sedan blåser hon på skummet och gör små berg och vikar åt sig. Anna leker i badet och bak dörren står Selma och ropar, rouva! Rouva! med föga effekt. (s. 314)

Exempel (65) är ett exempel på att de finska replikerna i texten i många fall bildar ett kontinuum. Mellan de finska replikerna finns alltså ofta en "inbakad" svensk text (av typen *säger Selma till Anna* som i exempel 65):

(65) Och det oroar Selma att Anna allt mera vänder sig till sin egen privata trädgård och allt oftare går in i den så att hon inte vill höra när Selma frågar om uppköpslistan eller när hon ropar, rouva! bak badrumsdörren. – Ei pidä unelmoida liikaa ['Man bör inte drömma för mycket'], säger Selma till Anna. – Se ei ole terveellistä ['Det är inte hälsosamt']. (s. 315)

I exempel (66) förekommer igen ordet *rouva* 'fru'. Användningen av ordet har kommenterats bland annat i samband med exempel (53) ovan (jfr även exempel 64 ovan som innehåller en upprepning av ordet):

(66) Och när Selma hinner fram till porten och ropar, rouva! Rouva! vänder Anna sig om och vinkar, alldeles som en liten flicka. Hon sätter sig ned under träden och när Selma kommer in och lägger en schal om hennes axlar säger hon bara, nyt minä jään tänne. Näkemiin Selma ['nu stannar jag här. Adjö Selma'].

För Selma måste återvända. Det är Selmas uppgift att ta hand om barnen och när Kristina med blanka ögon frågar henne att mitä meille nyt tapahtuu ['vad händer oss nu'] säger Selma, ei meille tapahdu mitään. Ei vielä pitkään aikaan [inte händer oss någonting. Inte på länge']. (s. 315)

Det sista exemplet på finska i romanen, exempel (67), berättar om det varma förhållandet mellan den svenskspråkiga familjen och det finskspråkiga tjänstefolket (jfr förhållandet mellan den svenska minoriteten och den finska majoriteten i dagens Tammerfors). Detta tyder på att språket i familjen till vardags spelat en sekundär roll:

(67) Hon plockar äpplena och kokar vinbärssaften så länge trädgården finns, och det är hon som följer Beatrice till tåget och säger att mene nyt sitten oikein hyvällä onnella ['gå nu se'n med en riktigt god lycka']. [...] Selma skottar snö och ber grannarna hjälpa med sandningen. Till Kristina säger hon att kyllä sinäkin kerran vielä paikkasi löydät ['nog hittar du också en gång din plats']. Selmas bestämda uppfattning är den att allt inte är förlorat så länge man gör det bästa möjliga på den plats där man har hamnat i livet. (s. 316)

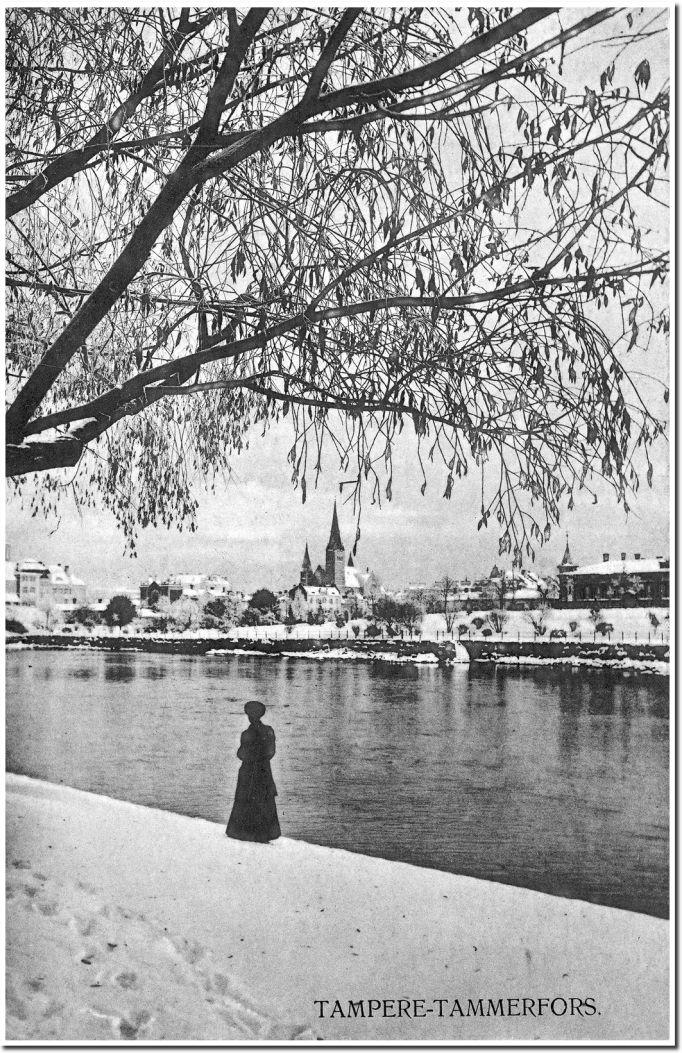

Tammerfors på 1910-talet. Ett gammalt vykort ur författarens arkiv.

3.2. Språkväxling i Släkt och vänner

De tre första exemplen på språkväxling i *Släkt och vänner* handlar om den svenskspråkige Gunnar Bengs första möte med de finskspråkiga fabriksarbetarna i Tammerfors. Exempel (1) innehåller Bengs finske kompanjon Lehtinens replik, återgiven inom citattecken för att urskilja den från den svenska texten. Senare framgår att Lehtinen även kunnat svenska eftersom han anlitas som tolk (s. 21). Den finska repliken förklaras inte av författaren:

(1) "Kohtalaisessa kunnossa" ['I ett hyfsat skick'], hade Lehtinen sagt om den gamla fabriksbyggnaden, och medan Gunnar trampade fram på cykel längs Pispalaåsen funderade han på olika tänkbara alternativ. (s. 18)

I exempel (2) skildrar författaren de finskspråkiga fabriksarbetarnas reaktion när de för första gången ser sin nye direktör. Att Gunnar Bengs anländer till fabriken med cykel orsakar förvirring bland arbetarna som reagerar genom att konstatera *on siinäkin herra!* 'och den där ska vara herre!'. Citattecknen och den förklarande kommentaren saknas även här. I det senare fallet med finska behövs förklaringen dock inte eftersom läsaren av gesten kan sluta sig till att den finska repliken *päivää, johtaja* 'god dag, direktören' avser en hälsning:

(2) Innan Gunnar svängde in på fabriksgården steg han av cykeln och rättade till kepsen. Sedan dammade han av byxorna och ledde i rask takt cykeln längs gatstumpen mellan fabrikerna mot kontoret. Maskinverkstadens folk tittade nyfiket från andra sidan gatan: här kommer nya patron. Trampandes från stan på cykel! En och annan drog på munnen. On siinäkin herra! Gunnar märkte ingenting och om han hade märkt skulle han ha tänkt, skrattar bäst som skrattar sist. Om ett år eller två åker jag bil. Och om två år eller tre kan det tänkas att det är mig ni jobbar för! Tvärs över fabriksgården gick Siltanen med cigarrett i mungipan och en skruvmejsel i handen. När han såg Gunnar stramade han upp sig och förde två fingrar till mössan. "Päivää, johtaja." (s. 19)

Exempel (3) är en fortsättning på exempel (1) och (2). Det åskådliggör Gunnar Bengs automatiska språkval inför de människor som han inte känner. Han inleder samtalet på finska och presenterar sig kortfattat: *Gunnar Bengs. Mistä kyse?* 'Gunnar Bengs. Vad [är det] fråga om?'. Repliken avslöjar hans bristfälliga kunskaper i finska eftersom den saknar verbet *on* (presens av *olla* 'vara'):

(3) "Från staden. Byggnadsinspektionen", sa Lehtinen med en nick åt herrarnas håll. [---] Gunnar mätte de två främmande herrarna med blicken. De såg litet upprörda ut de också.

"Gunnar Bengs. Mistä kyse?" (s. 19)

Gunnar Bengs replik i exempel (4) innehåller en dialektal finlandssvensk (österbottnisk) form *heimlaga* 'hemlagad' vid sidan av det finska ordet *kalja* 'svagdricka', ett ord som också används i finlandssvenskt språkbruk:

(4) Jobbet löper som sig bör och det blir taklag enligt tidtabellen ser det ut. Sigrid? Hon kunde kanske brygga lite heimlaga kalja till dess. Sigrid? Vad funderar hon på, gumman? (s. 26)

Ett liknande fall ingår även i exempel (5) med det dialektala hybridordet *mutavikar* (fi. *muta* 'gyttja'):

(5) [---] Pyhäjärvis vatten blänkte höstblått utåt fjärden men invid torget var det brunt och smutsigt, och Sigrid tänkte, mutavikar, och mindes fjärden utanför Mustakari. Och ska det här kallas hamn? En liten ynka brygga! (s. 30)

Med kursiv stil i exempel (6) har författaren markerat namnet på en blomma, *kiinalainen lyhty* 'kinesisk lykta', som är till salu på torget. Sigrid Bengs främlingskap med staden och dess majoritetsspråk framhävs av att hon är tvungen att upprepa ordet:

(6) Gula ringblommor och astrar av alla de färger och alla möjliga sorter som Sigrid inte ens visste namnet på, och i ett stånd fina, omsorgsfullt torkade buketter. Eterneller! Så dyra! Och sådana märkvärdiga sorter, kiinalainen lyhty stod det på en handskriven lapp under de där djuporange bollarna. Sigrid stannade och tittade och stavade långsamt: kiinalainen lyhty. (s. 30–31, kursiv i originalet utelämnad)

Exempel (7) innehåller endast ett främmande språkelement – *anteeksi* 'förlåt' – återgivet inom citattecken. Författaren har förklarat ordet med hjälp av det svenska *ursäktande*:

(7) Usch, det var rå fisk! Och titta, där var en stor lurvig hund, fy så han slickade vått och det luktade om honom. Sanna-Kajsa gav till ett pip och Teodora Dohlin sa, med ett ursäktande "anteeksi" åt Sigrids håll, låt ungen vara ifred, Kaiser! [---] (s. 32)

I exempel (8) återges ett språkmöte i Sandbergs affär i Tammerfors (jfr exempel 8 i avsnitt 3.1. ovan). Sigrid Bengs väljer Sandberg eftersom hon tror att "en affär som heter Sandberg har biträden som kan svenska" (s. 33). Att personalen dock inte kan svenska är därför en överraskning för henne. Språket i de finska replikerna berättar också om de finskspråkiga biträdenas sociala bakgrund. Deras frågor *mitä sais olla?* 'vad får det lov att vara?' och *mitäh?* 'va?' innehåller talspråkliga drag: den reducerade verbformen *sais* i stället för *saisi* och det obildade frågeordet *mitäh* i stället för *mitä*. På motsvarande sätt avslöjar Sigrid Bengs frågor hennes osäkra finska. Hon frågar kort och något oartigt *onko kankas?* 'har [ni] tyg?' och kommer därefter med ett förtydligande: *kartiini kankas?* 'gardintyg'. Hon uttalar inte *ng*-ljudet i *kangas* 'tyg' (jfr exempel 5 i avsnitt 3.1. ovan) och använder inte heller ordet *verhokangas* utan den äldre sveticerande formen *kartiinikangas* (jfr sv. *gardin* > fi. *kartiini*):

(8) [---] Sigrid ställde sig vid disken och väntade. ”Mitä sais olla?” sa en av kvinnorna till slut och utbytte en blick med sina kolleger. Märklig kund som bara står där och blinkar och ingenting säger. Onko kankas? sa Sigrid litet trevande. Kartiini kankas?

Mitäh? sa biträdet och såg förvånad ut. Sigrid log osäkert och biträdena stirrade. (s. 33)

Exempel (9) är ett exempel på titelbruket mellan de svenskspråkiga familjerna i staden och det finskspråkiga tjänstefolket. Man titulerar varandra artigt genom att använda epitet som *rouva* ’fru’ (jfr även avsnitt 3.1. ovan):

(9) I allmänhet var kvinnorna emellertid hemma, men detta i sig täckte en rad olika levnadsmönster, från fru Ekdal som presiderade över både husa, köksa och trädgårdsmästare jämte övrig personal, och som efter sjutton år alltjämt titulerade sin köksa ”rouva Marttinen”, till fröken Eriksson som hushållade för sin bror och hade städhjälp två gånger i veckan, och såg fram mot tisdagar och torsdagar när hon drack kaffe i köket med sin högt skattade Alma och hörde senaste nytt från stan. (s. 61)

I exempel (10) ingår det enda långa exemplet med finska i *Släkt och vänner*. Det är fråga om förhållandet mellan de ”vita” och de ”röda” under inbördeskriget 1918 som kulminerade i slaget vid Tammerfors. De svenskspråkiga i staden hörde i regel till de vita medan de finskspråkiga arbetarna representerade de röda. De finska replikerna har varken översatts eller kommenterats av författaren:

(10) Deras gårdskarl hade gått med i röda gardet och hade kontakter ut till Kangasala, och han försåg dem med potatis och ibland litet mjöl. Rosa ansåg till en början att det var en principfråga att inte ta emot en endaste potatis ur fiendens händer men när hon märkte hur svag Hedvig blev ändrade hon sig och sa till och med ett kyligt och nedlåtande, kiitos Parviainen [’tack Parviainen’]. Parviainen svor i tysthet över Rosa Malm. Han hjälpte systrarna bara för att Hedvig var vän med hans barn och

hans fru emellanåt sa, neiti Hedvig on käynyt niin heikoksi eikä heillä varmaan ole mitään suuhun pantavaa ['fröken Hedvig har blivit så svag och säkert har de inte något att sätta i munnen']. (s. 117)

Det finska inbördeskriget kommer fram även i exempel (11) med den finska pluralisformen *lahtarit* 'slaktare' som hänvisar till de vita. Det pejorativa ordet återger den finskspråkiga fru Parviainens språk, vilket sålunda avslöjar hennes politiska sympatier:

(11) Fru Parviainen var blek och sammanbiten och av henne fick Hedvig höra historier som precis liknade dem Rosa berättade om de rödas grymheter, bara att här var illgärningsmännen alla från den vita sidan och fru Parviainen kallade dem för "lahtarit". (s. 118)

I exempel (12) återges fru Parviainens språk på nytt. Samtalet handlar fortfarande om inbördeskriget:

(12) Fru Parviainen sa efteråt att Martinsen nog låg i en av massgravarna. "Siellähän ne meidän pojatkin" ['Där ligger ju våra pojkar också'], sa fru Parviainen. (s. 120)

Exempel (13) innehåller en hälsning på finska som härrör från ett kollektiv, de finskspråkiga kvinnorna i sömmeriet (jfr även exempel 2 ovan). Samma replik återfinns på ett identiskt sätt i exempel (16) nedan:

(13) Hur ska man ställa sig till det enorma ansvar som ligger tungt över skuldrorna, och som man kommer ihåg varje ögonblick, från det man på morgonen går genom de stora ljusa fabrikssalarna och ser sömmeriets flickor niga: huomenta rakennusmestari ['god morgon byggnadsmästaren'], till dess man på kvällen sitter hemma med sin dotter i famnen och hör henne säga, du ska inte sova pappa! Du ska vara med mig! (s. 149)

Exempel (14) hör till samma kategori som ordet *kalja* 'svagdricka' i exempel (4) ovan. Med det finska ordet *talkkuna*, som också används i finlandssvenskt språkbruk, avses en maträtt som är gjord på mjöl be-

rett av korn, havre och ärter. Författaren har inte ersatt det rikssvenska *filbunke* med det finlandssvenska *fil* (eller finskans *viili*):

(14) Helst skulle jag äta filbunke med talkkuna ensam för mig själv i köket på Simons. (s. 169)

I exempel (15) och (16) återfinns två korta repliker på finska. Den första repliken (15) innehåller en förklaring på svenska. Lehtinens kommentar *ei ole valinnan varaa* har författaren förklarat med det ordagranna *vi har inte råd att välja*:

(15) Hela vår tillvaro och vi alla, också barnen och fru Ankeroinen och Tilda, är beroende av Blom. "Ei ole valinnan varaa." Så sa Lehtinen och det har han rätt i. Vi har inte råd att välja. (s. 173–174)

I den senare repliken (16) återges fröken Syvänens replik (jfr exempel 13 ovan). Hon arbetar som sekreterare på fabriken och använder finska med sin förman Gunnar Bengs. Exemplet berättar bland annat om fabrikens kontor som språklig miljö:

(16) Fröken Syvänen höll ögonen på alla detaljerna och smålog dessutom så vänligt och sa, huomenta rakennusmestari ['god morgon byggnadsmästaren']. (s. 174)

4 Resultat och diskussion

I denna undersökning har jag redogjort för språkmötet i en finsk industristad utgående från den Tammerforssvenska författaren Carola Sandbackas romaner *Ellen Llewellyn* (1995) och *Släkt och vänner* (2004). Huvudmålet med undersökningen har varit att granska hur en (f)inlandssvensk författare använder sig av språkväxlingen för att spegla den sociala differentieringen i de historiska miljöer hon skildrar eller

vilken funktion språkväxlingen tjänar i hennes romaner. De historiska släktromaner som valts till material berör svenskan och svenskheten på den största svenska språkön i Finland, Tammerfors, under den första hälften av 1900-talet. Utgående från dem kan man granska den bild som den moderna finlandssvenska skönlitteraturen ger av den historiska flerspråkigheten i en finskspråkig industristad med en svenskspråkig minoritet.

Utifrån de delmål som presenterats i avsnitt 2.1. ovan är undersökningens viktigaste resultat följande:

1. I vilka sammanhang förekommer språkväxlingen?

Utgående från min analys kan man säga att språkväxlingen hos Sandbacka i stor utsträckning beror på person och plats. De personer som kommer ur en lägre samhällsklass än romanernas huvudpersoner talar ofta finska. De finska replikerna uttalas huvudsakligen av finskspråkiga romangestalter. I materialet finns även några exempel på finska repliker som uttalas av svenskspråkiga gestalter med bristfälliga kunskaper i finska. Finskan är det språk som de svenskspråkiga romangestalterna också använder på arbetsplatser och ute i staden. Med hjälp av växlingen till finska visar Sandbacka till exempel hur finlandssvenska unga i Tammerfors med tiden blir mera finskkunniga samt hur klasskillnaderna minskar och kontakterna över språkgränsen ökar i allt fler sammanhang.

2. Hur kommer språkväxlingen till uttryck?

De textställen som innehåller språkväxling hos Sandbacka kommer till uttryck genom att hon sällan använder citattecken eller andra typografiska medel för att markera att det är fråga om två olika språkliga koder. De finska replikerna är för det mesta ”inbakade” i den svenska texten. Gränsen mellan de två språken suddas därför ut. Detta tolkar

jag som en medveten författarstrategi från Sandbackas sida för att ge en trogen bild av den tvåspråkighet som gällde för de finlandssvenska fabrikörsfamiljerna i Tammerfors i början av förra seklet: finskan var ett självfallet element i deras språkliga vardag även om de använde svenska inom familjen.

3. I vad mån skiljer sig förekomsten av språkväxling åt i de två romanerna?

Släkt och vänner innehåller färre men också kortare exempel på språkväxling mellan svenska och finska än *Ellen Llewellyn*. Det kan finnas många redaktionella och skönlitterära orsaker härtill som har att göra med den respons som författaren eventuellt fått på den tidigare romanen, till exempel förlagets önskemål med tanke på en rikssvensk läsekrets kan ha påverkat användningen av finska som stilistisk strategi (i recensionerna i *Hufvudstadsbladet* kommenteras det finska inslaget dock inte).

Att de två romanerna innehåller olika mängder språkväxling mellan svenska och finska kan endast delvis bero på romanernas olika omfattning (*Ellen Llewellyn* 319 sidor och *Släkt och vänner* 206 sidor). Den största orsaken är enligt min mening personerna, speciellt de finskspråkiga tjänstekvinnorna Selmas och Tyynes framträdande roll i *Ellen Llewellyn*. Med tanke på att det omgivande samhället förfinskades kraftigt mot 1930-talet är det anmärkningsvärt att *Ellen Llewellyn*, som ju utspelar sig tidigare i tiden, innehåller flera finska inslag än *Släkt och vänner*. Den mest sannolika orsaken till språkväxlingen finns därför på det individuella planet i de familjer som romanerna handlar om. Det finskspråkiga tjänstefolkets framträdande roll i *Ellen Llewellyn* bidrar till den kvantitativa och kvalitativa skillnaden mellan de två romanerna i fråga om språkväxling svenska–finska.

* * *

Den värld som skildras i *Ellen Llewellyn* och *Släkt och vänner* är en värld som är socialt differentierad. Denna differentiering är en viktig faktor när man forskar i växlingen mellan svenska och finska i Carola Sandbackas författarskap. För att ge en så autentisk bild av det förgångna som möjligt har hon använt språkväxling som medel för att skildra personernas språkliga och därmed också sociala bakgrund, om än en författare också har andra berättartekniska medel till sitt förfogande med vilka han eller hon kan beskriva den språkliga miljön.

Sandbacka ser på förhållandet mellan svenska och finska på samma noggranna sätt på vilket hon skildrar ståndsamhället. Utifrån sitt eget perspektiv beskriver hon med andra ord hur saker och ting varit, också språkligt. Carola Sandbackas historiska romaner om den svenska språkön Tammerfors innehåller därför rikligt med språksociologiska och historiska ”fakta” som i form av fiktion berättar om det språkmöte som har varit typiskt för den svenskspråkiga befolkningsgruppen i Tammerfors.

II

Intervjuer med finlandssvenska äldre i Tammerfors

Språkbevarande och språklig identitet bland finlandssvenska äldre i Tammerfors

1 Språk och ålder på en språkö

”Det är inte min egen förtjänst att jag kan två språk och det är inte ditt fel att du inte kan två språk.”

– Informant 2

Denna undersökning handlar om att bli gammal på två språk i Finland, speciellt på en så kallad svensk språkö i Finland. Det är med andra ord fråga om ett geografiskt avgränsat område där minoritetsspråket svenska omges av majoritetsspråket finska. I fokus i undersökningen står hur finlandssvenska äldre på den största svenska språkön i landet, Tammerfors, kunnat bevara sitt språk och hur de ser på sin språkliga identitet (för termerna *språkbevarande* och *språklig identitet*, se avsnitt 2.4. nedan).[1] Med *finlandssvenska äldre* avses här de svenskspråkiga pensionärer som i maj 2008 bor i det tvåspråkiga ålderdomshemmet De Gamlas Hem i Tammerfors, grundat 1898.[2] De hör till de 1 065 (0,5 %) Tammerforsbor som vid utgången av 2008 angett svenska som sitt modersmål (för tidigare forskning om Tammerfors som språkge-

menskap, se Lönnroth 2009a, 2009c, u.u.; Lönnroth & Rossi 2008a, 2008b, 2008c; bidragen i *Tampere kieliyhteisönä* 2009; för en populärt hållen presentation av den svenska språkön Tammerfors, se bidragen i *Vårt Tammerfors. En svensk språkö i hjärtat av det finska Tavastland* 2001).

Den gren inom språkforskningen som undersöker förhållandet mellan språk och ålder kallas *gerontologisk lingvistik* (se t.ex. Nikula 2006, 161). Inom den nordiska men också inom den internationella språkforskningen har äldre som språkliga aktörer dock undersökts relativt sällan; något förenklat kan man säga att de har kommit i skuggan av de unga och deras (tal)språk (för språk och ålder, se Coupland, Coupland & Giles 1991; för ålder som sociolingvistisk variabel, se Eckert 1997; för ålder som faktor i språkligt val, se Coulmas 2005, 52–67). Som Kristina Nikula (2005, 192; 2006, 162, se även 2007) påpekar i sin studie av åldersdiskursen i finlandssvensk press saknas de äldre fortfarande i forskningen inom ämnet nordiska språk.

Språkbevarande och språklig identitet granskas här inte i ett gerontologisk-lingvistiskt perspektiv utan i ett språksociologiskt flerspråkighetsperspektiv. Undersökningen är teoretiskt förankrad i Ralph Fasolds (1984, nytryck 2004 som jag anlitat) bok *The Sociolinguistics of Society*, speciellt kapitlet om språkbevarande och språkbyte (s. 213–245). En utgångspunkt för undersökningen utgör även den teoribildning som handlar om sociala roller som grupptillhörighet och ålder, det vill säga huruvida äldre människor kan betraktas som en egen grupp på grund av det språk som de använder och i hur stor utsträckning deras ålder påverkar den sociala identitet som de uppger sig ha. Omvittnat är att frågan om språklig identitet är särskilt aktuell i flerspråkiga samhällen (jfr Einarsson 2004, 38; för språk och identitet, se även Edwards 1994, 125–145; Tabouret-Keller 1997; Coulmas 2005, 171–183).

Den bärande tanken i undersökningen är att det är språkvetenskapligt och samhälleligt relevant att forska i äldre Tammerforssvenskar som språklig och sociokulturell minoritet. Utöver att dokumentera är det viktigt att analysera det de kan berätta om svenskan och svenskheten i inlandet i allmänhet och i Tammerfors i synnerhet. Undersökningen

aktualiserar sålunda finlandssvenska äldre i Tammerfors som en outnyttjad källa för kännedomen om flerspråkigheten i Finland, speciellt i en finskspråkig inlandskontext. Tammerfors historia från tidigt 1800-tal till sent 1900-tal kännetecknas i hög grad av industriell verksamhet som också språket är en integrerande del av (för den bild som äldre historieskrivning ger av svenskan i Tammerfors, se Lönnroth & Rossi 2008a; för den bild som nyare historieskrivning ger av svenskan i Tammerfors, se Lönnroth 2009c).

I avsnitt 1.1. nedan ger jag en historisk översikt över De Gamlas Hem i Tammerfors och i avsnitt 1.2. diskuterar jag de språkliga förhållandena i detta finlandssvenska ålderdomshem.

1.1. Ett tvåspråkigt ålderdomshem i inlandet

De Gamlas Hem i Tammerfors r.f. (på finska Vanhain Koti Tampereella r.y.) är ett tvåspråkigt ålderdomshem som i över ett hundra år har bidragit till att upprätthålla den svenskspråkiga gemenskapen i Tammerforsregionen.[3] Vid sidan av Svenska klubben i Tammerfors (gr. 1884), Svenska samskolan i Tammerfors (gr. 1895) och Tammerfors svenska församling (gr. 1926) hör De Gamlas Hem i Tammerfors (härefter DGH) till de etablerade finlandssvenska institutionerna på orten. Åren 1905–1983 var DGH inhyst i Eteläpuisto i Kaakinmaa, en av de i tiden mest ”svenskspråkiga” stadsdelarna i Tammerfors.[4] Under åren 1918–1940 var 6–7 procent av invånarna i Kaakinmaa svenskspråkiga (Keskinen, Peltola & Suodenjoki 2005, 35).[5] Från och med 1983 ligger DGH i stadsdelen Kyttälä (Skyttälä) i stadens centrum. Det gamla hemmet var avsett för kvinnor medan det nya hemmet inrymmer även äldre par (Wassholm 1999, 20, 54).

Föreningen DGH grundades i november 1898 på drätselkontoret i Tammerfors. Målet med föreningen var enligt förslaget till de första stadgarna (§ 1) att ”åt ålderstigna, värnlösa och aktningsvärda fruntimmer i Tammerfors stad emot lindrig afgift bereda ett hem, där

bostad jemte kost och vård dem tillhandahålles, samt att för sådant ändamål anordna och vidmakthålla en sådan fast bostad" (De Gamlas Hem 1893–1908. Tammerfors stadsarkiv; jfr även Wassholm 1999, 5). Stadgarna, som är avfattade på svenska och finska, säger ingenting om föreningens språk; språket hörde till exempel inte till urvalskriterierna för inträde i DGH (§ 11). Upplysningen om årsmötet (§ 4) låter dock förstå att föreningens målgrupper varit både den svenska och den finska språkgruppen i staden: föreningens "ledamöter [skall] sammanträda till årsmöte, som af direktionen tillkännagifves minst åtta dagar förut i stadens svensk- och finskspråkiga tidningar". Nuförtiden är föreningens syfte (§ 2)

> *att för senior medborgare bosatta i Tammerfors stad med omnejd tillhandahålla bostäder i en trygg och säker miljö med närhet till service. För detta ändamål kan föreningen anskaffa och äga fastigheter, aktielägenheter och andelslägenheter dvs. bostäder vilka mot avgift upplåtes till bostad.*

Omnämnande av pensionärernas modersmål saknas också i de nuvarande stadgarna. (De Gamlas Hem i Tammerfors r.f. – Vanhain Koti Tampereella r.y. Stadgar.)

I och med den nya borgerliga ideologi som började göra sig gällande i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet började också intresset för välgörenhet som en form av samhällelig verksamhet öka. I linje med tidens anda tog en grupp ståndskvinnor i Tammerfors initiativ till att grunda en välgörenhetsförening i staden. Det var fråga om kvinnor som var medvetna om sin sociala roll och ville inta en aktiv ställning i det samhälleliga livet; eftersom ståndskvinnorna i regel inte deltog i arbetslivet, bedrev de välgörenhet i stället. Hem avsedda för kvinnor ur de högre stånden grundades både i Finland och i Sverige: i Stockholm grundades ett hem på 1860-talet och i Åbo på 1880-talet. (Wassholm 1999, 5; för finländska fruntimmersföreningar som språkliga miljöer på 1800- och 1900-talen, se Lönnroth & Rossi 2008b.)

Redan år 1892 hade en grupp kvinnor i Tammerfors grundat den så kallade Syföreningen för pauvres honteux, en förening som senare

utvecklades till DGH. Med termen *pauvres honteux*, 'blygsamma fattiga', avsåg man äldre välbärgade kvinnor vilkas ekonomiska ställning av en eller annan orsak försämrats. Till denna förening hörde en avdelning med mål att grunda ett hem för äldre ståndskvinnor i Tammerfors. Eftersom dessa kvinnor i hela sitt liv varit ståndspersoner, var det föga ärbart att de skulle be släkt och vänner om ekonomisk eller annan praktisk hjälp. Då det inte fanns vare sig något pensionssystem eller några ålderdomshem i ordets moderna bemärkelse, placerades de äldre som inte hade råd att försörja sig vanligen på fattighus med sinnessjuka, föräldralösa och avsigkomna personer. Ett sådant öde kunde en ståndskvinna inte tänka sig. Utöver fattiga kvinnor behövde även ogifta kvinnor och änkor hjälp: utan stöd kunde de inte leva enligt den standard som de var vana vid. DGH skulle också lösa många kvinnors bostadsproblem, hävdade man inom föreningen. (Wassholm 1999, 5–6.)

Till den grupp som i januari 1898 fick i uppdrag att utarbeta stadgarna för DGH hörde Ina Björkell, Sigrid Blom, Lars Johan Hammarén, H. Liljeroos och Ossian Procopé. Närvarande var också Ellen Clayhills, Ljuba Durchman, Anna Enqvist, Amanda Hakulin, Olga Idman, Elsa Solin, C. W. Åkerlund och F. L. Calonius. Av namnen att döma hörde initiativtagarna till stadens svenskspråkiga borgerskap. Deras förslag blev färdigt i april 1898 och månaden därpå godkändes det. I augusti samma år stadfästes föreningens stadgar av länsguvernören. Föreningen fick en direktion med tre kvinnliga och tre manliga ledamöter. (Wassholm 1999, 6–8.)

Efter grundandet av DGH började man diskutera byggandet av ett hem för föreningens medlemmar. Detta företag skulle man i huvudsak genomföra på två sätt: dels med hjälp av medlemsavgifter och frivilligt arbete, dels med hjälp av donationer och testamenten. Med tanke på föreningens ekonomi var speciellt donationerna och testamentena viktiga. Med företaget sympatiserade många ledande stadsbor; föreningen anordnade bland annat lotterier och basarer för att samla in kapital. Den avdelning inom DGH som hade arbetat för uppbyggandet av ett hem, Syföreningen för pauvres honteux, slutade nu med sin verksamhet och dess förmögenhet övergick i föreningens ägo. Arkitekt F.

L. Calonius fick i uppdrag att rita ett hem i nyrenässans men till slut blev det arkitekt Birger Federley som ritade huset i jugend. Det färdiga hemmet togs i bruk år 1905. (Wassholm 1999, 8–12.)

1.2. Språkförhållandena i De Gamlas Hem i Tammerfors

Med anledning av sitt hundraårsjubileum 1998 gav DGH ut en historik skriven av Johanna Wassholm (1999; se även Doepel 2001 som dock baserar sig på Wassholm). I historiken, som saknar källhänvisningar, finns bara två explicita omnämnanden som berättar om DGH som språklig miljö. Det första omnämnandet avser läget på 1950-talet. Wassholm (1999, 37, jfr även 40–41) skriver:

> *I ett avseende blev 1950-talet en betydande brytningspunkt i Hemmets historia. Efter att majoriteten av pensionärerna fram till nu hade varit svenskspråkig, övertog de finskspråkiga majoriteten. Att de finskspråkiga blev allt fler ledde till att föreningens direktion vände sig till Pyynikki församling för att därifrån få hjälp med att betjäna de finskspråkiga pensionärerna på deras modersmål. Tidigare hade Hemmets diakoni- och övriga kyrkliga tjänster handhafts av den svenskspråkiga församlingen i Tammerfors.*
>
> *Sedan början av 1950-talet har andelen av svenskspråkiga pensionärer konstant fortsatt att minska, så att det idag på Hemmet bor endast en handfull pensionärer som har svenska som modersmål.*

Den språkliga situationen i DGH började enligt historiken alltså förändras redan på 1950-talet. Språkfördelningen förändrades ytterligare i början av 2000-talet då DGH köpte tio lägenheter av Tammerfors Stadsmission (Tampereen Kaupunkilähetys) med endast finskspråkiga pensionärer. Till följd av affären ökade antalet finskspråkiga pensionärer markant. Av de 42 pensionärer som i dag bor i DGH har 11 (26 %) svenska och 31 (74 %) finska som modersmål.[6]

Det andra omnämnandet av DGH som språklig miljö avser fritid och socialt umgänge mellan den svenska och finska språkgruppen i DGH. Enligt föreningens historik är språkliga konflikter mellan de svensk- och finskspråkiga pensionärerna sällsynta, låt vara att de inte helt saknas i dess historia:

> *Det verkar dock som åtminstone en del mindre språkschismer då och då skulle ha förekommit pensionärer emellan. En person som inte förstod svenska eller alternativt finska, kunde kanske få en känsla av att vara utanför i en grupp som pratade ett annat språk. I det stora hela utgjorde språkfrågan aldrig ett allvarligt problem. (Wassholm 1999, 38–40.)*

Utgående från de intervjuer som jag genomfört hos de svenskspråkiga pensionärerna i DGH kan man konstatera att det knappast förekommer några ”språkstrider” i DGH i dag – detsamma kan man konstatera om det ”svenska” Tammerfors överhuvudtaget. En förklaring är att de som söker sig till DGH är medvetna om att det är fråga om ett tvåspråkigt

Elever i Svenska samskolan på 1920-talet. Vapriikin kuva-arkisto.

ålderdomshem. Man måste med andra ord ha en positiv syn på svenskan respektive finskan för att kunna trivas i DGH. Utgående från mina intervjuer och observationer i DGH präglas de svenskspråkiga pensionärerna av en naturlig och situationsrelaterad tvåspråkighet.[7]

2 Undersökningen

2.1. Mål

Målet med denna undersökning är att redogöra för språkbevarande och språklig identitet bland finlandssvenska äldre i Tammerfors, det vill säga för de faktorer med hjälp av vilka de finlandssvenska pensionärerna i DGH lyckats bevara sitt språk på den svenska språkön Tammerfors samt deras uppfattning om sin språkliga identitet i det finska inlandet. I fokus i undersökningen är den språksociologiska information som de kan ge om svenskan och svenskheten i Tammerfors, speciellt de faktorer som utöver språket bidragit till samhörigheten inom den svenskspråkiga befolkningen i Tammerfors med omnejd.[8]

En utgångspunkt för undersökningen är att pensionärerna i DGH i likhet med så gott som alla Tammerforssvenskar är funktionellt tvåspråkiga, det vill säga behärskar svenska och finska väl både i tal och i skrift. En annan utgångspunkt är att den svenskspråkiga gemenskapen och det som jag kallar den språkliga infrastrukturen spelar en avgörande roll för språkbevarande och språklig identitet bland svenskspråkiga i Tammerfors och att dess betydelse till och med ökat när informanterna blivit äldre. Med *språklig infrastruktur* avser jag inte bara de finlandssvenska institutionerna i Tammerfors (framför allt Svenska samskolan i Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors och Tammerfors svenska församling) utan också utanför staden (t.ex. *Hufvudstadsbladet*). De lokala finlandssvenska institutionerna är dock primära i förhållande till dem som finns utanför Tammerfors.

2.2. Material

Materialet i undersökningen består av intervjuer med sex svenskspråkiga pensionärer i DGH som i denna undersökning representerar finlandssvenska äldre i Tammerfors. I samråd med föreståndarinnan för DGH valde jag i början sju svenskspråkiga pensionärer som potentiella informanter (för val av individer, grupper och platser, se Lanza 2008). Bland dem fanns båda de svenskspråkiga männen i DGH, av vilka den ena dock uteblev (jfr avsnitt 2.3. nedan).

I tabell 1 nedan presenterar jag undersökningens informanter och materialets omfattning. I snitt är informanterna 79 år gamla och intervjuerna 50 minuter långa. Resultaten av intervjuerna, de sex informanternas sociolingvistiska miniatyrbiografier eller profiler, presenterar jag i kapitel 3 nedan.

Tabell 1. Informanter

Informant	Kön	Ålder	Intervjutidpunkt	Längd
1	Kvinna	91	14.5.2008	41 minuter
2	Kvinna	70	15.5.2008	75 minuter
3	Kvinna	66	19.5.2008	41 minuter
4	Kvinna	87	19.5.2008	46 minuter
5	Man	64	23.5.2008	44 minuter
6	Kvinna	94	26.5.2008	59 minuter

2.3. Metod

I avsnitt 2.3.1. nedan diskuterar jag frågor av metodologisk relevans när det gäller forskning i språkbevarande och språkbyte (Fasold 2004, 214–216). I avsnitt 2.3.2. redogör jag för den metod som jag använt i denna undersökning, intervjun.

2.3.1. Språkbevarande och språkbyte

Språkval, *språkbevarande* och *språkbyte* är områden som undersöks med varierande metoder beroende på den enskilde forskarens referensram. Antropologer och antropologiskt orienterade lingvister studerar språkbevarande och språkbyte på samma sätt som de studerar språkval, huvudsakligen med hjälp av så kallad deltagande observation. Den antropologiskt orienterade forskaren brukar undersöka språkval, språkbevarande och språkbyte samtidigt: för honom eller henne är det oftast fråga om ett och samma fenomen. Detta tillvägagångssätt beror huvudsakligen på antropologernas intresse för enstaka samhällen. De anser att de val som medlemmarna i en given talgemenskap gör påverkar språkbytet och språkbevarandet i samhället; valen berättar också om kulturella värden där. Den antropologiska forskningen förklarar allmänna orsaker till språkbevarande och språkbyte genom att utförligt studera enstaka gemenskaper. (Fasold 2004, 214; för språkbyte och språkbevarande, se också Hyltenstam & Stroud 1991; Clyne 1997; Coulmas 2005, 146–170; Tandefelt 1988 har presenterat en fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland.)

Också sociologerna intresserar sig för språkbyte och språkbevarande. Det vetenskapliga greppet inom sociologin avviker dock från det inom antropologin. Det sociologiska perspektivet är bredare eftersom sociologerna brukar studera surveymaterial från så många gemenskaper som möjligt: de är alltså i första hand inte intresserade av varför en enstaka gemenskap byter eller bevarar sitt språk, de är intresserade av så många gemenskaper som möjligt. Sociologernas material består ofta av folkräkningar och frågeformulär medan antropologerna observerar sitt forskningsobjekt. Man brukar nämna två sätt på vilka språkbyte kan komma fram i ett surveymaterial. Om man till exempel har folkräkningsmaterial angående samma befolkning från fler än en tidpunkt och om de svarande i stor utsträckning anger att de använder ett annat språk än tidigare, kan detta ses som ett tecken på ett pågående språkbyte. Om man däremot inte har tillgång till folkräkningsmaterial eller om detta är bristfälligt, måste man genomföra en engångssurvey.

Det som man då fäster uppmärksamhet på är de siffror som har med åldersfördelning att göra. Om de äldre säger sig använda ett språk och de yngre ett annat, kan detta ses som ett tecken på att ett språkbyte så småningom kommer att äga rum. Material av detta slag innehåller dock alltid problem. De två största problemen förknippade med en engångssurvey är *åldersgradering* och *migration*. (Fasold 2004, 215.)

Med *åldersgradering* (*age-grading*) avses ett fenomen som innebär att ”alla individer går igenom samma språkförändringar generation efter generation”. Termen används ofta för att ”referera till att vissa språkliga former används mest av ungdomar och att ungdomar ändrar sitt språkbruk när de blir äldre”. (*Sociolingvistik* 2007, 349–350.) Om man utgår ifrån att ett faktiskt språkbyte är på gång, är det sannolikt att äldre personer rapporterar att de i större utsträckning än yngre använder det försvinnande språket. Språkbyte är dock inte det enda sätt på vilket åldersrelaterade skillnader kan uppstå. Ofta förväntar man ett visst språkligt beteende av människor i olika åldrar i ett samhälle. Till exempel i ett samhälle med diglossi kan de unga i början av sitt liv vara enspråkiga men senare tvåspråkiga. (Fasold 2004, 215.)

Också *migration* kan snedvrida ett surveymaterial. Om folk har flyttat till eller från det geografiska område som folkräkningarna gäller, berättar resultaten från detta område inte om de enskilda talarna håller på att byta eller bevara sitt språk. Detta beror på att materialet delvis är olika i de två folkräkningarna. Det som man kan säga är att ett geografiskt område – till exempel Tammerfors – kan genomgå ett språkbyte om ett flertal människor som talar ett annat språk flyttar in, till och med om ingen av de äldre invånarna lär sig det nya språket. Men om migration till området förekommer i stor utsträckning, kan detta pressa de äldre invånarna att lära sig det nya språket, speciellt om detta är förknippat med ekonomisk och social makt. Det kan också hända att det geografiska materialet i verkligheten är en blandning av material från två talgemenskaper bosatta i samma geografiska område. Den ena talgemenskapen kan bevara båda språken och den andra bara ett men dessa gemenskaper byter inte språk. Surveymaterial kan alltid innehålla material från fler än bara en talgemenskap. (Fasold 2004, 215–216.)

Enligt Ralph Fasold, som diskussionen ovan är hämtad hos, finns det två allmänna problem som kännetecknar surveymaterial: ”Surveymaterial är nästan alltid självrapporterade, vilket gör dem något misstänkliga, men i stil med väderleksrapporter är de självrapporterade materialen inte heller alltid fel.” (Jfr även intervjumaterial som också är självrapporterade och därför alltid mer eller mindre subjektiva.) Resultaten av en surveyundersökning kan korrelera med forskarens egna observationer. Ett annat problem med surveymaterial är att upptäcka orsaker till ett språkbyte. I motsats till antropologiska undersökningar innehåller surveymaterial sällan information om kulturella värden. Av denna anledning måste forskaren studera mätbara orsaker som urbanisering, migration och ekonomi. Även om det förekom en korrelation mellan de mätbara värdena och statistiken när det gäller minskat antal talare av ett visst språk, skulle detta inte förklara ett orsaksförhållande. Sådana korrelationer kan vara vilseledande. Surveymaterial är dock viktiga för förståelsen av språkbevarande och språkbyte. (Fasold 2004, 216; min översättning)

Det finns också ett annat sociologiskt sätt att studera språkbevarande och språkbyte. Inom inriktningen vill man finna faktiska och teoretiska generaliseringar utan direkt hänsyn till något särskilt material. Forskaren presupponerar fakta i fallet i fråga och redovisar vad som ligger bakom dem. Dessa undersökningar har man i motsats till de mera materialbaserade undersökningarna kallat ”step back and have a look”-undersökning. (Fasold 2004, 216.)

2.3.2. Intervju som metod

Denna undersökning har genomförts som en *intervjuundersökning* (för intervjuundersökning som metod, se bl.a. Ruusuvuori & Tiittula 2005; Tiittula & Ruusuvuori 2005; Codó 2008). Det är alltså fråga om en så kallad *direkt* metod (för metoder inom språklig attitydforskning, jfr Fasold 2004, 149, 151–152). Kirsi Lumme-Sandt (2005) har i sin

artikel ”Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa” framfört synpunkter som man måste ta hänsyn till när man intervjuar äldre personer. Pirkko Nuolijärvi (2005) har i artikeln ”Haastattelu kielentutkijan aineistona” diskuterat intervjun som material för språkforskaren. En intervjuundersökning aktualiserar många forskningsetiska frågor, inte minst frågan om de intervjuades anonymitet.

Denna undersökning har genomförts i följande etapper. Först kontaktade jag DGH angående min undersökning och träffade föreståndarinnan för DGH för att diskutera valet av informanter. Därefter deltog jag i den gemensamma kaffetillställning som med jämna mellanrum anordnas i DGH. De flesta pensionärer brukar delta eftersom den har en viktig social funktion och informationsfunktion. I detta sammanhang presenterade jag min undersökning på svenska och finska och bad dem som ville ställa upp för en intervju att anmäla sig. Jag poängterade att intervjuerna baserar sig på frivillighet och förtroendefullhet och gav de intresserade en skriftlig beskrivning av undersökningen med ett diskussionsunderlag (se bilaga 1 och 2 i slutet av boken). Intervjuerna genomfördes under perioden 14–26 maj 2008 hemma hos informanterna eller i klubblokalen i DGH. Intervjuerna, som varade från cirka 45 till 75 minuter, spelades in.[9]

I intervjuerna behandlas bland annat informanternas bakgrund samt deras modersmål och kunskaper i och attityder till det andra inhemska språket, i detta fall finska.[10] Informanterna tillfrågas när och varför de kommit till Tammerfors och DGH. De ombes berätta om sin utbildning, yrkesbakgrund och hemspråk. Frågan om språkval diskuteras utgående från hur ofta och i vilka sammanhang de använder svenska respektive finska. Informanterna berättar om de faktorer som hjälpt dem att bevara sitt språk i en så finskspråkig stad som Tammerfors. De berättar ytterligare om planerat språkbyte eller om de är medvetna om att andra svenskspråkiga i Tammerfors bytt språk. Därtill tillfrågas de om de någon gång tänkt flytta från Tammerfors på grund av språket samt hur svenskan och svenskheten i Tammerfors eventuellt förändrats. En central fråga är de finlandssvenska institutionernas roll för svenskan i Tammerfors, inte minst fritid och socialt umgänge på svenska i staden.

Avslutningsvis diskuteras informanternas uppfattning om sin identitet och hur det är att leva som svenskspråkig på en språkö (för finlandssvenskarnas identitet, se rapporten *Identitet och framtid. Folktingets undersökning om finlandssvenskarnas identitet hösten 2005* från 2006). Därtill diskuteras bland annat deras erfarenheter av ”språkstrider” och Tammerfors status i det så kallade Svenskfinland (för ”språkstrider” i Finland 1917–1939, se Hämäläinen 1968).

När man analyserar ett intervjumaterial bör man ta hänsyn till de omständigheter som människans minne skapar: vissa saker glömmer man och vissa saker vill man glömma. Det finns också en risk att man tolkar intervjuerna fel. En annan risk är att informanterna överdriver användningen av svenska på grund av att de deltar i en vetenskaplig undersökning som handlar om svenskan och svenskheten i Tammerfors.

2.4. Termer och begrepp

Språkbyte (*language shift*) och språkbevarande (*language maintenance*) har sitt ursprung i språkval (*language choice*). Med *språkbyte* avses i denna undersökning att ”ett samhälle helt och hållet överger ett språk till förmån för ett annat språk”, det vill säga att medlemmarna i ett samhälle kollektivt väljer ett nytt språk i stället för det gamla. Med *språkbevarande* avses att ”samhället kollektivt besluter om att fortsätta använda det språk eller de språk som det traditionellt använt”. Om en talgemenskap börjar använda ett nytt språk inom de domäner där den tidigare använt ett annat språk, kan detta ses som ett indicium på en språkbytesprocess. Om det däremot är fråga om enspråkiga människor i en talgemenskap som inte börjar använda ett nytt språk, kan detta ses som ett indicium på en språkbevarandeprocess. Språkbevarande är typiskt för två- eller flerspråkiga samhällen. I de flerspråkiga samhällen där man bevarar språk använder man vissa språk inom vissa domäner: språken tränger inte in på varandras domäner i särskilt stor utsträckning (jfr diglossi). (Fasold 2004, 213; min översättning.)

Språkdöd (*language death*) är en term som är av relevans med tanke på svenskan i Finland i allmänhet och de svenska språköarna i synnerhet. Med tanke på denna undersökning är frågan berättigad eftersom antalet (enspråkigt) svenskspråkiga minskat i Tammerfors. Med *språkdöd* avses ett fenomen då ”ett samhälle helt och hållet byter till ett nytt språk så att det gamla språket inte längre används” (Fasold 2004, 213; min översättning). Språkdöd kan betraktas ur två synvinklar. För det första kan man tala om språkdöd när den sista person som talar språket dör (det s.k. breda perspektivet). För det andra kan man tala om språkdöd när ett samhälle byter språk (det s.k. snäva perspektivet). Som ett exempel på det senare nämner Fasold det tvåspråkiga ungerskspråkiga Oberwart: Om invånarna i Oberwart bytte sitt språk till tyska, skulle ungerskan i Oberwart vara ett dött språk men inte i Ungern (jfr dock den dialekt som talas i Oberwart). (Fasold 2004, 213–214.) Fasolds diskussion kan också tillämpas på Tammerfors: Om svenskan försvann i Tammerfors, skulle den inte försvinna i de svenskspråkiga kusttrakterna i Finland, för att inte tala om Sverige. Den språkliga mångfalden skulle dock bli fattigare på grund av att en varietet av svenska då försvunnit i det finska inlandet. Svenskan i Tammerfors skulle då vara ett *lingua morte*.

Inom lingvistiken har man intresserat sig för två aspekter förknippade med språkdöd som språkligt fenomen: den språkliga och den sociolingvistiska aspekten. När det gäller den språkliga aspekten har man påpekat att de språk som håller på att dö ut i ett visst samhälle genomgår många språkliga förändringar till exempel i fråga om uttal och grammatik. Den sociolingvistiska aspekten går ut på att redogöra för de villkor som gör att människor helt och hållet överger ett språk till förmån för ett annat. (Fasold 2004, 214.)

Ralph Fasold (2004, 216–218) diskuterar också olika impulser till språkbyte. Ett av de mest grundläggande villkoren är tvåspråkighet på samhällsnivå. Tvåspråkigheten är dock inte ensam ett tillräckligt villkor för språkbyte men den kan vara ett nödvändigt sådant, anser han. De flesta fall av språkbyte på samhällsnivå beror på ett generationsskifte. En stor del av de människor som bor i ett samhälle överger sällan helt och hållet ett språk under sin livstid genom att ersätta det med ett an-

nat. En generation kan vara tvåspråkig men följande endast enspråkig, det vill säga bara ett språk förmedlas till den följande generationen. Språkbyte vid generationsskifte förutsätter att den tidigare generationen är tvåspråkig. Därför kan tvåspråkigheten vara en ”risk” med tanke på språkbyte. Språket i ett enspråkigt samhälle kommer med stor sannolikhet att bevaras så länge samhället är enspråkigt. Många tvåspråkiga samhällen kan vara tvåspråkiga länge. Detta är ett tecken på att flerspråkighet på samhällsnivå inte automatiskt leder till att ett samhälle byter språk. Det är många andra faktorer som vid sidan av tvåspråkighet påverkar förhållandet. (Fasold 2004, 216–217.)

Bland de vanligaste orsakerna till språkbyte brukar man nämna migration, industrialisering och andra ekonomiska frågor (jfr sambandet mellan industri och språk i Tammerfors), skolspråk och förvaltningsmässiga påtryckningar, urbanisering, hög kontra låg prestige samt mindre antal talare av det språk från vilket man byter till ett annat. Trots att man har kartlagt många orsaker till språkbyte är det svårt att med hjälp av dem förutse när ett språk eventuellt kommer att bytas ut. En talgemenskap kan bevara sitt språk även om den fyller några av de sociologiska kraven på språkbyte. (Fasold 2004, 217.)

Med *språklig identitet* avses avslutningsvis den bild som informanterna har av sin språkliga grupptillhörighet. Speciellt relevant är att redogöra för hur stark den Tammerforssvenska identiteten är i förhållande till den finlandssvenska identiteten. (För en studie av identifikationer bland svenskspråkiga i den ”språkliga trängseln” i Nystad, se Kuczynski 2006.)

De Gamlas Hem på 1920–1930-talet. Vapriikin kuva-arkisto, fotograf H. Rantakallio.

3 Sex sociolingvistiska miniatyrbiografier om språkbevarande och språklig identitet

3.1. Informant 1

Informant 1, som är den näst äldsta informanten, är en kvinna som är född 1917 i Helsingfors, dit hennes föräldrar flyttat från Österbotten på 1910-talet. I början av 1920-talet flyttade familjen tillbaka till Österbotten, till föräldrarnas hemstad Vasa, där informanten bodde till 1938 då hon tog studenten. Efter studentexamen flyttade hon till Åbo för att studera ekonomi vid handelshögskolan. Där träffade hon sin blivande första man och 1941 gifte de sig. Efter att maken hade stupat i fortsättningskriget 1943 bestämde hon sig för att flytta till en helt främmande ort. Hon fick jobb på en revisionsbyrå i Tammerfors där

hon arbetade ända till sin pensionering. I dag kallar hon Tammerfors sin hemstad och identifierar sig som Tammerforsbo.

Informanten kom till DGH 1982. För henne var det ett viktigt och naturligt val, inte minst på grund av svenska språket. Redan innan hon kom dit, kände hon till den svenskspråkiga gemenskapen i Tammerfors bland annat genom styrelsen för DGH och verksamheten kring Svenska samskolan i Tammerfors. Hon hade bland annat några bekanta som bodde i DGH. Därför sätter hon stort värde på det så kallade svenska bordet i DGH.

Informanten hade inte några svårigheter med finskan i skolan. Hon kommer till och med fortfarande ihåg sin duktiga lärare i finska i Vasa. Hon är dock ledsen för att man tidigare endast undervisade i finsk grammatik och inte i hur man talar språket. När hon 1943 flyttade till Tammerfors, var hon medveten om att hon skulle börja använda finska i större utsträckning än tidigare.

Informanten arbetade som revisorsassistent i Tammerfors. Byrån som hon jobbade på samarbetade med många byråer i Finland. Hon arbetade både på svenska och på finska: tidigare hade man svenska som arbetsspråk på många bruksorter i landet eftersom det fanns chefer och annan personal som var svenskspråkiga. Också i Tammerfors hade en del företag svenska som bokföringsspråk.

Informanten, som är tvåspråkig på grund av arbetslivet, kommer ursprungligen från ett finlandssvenskt hem. Den finlandssvenska traditionen fortsatte hon senare i sin egen familj. Också hennes två makar var finlandssvenskar. Hennes svenskspråkiga dotter, som är född i Tammerfors, arbetar på finska. Hon har gått i Svenska samskolan i Tammerfors och håller enligt modern fast vid svenskan. När dottern gick i skola i Tammerfors, hade hon dock fler finsk- än svenskspråkiga kompisar.

Informantens attityd till finskan är alltigenom positiv. Hon utgår ifrån att Tammerfors är en enspråkigt finskspråkig stad och därför är det naturligt att hon skall använda finska, vilket hon också gör relativt ofta. Hon har inte något behov av att tala svenska ”överallt”.

Enligt informanten har bland annat finlandssvenska tv- och radioprogram, den finlandssvenska dagstidningen *Hufvudstadsbladet* och

den rikssvenska veckotidningen *Allers* hjälpt henne att bevara svenskan i Tammerfors. Tidigare brukade hon även läsa den svenskspråkiga lokaltidningen *Tammerfors Aftonblad* (utgiven åren 1882–1972) och nuförtiden läser hon dess efterträdare *Tammerfors Aktuellt* (utgiven sedan 1973 av Svenska Sällskapsklubben i Tammerfors).

Informanten har aldrig tänkt byta språk från svenska till finska: hon talar finska gärna och ofta men finskan är inte hennes modersmål. Hon har inte heller lagt märke till att svenskspråkiga i Tammerfors helt och hållet skulle ha bytt språk. Hon tror dock att de Tammerforssvenskar som gifter sig med en finskspråkig ofta har finska som umgängesspråk. Hon har inte tänkt flytta från Tammerfors på grund av språket och har inte heller märkt att andra svenskspråkiga i staden skulle ha gjort det.

Trots att finskan inom många domäner ersatt svenskan i Tammerfors, finns fortfarande en liten krets kring till exempel Svenska samskolan i Tammerfors och DGH som är svenskspråkig. Utanför de finlandssvenska institutionerna är det finskan som gäller. Tidigare kunde man till och med använda svenska på Stockmann och i ett par butiker i saluhallen. Då de stora industrierna i Tammerfors slutade med sin verksamhet avtog den svenskspråkiga verksamheten märkbart. De tjänstemän som hade svenska som modersmål flyttade bort eftersom de inte längre hade jobb inom industrin. Somliga sökte sig en arbetsplats på annan ort, i till exempel Helsingfors eller Åbo, andra stannade kvar som Tammerforssvenska pensionärer.

De finlandssvenska institutionernas roll för svenskan och svenskheten i Tammerfors är enligt informanten stor. De upprätthåller den svenskspråkiga gemenskapen i Tammerfors och gör staden till en svensk språkö i Finland. I dag finns bland annat sällskapsklubbar, syföreningar och scoutverksamhet men också en bokklubb där aktuell svensk skönlitteratur cirkulerar. Framför allt vill hon betona kyrkans betydelse för många finlandssvenska äldre i Tammerfors. Till de föreningar som inte längre finns i Tammerfors hör bland annat en svenskspråkig kontorsmannaförening.

Informanten, som har en Tammerforssvensk men också en finländsk identitet, anser att finskspråkiga Tammerforsbor sällan är medvetna om att det finns en svenskspråkig minoritet i staden. Från finskt håll har hon inte råkat ut för några problem på grund av sitt modersmål. De så kallade språkstriderna, som saknas i DGH, beror enligt henne ofta på båda parterna: håller man envist fast vid sitt språk, kan det leda till problem.

De äldre Tammerforssvenskarnas språkliga kompetens är enligt informanten mycket god: i motsats till yngre Tammerforssvenskar talar de fullständig svenska. Några typiska Tammerforssvenska ord och uttryck känner hon däremot inte till. För svenskan i Tammerfors gäller i regel detsamma som för svenskan i Finland, det vill säga man växlar mellan svenska och finska och använder finska lånord som *kiva* 'kul'.

Svenskans framtid i Tammerfors och i Finland är enligt informanten osäker. Hon utgår dock ifrån att hon på vissa ställen som församling och pensionärsförening kan tala svenska så länge hon lever. Hon betonar skolans roll: det är skolan som måste utbilda i språk och identitet. Nuförtiden kommer många elever i Svenska samskolan i Tammerfors från finskspråkiga hem och talar därför finska utanför skolan. Hon anser att Tammerforssvenskarna i motsats till Tammerfors är en del av "Svenskfinland". Tammerfors är en enspråkigt finsk stad med en liten svenskspråkig minoritet, anser hon.

3.2. Informant 2

Informant 2 är en kvinna som är född 1938 i Gamlakarleby. Utöver där har hon bott i Terjärv, Nykarleby och Jakobstad i Österbotten. I Nykarleby gick hon i folkskola, i Jakobstad tog hon studenten. Hon har tillbringat sina barndoms- och uppväxtår i Österbotten.

Informantens släkt är svenskspråkig. När hon var ung, vågade hon inte tala finska. Det var först under studietiden i Vasa som hon började använda språket. Trots att hennes modersmål är svenska är hon

numera muntligt tvåspråkig. Hon har till och med fått beröm för sina kunskaper i finska. Hon anser att hennes tvåspråkighet fick sin början när hon som studerande praktiserade på ett sjukhus i Vasa. Då gick hon även en kurs i finska. Hon jobbade på svenska tills hon flyttade till Kangasala utanför Tammerfors. Ålderdomshemmet i Kangasala var hennes första finskspråkiga arbetsplats.

När informanten sökte sig till DGH, var språket inte något viktigt kriterium för henne: det viktigaste var att DGH möjliggjorde ett självständigt boende. Hon visste att DGH trots sitt tvåspråkiga namn har flera finsk- än svenskspråkiga pensionärer. De pensionärer som är äldre än hon uppskattar svenskan i DGH mera och det råder en god sammanhållning mellan de svenskspråkiga i DGH.

Då informanten bodde i Kangasala ville hon trygga sin sons svenska genom att sätta honom i Svenska samskolan i Tammerfors. Hon anser att sonen har goda kunskaper i svenska även om han ibland söker ord. Sonen, som är född i Vasa, har till och med skrivit in sig i Tammerfors svenska församling. Informanten har alltid talat svenska med sin son konsekvent. Hon har också en finskspråkig fosterdotter. I slutet av 1980-talet flyttade hon till Tammerfors för att jobba på A-kliniken. Hon upprätthöll sin svenska bland annat genom att läsa svenska dags- och veckotidningar. I Kangasala och Tammerfors arbetade hon på finska men ansvarade också för eventuella svenskspråkiga kunder och telefonsamtal.

Språket i informantens barndomshem var svenska. Hennes bröder, som är bosatta i Jakobstad, är svenskspråkiga men deras barn är tvåspråkiga. Sina kontakter med Österbotten upprätthåller hon huvudsakligen genom sina vänner i Vasa. Då hon gifte sig med en finskspråkig man var det meningen att han skulle lära sig svenska i samma takt som deras son som hade börjat i Svenska samskolan i Tammerfors.

Enligt informanten har många av hennes finskspråkiga bekanta i Tammerfors förståelse för svenskan. Hon hävdar dock att Tammerforsbor allmänt taget inte är speciellt bra på att tänka nordiskt: det finns inte något stort intresse för svenskan i Finland och det nordiska samarbetet. Hon tror att om man talade rikssvenska i Tammerfors, skulle man troligen få service på svenska. Hon påpekar att många finsk-

språkiga i Österbotten inte vill tala svenska men i städer som S:t Michel vill man enligt hennes erfarenhet åtminstone försöka. Hon tycker inte om användningen av engelska i stället för svenska eller finska. Hon har aldrig velat bråka för att få service på svenska: om hon ringer till Stockmann, frågar hon om hon får tala svenska, om hon ringer till skattebyrån, talar hon alltid finska. I banker i Tammerfors får man sällan service på svenska. Clas Ohlson och andra svenska butikskedjor uppger sig vara tvåspråkiga men enligt informanten är det svårt att hitta ett butiksbiträde som kan svenska i Tammerfors. Hon betonar dock att språket inte är något problem för henne. Hon brukar säga: ”Det är inte min egen förtjänst att jag kan två språk och det är inte ditt fel att du inte kan två språk.” Hennes huvudprincip är att hon använder finska ute i staden och svenska inom de svenskspråkiga organisationerna. Hon anser att man bor frivilligt i Tammerfors och då skall man anpassa sig därefter. På de svenskspråkiga institutionerna får man däremot ställa språkliga krav: de måste värna om svenskan och svenskheten i Tammerforsregionen. Trots att det finns svenskspråkiga som inte till exempel tycker om att finskspråkiga jobbar i finlandssvenska institutioner har den svenskspråkiga gemenskapen generellt en positiv attityd till finskan, antar hon.

Informanten tror att hon alltid haft en positiv attityd till tvåspråkigheten, hon tyckte till och med att det var spännande att läsa finska i skolan. Sin enda ”språkstrid” hade hon när hon i likhet med många finlandssvenskar skickades på ”finnbete” i Alavus i finska Österbotten. Hon påpekar att det i hennes generation fortfarande finns personer som inte kan finska. I Österbotten har man inte stort behov av att kunna finska eftersom man kan se på Sveriges television och lyssna på Sveriges radio. Men hon påpekar också att polisen i till exempel Ivalo i Lappland inte nödvändigtvis behöver kunna svenska. Hon är medveten om de fördomar som i allmänhet förknippas med svenskspråkiga även om hon inte blivit utsatt för dem (t.ex. den föraktfulla benämningen på en finlandssvensk *hurri* och det pejorativa uttrycket *bättre folk*). En fördom, anser hon, är även att man allmänt tror att alla svenskspråkiga var ”vita” i inbördeskriget 1918.

Enligt informanten är det svårt att säga hur hon lyckats bevara sitt svenska språk i Tammerfors. Hennes svenska är likadan som förut, har hon hört. Hon talar inte Helsingforssvenska men inte heller någon renodlad dialekt. Hon tar upp tre viktiga faktorer: hennes svenskspråkige son, svenska dags- och veckotidningar (tidigare även radio) samt Föreningen Norden. När hon bodde i Kangasala, var hon aktiv medlem i Föreningen Norden. På detta sätt kom hon i kontakt med det nordiska, speciellt de nordiska vänorterna, och anlitades ofta som tolk. Föreningsverksamheten har varit viktig för henne; hon var en av de få svensktalande i Kangasala. Hon var också gillescout och publicerade texter i den svenskspråkiga scouttidningen. De finsk- och svenskspråkiga tidningarna har en viktig utbildningsfunktion och därför skall de se till att de har ett korrekt språk, hävdar hon.

Informanten har inte tänkt byta språk: man kan inte byta sin identitet, säger hon. Hon talar dock finska obehindrat. Ibland växlar hon mellan svenska och finska men försöker ändå tala konsekvent. Hon använder vanliga lån som *kiva* 'kul' och *juttu* 'historia, berättelse, sak, grej'. Informanten tänker både på svenska och på finska. Hon säger sig drömma på det språk som berör personerna i drömmen. Hon har inte lagt märke till att Tammerforssvenskar skulle ha bytt språk. Hon har inte heller personliga minnen av att någon skulle ha varit tvungen att bli finskspråkig. Hon har inte tänkt flytta från Tammerfors på grund av språket. Eftersom hon kom från Kangasala, var det dock inte lätt att bli bekant på svenska i Tammerfors. Svenskheten i Tammerfors präglas av traditioner som kan göra att det är svårt att bli en del av gemenskapen.

Svenskan och svenskheten i Tammerfors har inte förändrats speciellt mycket under informantens tid i staden. Som ett exempel nämner hon svenska församlingen vars medlemsantal förblivit relativt konstant (ca 900). Svenska samskolan i Tammerfors har gott om elever, om än största delen av dem nuförtiden kommer från finskspråkiga hem. Hon gläder sig över att finskspråkiga föräldrar sätter sina barn i en svenskspråkig skola. Hon säger sig inte veta speciellt mycket om industrins roll för svenskheten i Tammerfors men anser ändå att många av de

svenskspråkiga cheferna fortfarande bor kvar i staden. Hon vet att det var brukspatroner och andra industrichefer som förde in svenskan i inlandet.

De finlandssvenska institutionernas, speciellt församlingens, skolans och klubbens, betydelse för svenskan i Tammerfors är enligt informanten stor. Hon påpekar dock att det ofta är samma personer som är aktiva i föreningslivet. Hon har deltagit i församlingens men inte i till exempel pensionärsföreningens och kvinnoklubbens verksamhet. Enligt henne är föreningarna, som brukar vara viktiga för en minoritet, populära i Tammerfors: pensionärsföreningens möten är välbesökta och Tammerfors Spejare har nått 80 års ålder. Bland andra aktiviteter nämner hon svenska församlingens diakoniläger samt mamma- och pappagrupp. I DGH arrangeras bland annat kaffetillställningar, diskussionsgrupper och andra gemensamma och privata tillställningar (t.ex. teaterbesök, valborgsmässoafton, kräftskiva, nyårsafton, minnesstunder och födelsedagskalas).

Informanten har en österbottnisk identitet: enligt egen utsago är hon ”född utan hemlängtan”. Hon identifierar sig varken som Tammerforsbo eller som tavastlänning. Däremot är hon Tammerforssvensk, finländare och finlandssvensk. I stället för ordet *svensk* använder hon ordet *finlandssvensk*.

Den egna attityden är en viktig faktor om man lever på svenska i Tammerfors. Ömsom använder man finska, ömsom svenska, och det är onödigt och orimligt att börja bråka. Det finns Tammerforssvenskar som är mycket måna om svenskan, speciellt när de blir äldre. När det gäller svenskans framtid i Tammerfors och Finland vill hon dock gärna vara optimistisk. Svenska samskolan i Tammerfors är inte hotad trots att de flesta elever är finskspråkiga, inte heller Svenska församlingen i Tammerfors är hotad. De finlandssvenska föreningarna måste dock börja göra reklam för sin verksamhet. När det gäller ”språkstriderna” tycker hon att det alltid finns något under ytan. I DGH märker man det dock inte.

Tammerfors hör enligt informanten inte till ”Svenskfinland”. Hon tror även att man allmänt inte räknar Tammerfors till ”Svenskfinland”.

Det finns många som är omedvetna om att det finns svenskspråkig verksamhet i Tammerfors. På 2000-talet klarar man sig dock inte på svenska i Tammerfors, avslutar hon.

3.3. Informant 3

Informant 3 är en kvinna som är född 1942 i Esbo. Bland pensionärerna i DGH är hon näst yngst, 66 år. Utöver i Esbo har hon bott i Vanda och hon säger sig vara en ”Vandaflicka”. År 1975 flyttade hon med sin man till Tammerfors. Hon var hemmafru men jobbade också på ”Intan”, Svenska samskolans i Tammerfors elevhem. Hon fick jobbet på grund av sina kunskaper i svenska. ”Intan” var ett ställe där svenskspråkiga elever från till exempel Tavastehus, Äetsä och Mänttä kunde bo under skolveckan. År 1979 blev hon änka och stannade hemma ett par år. År 1982 började hon jobba på Svenska barndaghemmet i Tammerfors och 2008 kom hon till DGH. När informanten sökte sig till DGH, spelade språket en central roll för henne. DGH utgör på sätt och vis en fortsättning på hennes arbete på daghemmet. Hon kände många som bodde i DGH och uppskattar miljön och gemenskapen där.

I informantens barndomshem talade man svenska: hennes mor var finskspråkig och fadern svenskspråkig. I hennes egen familj var hemspråket svenska och finska. Hon har en son i Helsingfors som talar svenska och döttrar i Tammerfors som talar finska. Med sin man talade hon finska. Han förstod svenska men ville inte att barnen skulle gå i en svenskspråkig skola. Informanten säger att hon inte kan tala god svenska eller finska – hon säger att hon har en främmande accent. Finskan var ett svårt språk för henne och i skolan kritiserades hon för fel. I dag har hon dock inte några problem med finskan. Hon har märkt att ju äldre hon blir, desto oftare talar hon svenska. På det svenskspråkiga daghemmet i Tammerfors fick man tidigare inte tala finska men nu har läget förändrats: den språkliga praxisen har blivit tolerantare och hon tror att det är fråga om ett generationsbyte.

Informanten avviker från de övriga informanterna i att hon säger sig tala svenska på Stockmann, på banken och hos läkaren. Finska, som är ett naturligt språk för henne och som hon använder i större utsträckning än svenska, använder hon till exempel på järnvägstationen. Hennes attityd till finskan är positiv och hon kräver inte service på svenska. Enligt egen åsikt har hon lyckats väl med att bevara sitt språk. Hon tycker om att använda språket: svenskan kommer naturligt och det är lika naturligt att växla mellan språken. När hon kom till Tammerfors, märkte hon att svenskan i Tammerfors avvek från svenskan i Vanda (t.ex. i fråga om ordförråd). Också andra finlandssvenskar har reagerat på hennes svenska. Hon har aldrig tänkt byta språk och har inte heller tänkt flytta bort på grund av språkliga problem. Hon har inte märkt att andra Tammerforssvenskar skulle ha bytt hemspråk.

Under de drygt 30 år som informanten bott i Tammerfors har svenskheten i staden blivit mera tvåspråkig: man är på väg från enspråkighet till tvåspråkighet. Hon har märkt detta på daghemmet där många barn numera talar finska. På daghemmet anordnas också språkbadsverksamhet och därför är det fler och fler finskspråkiga barn som kommer in. I dag är det över 100 barn och antalet stiger hela tiden. På 1970-talet var hela verksamheten svenskspråkig, det vill säga båda föräldrarna skulle vara svenskspråkiga.

Informanten understryker de finlandssvenska institutionernas roll. Ju äldre man blir, desto mera uppskattar man den svenskspråkiga verksamheten, säger hon. De äldre brukar också vara aktivare än de unga. Hon nämner att Svenska klubben i Tammerfors är fortfarande mycket svensk. Som exempel på svenskspråkiga aktiviteter ger hon även Föreningen Hem och Skola i Tammerfors, *Tammerfors Aktuellt* och Svenska Kvinnoklubben i Tammerfors. Hon har inte deltagit i svenska församlingens och diakonikretsens verksamhet men ibland brukar hon gå till Gamla kyrkan.

När informanten gick i en svensk skola i Esbo, kom hon i kontakt med ”språkstrider”. Det fanns vissa konflikter mellan de finsk- och svenskspråkiga skolorna (t.ex. *hurri*). I Esbo lekte svenskspråkiga barn ofta tillsammans. Språkgrupperna i Tammerfors har kommit närmare

varandra och enligt henne kan alla Tammerforssvenskar finska. Hon har en Tammerforssvensk och finlandssvensk identitet men tavastlänning är hon inte. Hon säger att det går att leva som finlandssvensk i Tammerfors. Hon ser tvåspråkigheten som en rikedom och tror därför på svenskans framtid i Tammerfors och Finland.

Gamla kyrkan på 1930-talet. Ett gammalt vykort ur författarens arkiv.

3.4. Informant 4

Informant 4 är en kvinna som är född 1920 i Tammerfors. Hon är med andra ord en infödd Tammerforssvenska. I 30 år har hon bott i Virdois (Virrat) utanför Tammerfors, varefter hon flyttat tillbaka till sin födelsestad. Därför känner hon till svenskheten också i övriga delar av inlandet. Enligt henne bodde sju svenskspråkiga familjer med sina barn i Virdois, bland dem en veterinär, en bensinförsäljare och en lärare. Informanten är svenskspråkig men säger sig kunna finska så att hon klarar sig. Till DGH kom hon 2007: hon blev änka i Virdois och

flyttade till Tammerfors. Hon kände många som bodde där och visste att språket i DGH i huvudsak är finska.

Informantens föräldrar kom från Vasa och Helsingfors. Det var viktigt för hennes mor att säga att man är från Vasa, inte från Österbotten. Informantens barndomshem var svenskspråkigt och hennes mor hade svårigheter med finskan. Informantens bror var gift med en finskspråkig kvinna som kunde svenska men inte använde den. Under den tid informanten bodde i Virdois lärde sig hennes barn, som dock är födda i Tammerfors, finska eftersom de gick i en finsk skola. Informantens make var forstmästare från Helsingfors.

Informanten har gått i Svenska samskolan i Tammerfors där hon tog studenten. Hon antogs till Svenska handelshögskolan i Helsingfors 1939. På grund av vinterkriget var hon dock tvungen att avbryta sina studier. Studierna skulle också annars ha tagit slut eftersom hon fick jobb i Tammerfors. Hon arbetade på kartongfabriken TAKO och var en av de tvåspråkiga där. Arbetsplatsen präglades av god sammanhållning. Enligt informanten arbetade många två- och svenskspråkiga på TAKO. Hon upplevde åtminstone tre chefer, av vilka en var bördig från Norge. Handlingarna på TAKO avfattades till en början på svenska men sedan blev de mer och mer tvåspråkiga och till slut finskspråkiga. Fabriksarbetarna var huvudsakligen finskspråkiga men på kontoret fanns även svenskspråkiga ingenjörer. De stora fabrikerna i Tammerfors – Finlayson, Tampella och TAKO – hade dock inte särskilt mycket gemensamma aktiviteter, utöver eventuellt cheferna. På 1940-talet, det vill säga innan informanten flyttade till Virdois, fanns gott om svenskspråkig verksamhet på Svenska klubben i Tammerfors. Hon minns bland annat att föräldrarna brukade spela sällskapsspel med andra familjer.

När informanten efter 30 år i Virdois kom tillbaka till Tammerfors, märkte hon en stor skillnad i det språkliga klimatet. Man klarade sig inte längre på svenska ute i staden och industrierna hade börjat upphöra med sin verksamhet. Detta rörde dock inte henne direkt trots att hon hade några bekanta som nu flyttat från staden. De flesta finlandssvenskar var tvungna att flytta och de som stannade kvar var

mer eller mindre tvåspråkiga. Enligt informanten kunde en stor del av de svenskspråkiga i Tammerfors dock finska redan innan fabrikernas tidevarv började närma sig sitt slut. Man talade om ”köksfinska” och de svenskspråkiga barnen lärde sig finska ute på gården. Där har också informanten lärt sig sin finska.

Svenska samskolan i Tammerfors hade inte några stränga språkregler eftersom det var naturligt att alla talade svenska. Språket i informantens barndomshem och i hennes eget hem var svenska. Föräldrarna talade konsekvent svenska med de tvåspråkiga barnen. Barnen gick i en finskspråkig skola och tog studenten på finska. I Virdois förekom inte några ”språkstrider”. Informanten har två barnbarn i Esbo som har vissa språkliga svårigheter. Sonsonens flickvän, som kommer från ett svenskspråkigt hem men har gått i en finskspråkig skola, har svårigheter med svenskan trots att hon studerar vid Svenska handelshögskolan i Helsingfors. Sonsonen talar finska med sin flickvän men informanten talar svenska med dem. Informantens dotter bor i Helsingfors och är mycket svenskspråkig.

Informanten talar finska vid behov. Språkvalet är automatiskt och hon säger att hon är tvåspråkig. Hon talar svenska med dem som hon vet kan svenska: hon talar svenska inte för omgivningens skull, hon pratar för den som hon talar med. Hon talar oftast finska ute i staden och kräver inte service på svenska. ”Det blir inte bättre med att krångla”, hävdar hon. Hon är dock glad de få gånger som hon får service på svenska. Hennes attityd till finskan är överlag positiv.

Informanten har kunnat bevara sitt språk eftersom det ligger i hennes natur. Om hon helt och hållet började använda finska, skulle hon gråta, säger hon. Uppgiften är inte svår eftersom språket är så naturligt för henne. Därför har hon inte tänkt byta språk. Hon har inte heller hört om att andra svenskspråkiga skulle ha bytt språk eller förfinskat sina släktnamn i Tammerfors. Det var före hennes tid. Hon tror att man tidigare fick vissa fördelar om man blev finskspråkig.

Enligt informanten måste alla i Tammerfors lära sig någon sorts finska. Man kan inte gå till butiken utan att kunna finska. När informanten på 1920- och 1930-talen gick i skola, var hon redan tvungen att

kunna finska. Enspråkigt svenskspråkiga familjer var redan då sällsynta. Hon har aldrig tänkt flytta från Tammerfors på grund av språket och hon känner inte heller till många familjer som flyttat från Tammerfors på grund av språkliga problem. Hon är dock medveten om att det finns människor som har vissa språkliga principer.

Det ”svenska” Tammerfors har blivit mera ”finskt”. Språkgrupperna har närmat sig varandra. Skolan, kyrkan, klubben och pensionärsföreningen är viktiga för finlandssvenska äldre i Tammerfors. Informanten har goda minnen av *Tammerfors Aftonblad*. Informanten, som inte är någon föreningsmänniska, känner inte till speciellt många föreningar med undantag för scouterna. Hon deltar inte heller aktivt i den kyrkliga verksamheten trots att hon hör till svenska församlingen. Hon är medveten om det ringa antalet kyrkobesökare.

Informanten är finlandssvensk och finländare men inte svensk, hon är Tammerforssvensk men inte Tammerforsbo. Det positiva i att leva som svenskspråkig i Tammerfors är att man klarar sig på båda språken. De finskspråkigas attityd till svenskan är enligt informanten korrekt. DGH fungerar språkligt och alla talar det språk de kan. Hennes erfarenheter av ”språkstrider” hör ihop med ett gäng pojkar från finska samskolan i Tammerfors på 1930-talet. Finska samskolan låg nära Svenska samskolan i Tammerfors och man använde samma skolgata, små konflikter var alltså vanliga (t.ex. *hurri*). Hon hade kontakter med finskspråkiga till exempel från Tammerfors reallyceum och var ofta inbjuden på de finskspråkigas tillställningar. Tidigare hade språkgrupperna i Tammerfors dock inte speciellt många gemensamma aktiviteter.

När det gäller Tammerforssvenskhetens framtid är informanten pessimistisk. Hon anser att man borde göra någonting. Många Tammerforssvenskar börjar vara gamla och Svenska samskolan i Tammerfors präglas av barn från finskspråkiga hem (hon är dock inte emot att finskspråkiga föräldrar sätter sina barn i en svensk skola). Svenskan i Finland är en annan sak trots att också dess framtid är problematisk. Hon kritiserar den finländska språkpolitiken: tvåspråkigheten är en resurs som man borde ta till vara, finska måste man kunna i alla fall. Tammerfors är en liten del av ”Svenskfinland”. ”Så mycket måste man stå på sig”, anser hon.

3.5. Informant 5

Informant 5 är en man som är född 1944 i Hangö. Han är den ende manlige informanten i undersökningen och den yngsta pensionären i DGH, 64 år. Efter att ha tagit studenten i Hangö inledde han sina studier vid Åbo Akademi. I början av 1970-talet kom han till Nokia utanför Tammerfors för att jobba i en fabrik som tillverkar golvmaterial. I Nokia bodde han åren 1971–1990.

Då informanten gick i skola i Hangö var staden svenskspråkigare än i dag. Enligt honom talade eleverna svenska under rasterna eftersom det var naturligt att använda språket. Finska lärde han sig ”ute på gården”. Trots att han hade svårigheter med finsk grammatik i skolan, är hans kunskaper i finska nuförtiden mycket goda. Han anser att man inte klarar sig utan finska i Tammerfors.

Informantens första hustru och deras barn är svenskspråkiga. Barnen, som är födda i Tammerfors, har gått i Svenska samskolan i Tammerfors, och han talar svenska med dem. Han har barnbarn både i Finland och i Sverige som är svenskspråkiga. I DGH har han bott i två år. När han sökte sig dit, var språket ett viktigt men inte det viktigaste kriteriet.

När informanten bodde i Nokia, fanns där närmare 100 svenskspråkiga. I dag är antalet cirka 50. Nokiasvenskarna – informanten talar till och med om det ”svenska” Nokia – känner samhörighet med andra svenskspråkiga i Tammerforsregionen. De svenskspråkiga barnen gick i regel i Svenska samskolan i Tammerfors. Tack vare pappersfabriken i Nokia hade man på 1950-talet en skolbuss som körde svenskspråkiga barn till skolan. Skolbussverksamheten upphörde på 1970-talet. Församlingen i Nokia var tidigare tvåspråkig men numera har den blivit enspråkig. En gång om året, på julaftonen, arrangeras dock en svenskspråkig gudstjänst i Nokia. Inom industrin i Nokia arbetade många svenskspråkiga: cheferna talade ofta svenska men i slutet av 1980-talet började de bli mer och mer finskspråkiga. Under sin tid i Nokia var informanten också insatt i den svenskspråkiga verksamheten i Tammerfors, speciellt svenska församlingen. Han önskar att alla

svenskspråkiga i Tammerforsregionen i framtiden skulle kunna höra till en och samma församling.

Under sitt yrkesverksamma liv arbetade informanten mera på finska än på svenska. Till exempel alla hans underordnade talade finska. De svenskspråkiga talade svenska sinsemellan och därtill fanns några finskspråkiga som ville lära sig svenska. Under hans tid fanns inte längre några utlänningar inom industrin i Nokia.

Tidigare var informantens hemspråk svenska men när han gifte om sig blev språket finska. I dag talar han därför huvudsakligen finska. Svenska talar han i församlingen och med sina svenskspråkiga bekanta. I DGH brukar han sitta vid det ”svenska bordet”. Hans språkliga huvudprincip är att tala det språk som man råkar tala och hans attityd till finskan är mycket positiv. På Stockmann och i banken talar han finska. Hos skattemyndigheterna talar han finska av praktiska skäl: behandlingstiden är längre på svenska än på finska. Han poängterar att Tammerfors har varit en stark svensk språkö i Finland, något som man också har försökt upprätthålla på olika sätt. Lekskolan och Svenska samskolan i Tammerfors har lyckats rätt bra. Han är inte medlem i Svenska klubben i Tammerfors men deltar i svenska församlingens diakoniverksamhet. Han anser att det har varit överraskande lätt att bevara svenskan i Tammerfors: Tammerforssvenskarna har fortfarande en egen tidning (*Tammerfors Aktuellt*), de flesta läser även *Hufvudstadsbladet* och ser på tv på svenska (informanten tittar dock inte på tv). I Tammerfors *tänker* man inte mycket på att bevara svenskan i staden utan *gör* det i stället: svenskspråkiga gudstjänster och andra tillställningar är ett exempel på detta. Unga Tammerforssvenskar talar dock ofta finska sinsemellan medan äldre använder svenska då det bara är svenskspråkiga närvarande.

Informanten har inte tänkt byta språk och känner inte heller till någon som skulle ha gjort det. Vissa finskspråkiga personer har dock förfinskat sina släktnamn. Han har inte tänkt flytta bort på grund av språket. Han hör till den generation som är van vid att tala finska. Svenskan i Tammerfors minskar men svenska församlingen växer på grund av inflyttningen. Tvåspråkiga familjer sätter ofta sina barn i Sven-

ska samskolan i Tammerfors och skriver in sig i svenska församlingen. En förklaring kan vara att man i en minoritet är närmare varandra. De svenskspråkiga har institutioner som sammanför människor, inte minst Svenska samskolan i Tammerfors. Antalet enspråkigt svenskspråkiga familjer i Tammerfors minskar och tvåspråkigheten ökar. Många officiellt svenskspråkiga elever i Svenska samskolan i Tammerfors talar finska. De svenskspråkigas samhörighet behövs på många olika sätt inte bara i Tammerfors utan också i till exempel grannkommunerna Pirkkala (Birkala) och Nokia (t.ex. de svenskspråkiga männens bastukväll). Informanten anser att mycket beror på var man hamnar: han känner till en svenskspråkig familj i Nokia som med tiden blev finskspråkig på grund av den språkliga omgivningen.

Det som enligt informanten har förändrats är att de svenskspråkiga förr i tiden ansågs utgöra den ledande samhällsklassen, vilket inte längre är fallet. Den svenskspråkiga verksamheten i Tammerfors har minskat. Några gamla föreningar har slutat med sin verksamhet (t.ex. en förening med namnet Åbo Akademiker) och nya har inte bildats i stället. De finlandssvenska institutionernas roll är stor. Det anordnas sammankomster och tillställningar som inte lockar särskilt många deltagare men som ändå är viktiga eftersom de är ett tecken på att det fortfarande finns svenskspråkiga i Tammerfors. Trots det geografiska avståndet hör Tammerfors både kulturellt och mentalt till ”Svenskfinland”. Svenska församlingens skriftskola samlar de unga men därefter är det inte många som deltar i den svenskspråkiga verksamheten. När man blir äldre, hittar man föreningarna på nytt, och när man får egna barn, hittar man lekskolan och skolan på nytt. Informanten betonar svenska församlingens roll eftersom han har egen erfarenhet av den. Han tycker att det är viktigt att aktivera människor. Den svenskspråkiga lokaltidningen *Tammerfors Aktuellt* har en sammanförande roll.

Informanten är framför allt Nokiabo. Som svenskspråkig är han Hangöbo men också Tammerforssvensk eller Nokiasvensk. Han är svenskspråkig men inte svensk. Det går att leva på svenska i Tammerfors, tycker han. Det som är positivt är att det finns andra svenskspråkiga som hittar varandra. Han har haft bara några enstaka problem från finskt

håll. I DGH är stämningen god mellan språkgrupperna. Om man söker sig till DGH, måste man tolerera svenskheten. Han önskar att det skulle finnas flera svenskspråkiga i DGH. Han är optimistisk med tanke på svenskans framtid men mera pessimistisk när det gäller finskan bland annat på grund av tolkningen av de små språken inom EU.

3.6. Informant 6

Informant 6 är en kvinna som är född 1914 i Tammerfors. I stil med informant 4 är hon en infödd Tammerforssvenska. Hon är också den äldsta informanten i undersökningen, 94 år. Hon säger sig vara svenskspråkig med goda kunskaper i finska. Hon har två modersmål: svenska och finska av vilka hon dock räknar svenska som sitt egentliga (officiella) modersmål. När hon var fem år gammal, flyttade familjen till Nokia.

Informanten har gått i en svensk skola och gift sig ”svenskt”. I hennes släkt har alla dock talat flytande finska. Hon berättar att många svenskspråkiga i Tammerfors kommer från Österbotten. Hennes far kom från Uleåborg, där den bildade klassen talade svenska men också finska. Trots att svenska är hennes modersmål har hon alltid talat också finska. Hon har till och med gått två år i en finskspråkig folkskola eftersom familjen bodde i Nokia där det inte meddelades undervisning på svenska. Hon fick privatundervisning av en finskspråkig lärare, varefter hon började i primärskolan i Tammerfors. Åtta barn skjutsades då från Nokia till Svenska samskolan i Tammerfors.

Informanten kom till DGH 1999. Hon hade blivit änka och kände några pensionärer som bodde där. Språket spelade dock inte någon stor roll för henne. Hon visste att en del av pensionärerna i DGH talar svenska. Informanten bodde i Nokia i 13 år och knappt tre år i Kexholm i Karelen, där hennes make arbetade hos Oy Waldhof Ab. Därifrån flyttade familjen till Lielahti (Lielax) i nuvarande Tammerfors, där hennes make fick en anställning hos Oy J. W. Enqvist Ab. När maken avgick med pension, flyttade familjen till stadens centrum. I Lielahti hade en

grupp kvinnor syförenings- och fadderbarnsverksamhet. Det var fråga om ett tjugotal huvudsakligen finskspråkiga damer som brukade träffas hos varandra. Då finskspråkiga var närvarande var umgängesspråket alltid finska. Cheferna var män och största delen av dem svenskspråkiga. Många av de svenskspråkiga bodde i tjänstebostäder i Lielahti, införlivat med Tammerfors stad 1950.

Informanten har ångrat att hennes skolgång blev så kortvarig. Hon gifte sig ung och blev hemmamamma. När hennes make gick i pension, deltog hon dock i en guidekurs och började guida i Tammerfors. Under sina 20 år som guide guidade hon nordiska grupper. Informanten har fyra barn: ett barn gick i en finsk skola och tre i Svenska samskolan i Tammerfors. Hennes mor ansåg att det är bra att sätta barnet i en finsk skola. Enligt informanten var hennes make, vars mamma var rikssvenska, mer svensksinnad än hon. Det var maken som ville att resten av barnen skulle gå i Svenska samskolan i Tammerfors. Eftersom Lielahti då inte hörde till Tammerfors, började barnen i en finsk skola. Hon har många barnbarn och till och med barnbarnsbarn. Hennes svärdöttrar är finskspråkiga och talar finska med henne. Familjens hemspråk var svenska. Tidigare talade hennes barn svenska sinsemellan men numera har de gått över till finska. Barnbarnsbarnen talar finska med ett undantag. Informanten tycker att det är ledsamt men förståeligt att de inte talar svenska.

Informanten använder mycket finska i Tammerfors. Hon använder alltid finska i de sammanhang som har med myndigheter att göra. Som exempel nämner hon polis, post, bank, folkpensionsanstalt och läkare. Hon är kund i en bank där man vid behov får service på svenska. När man frågar vilket språk hon vill använda, svarar hon finska. Svenska talar hon på tu man hand med sina barn och sina svenskspråkiga vänner. I DGH använder hon svenska och finska men sitter vid det ”svenska bordet”. Ibland går hon till den svenskspråkiga gudstjänsten i Gamla kyrkan, ibland till den finskspråkiga i Domkyrkan. Eftersom hon har vuxit upp med två språk, har hennes attityd till svenskan och finskan alltid varit positiv.

Informanten nämner att Svenska Pensionärsföreningen i Tammerfors har över 100 medlemmar, av vilka 30–40 brukar delta i föreningens möten. Föreningen gör också teaterbesök i Helsingfors och Åbo. Hon har kunnat bevara sitt språk eftersom hon umgås med svenskspråkiga och talar svenska med sina barn när hon träffar dem enskilt. Hon anser att man måste använda språket men inte tvinga det på dem som inte vill tala det. Den svenskspråkiga tidningen *Hufvudstadsbladet* läser hon då och då vid sidan av den lokala finskspråkiga *Aamulehti* men tv-nyheterna ser hon alltid på finska. Hon har aldrig tänkt byta språk och känner inte heller till någon som skulle ha gjort det. Däremot känner hon dock till några finskspråkiga kvinnor som är gifta med en finlandssvensk och som följaktligen har svenska som hemspråk. Hon har inte tänkt flytta från Tammerfors på grund av språket. Hennes make kom från Åbo men hans mor lärde sig aldrig finska eftersom man dåförtiden klarade sig på svenska i Åbo. Hon hade i sin tur träffat sin man på bruksorten Kuusankoski som ibland nämns som en svensk språkö i Finland. Informanten är inte medveten om att svenskspråkiga Tammerforsbor skulle ha flyttat från Tammerfors på grund av språket.

Enligt informanten har de svenskspråkiga i Tammerfors blivit mer liberala: de har i allmänhet finskspråkiga vänner och är inte så ensidigt svenska som förut. Enligt henne har de svenskspråkigas attityd utvecklats eftersom man är tvungen att kunna finska i Tammerfors. Som ett exempel på svenskheten i dagens Tammerfors tar hon svenska församlingen som är en del av den samfällighet som församlingarna i staden hör till: den nye kyrkoherden är inte svenskspråkig utan har avlagt det så kallade stora språkprovet i svenska. De finlandssvenska institutionerna är enligt henne viktiga: det är de som upprätthåller den språkliga och kulturella gemenskapen. Det som hon saknar är en svenskspråkig manskör i staden. *Tammerfors Aktuellt* läser hon för att följa det som händer i det ”svenska” Tammerfors. Hon kan inte säga huruvida de finlandssvenska institutionerna i Tammerfors har någon framtid: Svenska samskolan i Tammerfors är ett undantag eftersom många finskspråkiga familjer sätter sina barn i den. I dag umgås skoleleverna naturligt över språkgränsen. Hon kan inte heller säga huruvida

den ökande tvåspråkigheten på sikt är ett ”hot” mot svenskan i Tammerfors. Sin finlandssvenskhet upprätthåller hon bland annat genom att delta i pensionärsföreningens och kvinnoklubbens verksamhet.

Informanten säger att hon inte är finne men inte riktigt svensk heller. Hon är finlandssvensk, eventuellt också Tammerforssvensk, men däremot inte tavastlänning. Hennes tvåspråkige far kom från Uleåborg medan modern var en infödd Tammerforssvenska. När det gäller för- och nackdelar i att vara tvåspråkig i Tammerfors säger hon att det är positivt att man kan använda två språk. Hon har en flexibel attityd till kodväxling: det finns Tammerforssvenskar som av principiella skäl anser att man skall tala antingen (korrekt) svenska eller (korrekt) finska och att man har rätt att kräva service på svenska. Hon har inte någon speciell erfarenhet av ”språkstrider” i Tammerfors. Under skolåren förekom det dock vissa konflikter mellan finska och svenska samskolan i Tammerfors (t.ex. *hurri*). Också fördomen om ”svensktalande bättre folk” är seglivad. Hon tror att svenskan kommer att minska mer och mer och till sist blir det ryskan eller engelskan som dominerar. Hon är dock inte pessimistisk när det gäller svenskan i Tammerfors. När det gäller svenskan i Finland kommer finskan också framöver att dominera. Hon räknar Tammerfors till ”Svenskfinland” eftersom många föreningar har kontakt med motsvarande föreningar i de svenskspråkiga trakterna i landet. Hon är den enda informant som påpekar att Svenska folkpartiet (Sfp) för närvarande har en representant i stadsfullmäktige i Tammerfors som arbetar för de ”svenska” frågorna i staden.

4 Resultat och diskussion

Den språksociologiska undersökning som presenterats ovan har fokuserat på språkbevarande och språklig identitet bland finlandssvenska äldre i Tammerfors, en grupp som inte tidigare varit föremål för någon språkvetenskaplig forskning. Som informanter har fungerat sex svenskspråkiga pensionärer som bor i det tvåspråkiga ålderdomshemmet De

Gamlas Hem i Tammerfors. Undersökningen har genomförts som en intervjuundersökning i maj 2008. I intervjuerna har kartlagts dels de faktorer med hjälp av vilka de finlandssvenska äldre i Tammerfors kunnat bevara sitt språk, dels deras uppfattning om sin språkliga identitet. Utgående från intervjuerna har uppställts sex sociolingvistiska miniatyrbiografier som presenterats i kapitel 3 ovan. Här sammanfattas och diskuteras de viktigaste resultaten av undersökningen.

Informanterna, bland vilka finns fem kvinnor och en man, kan delas in i två huvudgrupper utgående från deras geografiska härkomst. Den första gruppen består av infödda Tammerforssvenskar. Till denna grupp hör en tredjedel av informanterna: informant 4 och informant 6. Den andra gruppen består av dem som är födda utanför Tammerfors i ”Svenskfinland”. Till denna grupp hör två tredjedelar av informanterna: informant 1 (Helsingfors), informant 2 (Gamlakarleby), informant 3 (Esbo) och informant 5 (Hangö). Av dessa är tre alltså födda i Nyland och en i Österbotten, ingen i Åboland eller på Åland. När man granskar informanternas geografiska bakgrund ytterligare upptäcker man att de flesta informanter en tid bott utanför Tammerfors varefter de återvänt till staden. Till denna grupp hör över hälften av informanterna: informant 2 (Kangasala), informant 4 (Virdois), informant 5 (Nokia) och informant 6 (Nokia). Detta är ett tecken på att de svenskspråkiga som bor utanför Tammerfors har en känsla av samhörighet med dem i Tammerfors. De betraktas och de betraktar sig själva som ”Tammerforssvenskar” även om de inte fysiskt är bosatta inom stadens gränser.

Trots att informanterna officiellt är svenskspråkiga, det vill säga har svenska som sitt registrerade modersmål, är deras kunskaper i det andra inhemska språket finska goda, till och med mycket goda. Då de själva beskriver sina kunskaper i finska säger de sig vara tvåspråkiga med goda kunskaper i finska. Informant 5 säger sig till och med ha mycket goda kunskaper i finska och informant 6 betraktar finskan som sitt andra modersmål. Detta resultat ger stöd åt uppfattningen att de finlandssvenska äldre som bor i Tammerfors med omnejd i regel har goda färdigheter i finska och således är funktionellt tvåspråkiga. På grund av att de äldre Tammerforssvenskarna i denna undersökning

säger sig kunna finska väl är det rimligt att anta att de yngre Tammerforssvenskarna kan finska ännu bättre. Till exempel informant 1 blev tvåspråkig först på grund av arbetslivet i Tammerfors.

Informanternas motiv att söka sig till DGH varierar i fråga om språkets betydelse. För somliga har tvåspråkigheten i DGH spelat en viktig roll (informanterna 1, 3 och 5), för andra har andra skäl vägt mera i skålen (informanterna 2, 4 och 6). De nämner dock nästan uteslutande att det ”svenska bordet” i DGH är viktigt för dem. Resultatet ligger i linje med DGH:s stadgar som inte säger något om språket men som betonar tryggheten och säkerheten. Hälften av pensionärerna uppskattar med andra ord DGH:s språkliga praxis men anser att ett självständigt boende med närhet till service ändå är viktigare än språket. Detta tyder också på att de Tammerforssvenska äldres kunskaper i finska är så pass goda att de inte är oroliga för att eventuellt få vård på finska i framtiden.

När det gäller informanternas utbildning, yrkesbakgrund och arbetsspråk har största delen av dem fått sin utbildning utanför Tammerfors (informanterna 1, 2, 3 och 5). Endast de infödda Tammerforssvenskarna (informanterna 4 och 6) har gått i Svenska samskolan i Tammerfors (de har dock inte fortsatt sina studier därefter). Informanterna har arbetat både på finska (informanterna 2 och 5) och på svenska (informanterna 1 och 3, delvis även 2 och 6). Två informanter har jobbat inom industrin i Tammerforsregionen (informanterna 4 och 5). Informanterna är medvetna om det finlandssvenska inslaget i Tammerfors industriella historia.

De informanter som har barn har talat svenska med dem konsekvent. De som är eller har varit gifta med en finskspråkig har till följd av detta använt finska som umgängesspråk. De Tammerforssvenska pensionärernas barn och barnbarn är enligt denna undersökning tvåspråkiga med antingen svenska eller finska som det starkaste språket. Speciellt kan man nämna informant 6 som talar svenska med sina barn på tu man hand men när hela familjen är samlad använder hon finska. Hennes barn har också gått över att tala finska sinsemellan.

De finlandssvenska äldre i Tammerfors använder ofta finska i de sammanhang som äger rum utanför de finlandssvenska institutionerna i staden. I praktiken använder de finska alltid ute i staden och kräver sällan, om alls, service på svenska. Detta berättar också om en assimilation i den finskspråkiga verklighet som de lever i.

Många informanter upplever att det är svårt att svara på frågan om hur man lyckats bevara sitt språk på en svensk språkö. Därför är det inte många som kan nämna några enskilda faktorer som bidragit till deras språkbevarande. Tidningar och böcker på svenska nämns ofta som en viktig faktor. Detsamma gäller tv och radio. Släkt och vänner samt språkliga institutioner hör också på ett centralt sätt till de faktorer som enligt informanterna hjälper en minoritet att bevara sitt språk.

Även om alla informanter uppger sig ha goda kunskaper i finska och en positiv attityd till den, är det dock ingen av de intervjuade som helt och hållet tänkt byta språk från svenska till finska. De har inte heller lagt märke till att andra svenskspråkiga i Tammerfors skulle ha bytt språk. Till denna problematik hör även frågan om de någon gång tänkt flytta bort från Tammerfors på grund av språkliga problem eller principer. Ingen av de intervjuade har dock tänkt överge Tammerfors därför att majoriteten är finskspråkig. Utvecklingen av svenskan och svenskheten i Tammerfors har enligt informanternas erfarenhet gått mot ökad tvåspråkighet.

* * *

Som framgått ovan innehåller informanternas svar många likheter och endast några avvikande åsikter. I själva verket har de i stort sett en likadan syn på svenskan och svenskheten i Tammerfors med omnejd, det vill säga på de faktorer som upprätthållit svenska språket och den finlandssvenska kulturen i Tammerfors. De tre viktigaste gemensamma nämnarna är enligt denna undersökning följande:

För det första spelar de finlandssvenska institutionerna i Tammerfors – inte minst Svenska samskolan i Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors och Tammerfors svenska församling – en stor roll för

svenskan och svenskheten i Tammerforsregionen. Något förenklat kan man säga att dessa institutioner ”är” svenskan och svenskheten i Tammerfors. Deras betydelse för bevarandet av det svenska språket och den finlandssvenska kulturen i en så gott som helt finskspråkig miljö betonas i alla intervjuer. Också de övriga finlandssvenska institutionernas och föreningarnas roll är av vikt med tanke på svenskans framtid i inlandet. Många finlandssvenska äldre i Tammerfors läser svenska dags- och veckotidningar och ser på tv och lyssnar på radio på svenska. Många deltar även i de aktiviteter som arrangeras för finlandssvenska äldre i staden, inte minst verksamheten inom Svenska Pensionärsföreningen i Tammerfors och DGH.

För det andra har de flesta finlandssvenska äldre i Tammerfors en stark Tammerforssvensk men också finlandssvensk identitet: de betonar att de är Tammerforssvenskar. Däremot går deras åsikter om Tammerfors roll i ”Svenskfinland” isär: medan en del anser att Tammerfors hör till ”Svenskfinland” (informanterna 4, 5 och 6), är en del av motsatt åsikt (informanterna 1 och 2). Även om staden Tammerfors inte hör till ”Svenskfinland”, hör Tammerforssvenskarna dit, påpekar informant 1. När det gäller de intervjuades geografiska identitet är det att märka att den utpräglat tavastländska identiteten inte är stark enligt denna undersökning. Däremot kan man som svenskspråkig betrakta sig som till exempel ”Nokiasvensk” i stil med informant 5. Det positiva i att leva som finlandssvensk i Tammerfors är enligt många informanter att det finns andra som kan två språk och att det finns god sammanhållning mellan dem. Den egna attityden är dock mycket viktig för den som vill leva på svenska i Tammerfors.

För det tredje präglas de finlandssvenska äldre i Tammerfors av en naturlig tvåspråkighet. De är i praktiken funktionellt tvåspråkiga och använder finska obehindrat i många dagliga sammanhang ute i staden. Inom de svenskspråkiga organisationerna är det dock alltid svenskan som gäller; där är språket en markör för gemenskapen som måste tas tillvara. Många anser även att de svenskspråkiga institutionerna bör agera aktivt för att bevara svenskan och därigenom också finlandssvenskheten i Tammerfors. Trots att man i princip är positivt

inställd till att finskspråkiga föräldrar sätter sina barn i en svensk skola, är man också samtidigt medveten om att detta på sikt kan innebära ett hot mot svenskan. Tammerfors är ett exempel på att enspråkiga blivit tvåspråkiga och att svenskan i Tammerfors endast i liten utsträckning används utanför hemmet, då framför allt inom de finlandssvenska institutionerna. Enligt rapporten om finlandssvenskarnas identitet *Identitet och framtid* (2006, 35) inleder finlandssvenska äldre oftare än unga samtal på svenska ute i staden eller när de kommer i kontakt med myndigheterna. I Tammerfors är detta inte fallet utan man inleder i regel på finska.

De intervjuade Tammerforssvenskarna uppger sig inte ha mött några fientligheter från finskt håll på grund av sitt modersmål utan de lever i harmonisk tillvaro med den finska språkgruppen. De har inte heller varit inblandade i några större ”språkstrider”: dessa hör till slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. I DGH förekommer det inte några ”språkstrider” enligt dem. De säger sig ha en positiv attityd till finskan. Man bör dock komma ihåg att man sällan svarar negativt på direkta frågor om språkliga attityder. Därför måste man närma sig problematiken med hjälp av indirekta frågor. Utgående från denna undersökning kan man dock instämma i det motto som presenteras i början av undersökningen: Tammerforssvenskarna är stolta över sitt språk och sin stad men samtidigt lever de i god sämja över språkgränsen och tar aktivt del av det som staden kan erbjuda.

III

Kontakt och konflikt i industristaden

Tammerfors Aftonblad och språkfrågan i Tammerfors på 1880-talet

1 Språkliga möten i historisk tidningspress

> *Ruotsinkielistä lehdistöä vailla oli koko käsiteltävän ajan [1875–1917], Naantalin ja Pietarsaaren lisäksi, 16 kaupunkia. Ruotsinkielisiä lehtiä ilmestyi siten 20 kaupungissa, joista Loviisa, Maarianhamina ja Tammisaari tulivat toimeen yksinomaan ruotsinkielisen sanomalehden varassa. Suhteellisesti melko pienen ruotsinkielisen vähemmistön varassa ilmestyi ruotsinkielisiä lehtiä mm. Kotkassa (1882–), Oulussa (1877–1900), Tampereella (1882–) ja Porissa (1873–). Näissä suomalaisenemmistöisissä kaupungeissa vaikutti myös kunnallisesti toimelias ruotsalainen puolue. (Kuusanmäki 1983, 80.)*

Bland de fyra svenska språköarna i Finland – som även berörs i citatet ovan – hör Tammerfors till undantagen när det gäller den svenska tidningspressens historia. Från och med 1880-talet, det vill säga i närapå 130 år, har det utkommit en svenskspråkig tidning på orten. Detta är speciellt beaktansvärt då man tar hänsyn till att utgivningsorten ligger i en så gott som helfinsk omgivning utan geografisk kontakt med landets svenskbygder vid kusten (jfr Kotka i not 1 nedan). Det är denna svensk-

språkiga inlandspress som står i fokus för föreliggande granskning av språkdebatten i *Tammerfors Aftonblad*, utgivet under åren 1882–1972. Den sociohistoriska kontext som tidningens första årgång här sätts i utgörs av en brytningsperiod präglad av bland annat så kallade språkstrider såväl på det lokala planet som i ett bredare samhällsperspektiv. Som Jussi Kuusanmäki (1983, 80) skriver i sitt ovan anförda bidrag till stadsväsendets historia i Finland för åren 1875–1917 har ett kommunalt handlingskraftigt svenskt parti verkat i bland annat Kotka, Uleåborg, Tammerfors och Björneborg, det vill säga i städer med överväldigande finsk majoritet. På dessa orter har ett relativt litet antal svenskspråkiga även kunnat garantera utgivningen av svenska tidningar: Björneborg (1860–1965), Uleåborg (1877–1900), Tammerfors (1882–1972) och Kotka (1882–).[1]

1.1. Svensk press som svensk röst i inlandet

Den svenska tidningspressen i Tammerfors är lika med tidningen *Tammerfors Aftonblad* och dess efterträdare, informationsbladet *Tammerfors Aktuellt*, som här av pragmatiska skäl även kallas tidning. Under sin 90-åriga historia utgavs *Tammerfors Aftonblad* med följande namn: *Tammerfors Aftonblad* (1882–1894), *Tammerfors* (1894–1897), *Tammerfors Nyheter* (1897–1916) och *Tammerfors Aftonblad* (1916–1972). I provnumret (nr 0) i juni 1882 redogör man för tidningens kommande uppgift med entusiasm:

> *[…] Tidningen, som skall blifva en offentlig målsman för Tavastehus läns svensktalande befolkning, hvilka hittills saknat organ inom pressen, kommer att innehålla artiklar i politiska, sociala och ekonomiska frågor, notiser och annonser både ifrån hem- och utlandet samt för öfrigt taga del i diskussionen öfver alla inom offentlighetens område liggande frågor. […]*

> *För att göra tidningen så intressant som möjligt för våra blifvande läsarinnor skola vi egna särskild omsorg åt vår följetong, som kommer att börja med en ur tyska tidskriften "Das Neue Blatt", af ett ungt fruntimmer i Tammerfors öfversatt novell benämnd "Offrade hjertan." Dessutom skola smärre intressanta berättelser inrymmas öfver "strecket", d. v. s. oberoende af den egentliga följetongen. […] (Tammerfors Aftonblad 3.6.1882.)*

Efter att *Tammerfors Aftonblad* vid utgången av 1972 lagts ned som olönsamt inledde man i början av 1973 utgivningen av *Tammerfors Aktuellt*, gemenligen kallad TA, med Svenska Sällskapsklubben i Tammerfors som utgivare.[2] År 2009 utkommer tidningen varannan vecka med 20 nummer årligen i en upplaga på cirka 600 exemplar.

Från *Tammerfors Aftonblad* till *Tammerfors Aktuellt* har det svenska lokalbladet i Tammerfors genomgått rätt stora förändringar, något som i ett bredare perspektiv även återspeglar de förändringar som ägt rum i det finländska samhället, inte minst den ökade tvåspråkigheten bland tidningens läsare. Trots att innehållet och layouten med åren förändrats är tidningens funktion i dag dock i stort sett den samma som på 1800-talet:

> *Tammerfors Aktuellt arbetar för den svenska kulturens bevarande i Tammerforsregionen och sprider information bland den svensktalande befolkningen i staden och dess omnejd. Innehållet i tidningen behandlar frågor och händelser av allmänt intresse, som är aktuella för det svenskspråkiga Tammerfors och Birkaland. Tidningens händelsekalender, Klubbrutan och församlingsspalten fungerar som viktiga informationskanaler. (http://www.tammerforsaktuellt.fi/)*

Den gemensamma nämnaren för de två tidningarna har således varit att fungera som språkrör inte bara för svenskspråkiga bosatta i Tammerfors utan också för dem bosatta i Tammerforsregionen, "i Tammerfors med omnejd". *Tammerfors Aftonblad*, utgivet både i Tammerfors och i Tavastehus, hade, som påpekats ovan, som utskrivet mål att vara "en offentlig målsman för Tavastehus läns svensktalande befolkning". *Tammerfors Aktuellt* ges däremot endast ut i Tammerfors, även om

tidningen har läsare också på andra håll. *Tammerfors Aftonblad* utkom varje helgfri fredagskväll: dess annons- och utdelningskontor var Emil Hagelbergs bokhandel i Tammerfors och A. W. Grönholms bokhandel i Tavastehus. Formatet var fyrspaltigt men tidningen hade ”för att i mån af behof användas, jemväl utverkat sig tillstånd att utkomma femspaltig” (*Tammerfors Aftonblad* 3.6.1882). Bland sina medarbetare med pondus vill redaktionen speciellt lyfta fram kanslirådet, professor Axel Liljenstrand, som publicerar sig under signaturen A. L. (jfr not 4 nedan). I artikeln ”Till allmänheten” presenterar man tidningens innehåll på följande sätt:

> *[…] Från flere orter i landet hafva vi erhållit löfte om korrespondentartiklar, hvarföre vi hoppas kunna meddela våra läsare hvad som af vigt passerar på andra håll. Genom en mängd utländska tidningar, som redaktionen förskaffat sig, äro vi i tillfälle att i tidningen redogöra för händelser som inträffa utom vårt land. […] (Tammerfors Aftonblad 3.6.1882.)*

I stil med andra tidningar utgivna i Finland under autonomitiden bör också utgivningen av *Tammerfors Aftonblad* betraktas mot bakgrunden av den allmänna (språk)politiska debatten i storfurstendömet under sent 1800-tal. Grundandet av tidningen *Aamulehti* på finskt håll 1881 gjorde att man också på svenskt håll började planera en egen tidning med uppgift att värna om de ”svenska” frågorna i staden (se avsnitt 1.2. nedan).[3] Grundandet av *Tammerfors Aftonblad* 1882 bör därför ses som de svensksinnades motreaktion på de finsksinnades *Aamulehti* som i hög grad hade förstärkt den finska språk- och nationalitetspolitiken i staden. Endast ett halvt år efter att provnumret av *Aamulehti* utkommit, kom även provnumret av *Tammerfors Aftonblad* ut i tryck. Till initiativtagarna och sympatisörerna hörde bokhandlanden Emil Wesander, kanslirådet Axel Liljenstrand och fabrikören Adolf Törngren. Som ansvarig redaktör fungerade i tur och ordning banktjänstemannen Kuno Grahn (1882–1885), redaktör Fritz Wilén (1885–1887), författaren Ossian Reuter (1887–1890) och kassören Otto Björkell (1890–1894).[4] *Tammerfors Aftonblad* utkom två gånger i veckan ända

till 1894 då tidningen bytte namn till *Tammerfors*. Namnbytet hängde samman med att Otto Björkell övertog tidningen och började ge ut den tre gånger i veckan. (Rasila 1984, 551, se även 575, 577.)

Med namnet *Tammerfors* utkom tidningen till och med januari 1897. I slutet av 1896 hade provnumret av *Tammerfors Nyheter* getts ut och i början av 1897 sammanslogs *Tammerfors* med denna. Från och med 1897 utkom *Tammerfors Nyheter* med tre nummer i veckan. Ett par år senare, år 1899, utkom tidningen med fyra nummer i veckan. Till och med 1905 hade tidningen haft hela fem huvudredaktörer med K. E. Björksten som den förste bland dessa. Tidningen utgavs ända till 1916 då man åter tog i bruk det ursprungliga namnet *Tammerfors Aftonblad*. (Rasila 1984, 551.)

Till en början trycktes *Tammerfors Aftonblad* av Hagelbergs boktryckeri i Tammerfors. Från och med 1883 fick tidningen stöd av den så kallade Garantiföreningen i Tammerfors som hade grundats samma år. Garantiföreningen hade också startat ett boktryckeri som dock inom ett par år var tvunget att lägga ner sin verksamhet. Därefter trycktes tidningen på olika håll i staden ända tills *Tammerfors Nyheters* boktryckeri i slutet av 1800-talet grundades. Garantiföreningen i Tammerfors gav också ut en moderat fosterländsk tidning på finska, *Tampere* (1883–1885), avsedd att stå utanför språkstriderna. Att sprida svensksinnades idéer på finska visade sig dock vara en utmanande uppgift i Tammerfors. (Rasila 1984, 551–552.)[5]

Tammerfors Nyheter, som utkom fyra gånger i veckan, var Svenska folkpartiets organ i Tammerfors och sålunda *Aamulehtis* motståndare i språkfrågan. Redaktörerna stannade inte länge på sin post, eventuellt på grund av den finska språkmiljön i staden, och i april 1916 belades tidningen med censur och lades ner. Orsaken till nedläggningen var bråket kring ett kåseri om Birger jarls staty, ett bråk som i dagens perspektiv kan kännas föga betydande. Den nedlagda tidningen skulle ersättas med en ny och under en kort tid utkom en svenskspråkig tidning med namnet *Tammerfors Annonsblad*. Trots att *Tammerfors Aftonblad* innehöll notiser och annonser som angick alla stadsbor hade en svenskspråkig tidning ändå en rätt begränsad läsekrets i och utanför

staden. (Jutikkala 1979, 312–313, 315–316, 608–609, 693; se även Voionmaa 1932, 809; 1935, 24.)

I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg att tidningspressens historia i Finland också i allmänhet är förknippad med uppkomsten av politisk verksamhet i landet: ända till andra världskriget var tidningar i regel organ för politiska partier. På 1940-talet hade *Tammerfors Aftonblad*, som då var den fjärde dagstidningen i staden, redan hamnat i skuggan av *Aamulehti* (samlingspartiet), *Kansan Lehti* (socialdemokraterna) och *Hämeen Yhteistyö* (DFFF).[6] *Tammerfors Aftonblad* var en gammal tidning från en tid då förvaltningens och affärslivets huvudspråk fortfarande var svenska. På 1940-talet utkom tidningen sex gånger i veckan men på 1950-talet endast två gånger i veckan. Den upphörde med sin verksamhet den 28 december 1972 med Fjalar Sundström som siste chefredaktör. (Rasila 1992, 508, 511.)

Andelen svenskspråkiga i Tammerfors, det vill säga *Tammerfors Aftonblads* huvudsakliga läsare, minskade stadigt under årens lopp. År 1880 var 7,4 procent av stadens invånare svenskspråkiga, år 1890 cirka 6,9 procent och år 1900 bara 5,6 procent, det vill säga ungefär lika många som i dagens Finland.[7] De som hade något annat modersmål än finska eller svenska utgjorde i slutet av 1800-talet bara cirka 1 procent av Tammerforsborna. Till exempel år 1890 fanns knappt 170 personer med något annat modersmål än finska eller svenska, de flesta av dem personer med antingen tyska eller ryska som modersmål. (Vähäpesola 2009.)

Trots att *Tammerfors Aftonblad* hade en rätt marginell läsekrets, minskade detta ingalunda behovet av en svensk tidning bland svenskspråkiga i Tammerfors. Detta kan man bland annat sluta sig till utifrån en prenumerationsanmälan i *Tammerfors Aftonblad* 1.12.1882 (nr 23). Redaktionen konstaterar – visserligen i reklamsyfte – att tidningen under året 1882 ”fått röna en för våra förhållanden tacksam uppmärksamhet” och skriver:

> *[…] Med fästat afseende uppå, att många vigtigare samhällsfrågor fordra en skyndsammare behandling, än hvad ett en gång i veckan utkommande tidningsorgan kan erbjuda, utkommer Tammerfors Aftonblad från 1883*

års början i samma format som under detta år tvenne gånger i veckan. Genom det ökade utrymmet blir bladet i tillfälle att mera än härtills följa gången af de brännande frågor, som stå på dagordningen i vårt kära fosterland. Oförskräckt skall det uttala sina åsigter i sann fosterländsk anda samt varda en målsman för den svensktalande befolkningen i Tavastehus län. Utom ledande artiklar kommer bladet att omsorgsfullt publicera politiska, ekonomiska och lokala notiser såväl från hem- som utlandet samt egna sin följetong en särskild uppmärksamhet. […] (Tammerfors Aftonblad 1.12.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

1.2. Tammerfors Aftonblad och de språkpolitiska rörelserna i slutet av 1800-talet

1880-talet hör till de årtionden då språkstriden mellan den fennomana finskhetsrörelsen och den svekomana svenskhetsrörelsen pågick intensivt i Finland (för den senare vågen av språkstrider i Finland under åren 1917–1939, se Hämäläinen 1968). I jämförelse med de flesta finskspråkiga hade de svenskspråkiga en förhållandevis god socioekonomisk ställning som berodde på historiska omständigheter. Inom historisk forskning har man därför hävdat att de svenskspråkiga i Tammerfors utgjorde en minoritet som fattade beslut i den finskspråkiga majoritetens ärenden. I slutet av 1800-talet började de svenskspråkiga dock uppleva att deras ställning höll på att bli alltmer osäker. Detta var utgångspunkten då en grupp förmögna svenskspråkiga män i staden bestämde sig för att agera i egen sak. (Kokko 2009.)

I slutet av 1884 sammankallade borgmästaren, den kände svenskhetsmannen Fredrik Procopé och chefen för Finlands Banks kontor i Tammerfors Otto Björkell ett möte med avsikt att initiera ett ökat samarbete mellan de svenskspråkiga i Tammerfors. Mötet ledde till att man grundade en förening som fick namnet Tammerfors Konversationsklubb.[8] År 1940 döptes den om till Svenska klubben i Tammerfors. (Kokko 2009; om Tammerfors Konversationsklubb och dess efterträdare Svenska klubben i Tammerfors, se Grönblom 1934; Wilkman 1984.)

Den främsta orsaken till att man beslöt grunda Tammerfors Konversationsklubb var behovet av att värna om de svenskspråkigas rättigheter i staden, inte minst i fråga om kultur, ekonomi och politik. Det som låg initiativtagarna speciellt varmt om hjärtat var den svenska skolan i staden. Konversationsklubben drev också en restaurang där medlemmarna bland annat kunde spela biljard och diskutera aktuella händelser på svenska. (Kokko 2009.)

Tammerfors Konversationsklubb hade täta förbindelser med Tammerfors Handelssocietet (gr. 1886). Av de drygt 40 medlemmar som var med om att grunda Konversationsklubben, hörde nästan hälften även till Handelssocieteten. Konversationsklubben och Handelssocieteten delade bland annat samma syn på den så kallade spritfrågan. Dels hade man egna affärsintressen att bevaka, dels arbetade Finska klubben i Tammerfors, Tampereen Suomalainen Klubi (gr. 1891), och arbetarrörelsen för nykterheten. Konversationsklubbens och Handelssocietetens medlemmar hade ett stort antal röster i kommunalvalet.[9] Eftersom Konversationsklubben utsåg de svensksinnade kandidaterna i Tammerfors, kom dess (språk)politiska ståndpunkt också att representera den svenskspråkiga befolkningens åsikter i staden överlag. (Kokko 2009.)

Tammerfors Aftonblad med sina efterträdare var Konversationsklubbens kontakt inom pressen: tidningen var organ för det så kallade svenska partiet, sedermera Svenska folkpartiet (för Svenska folkpartiet i Tammerfors 1907–2007, se Wallenius 2007). Inom medborgarsamhället hörde Handelssocieteten (samarbete i fråga om fri försäljning av alkohol, stort antal röster, gemensamma medlemmar), Tekniska klubben i Tammerfors (gemensamma medlemmar, kontakter inom stadsförvaltningen) och ungfinnarna (samarbete mot de s.k. förryskningsåtgärderna) till Konversationsklubbens kontaktnätverk. (Kokko 2009.)

I slutet av 1800-talet var Konversationsklubben den största borgerliga klubben i staden mätt med antalet medlemmar. I början av 1900-talet, som dock tidsmässigt faller utanför denna undersökning, bestod Konversationsklubbens medlemskår främst av förmögna män inom handel och industri. Då hade klubben fortfarande över 200 medlemmar. Snart

började antalet medlemmar dock minska. En sannolik orsak var de omtalade förryskningsåtgärderna: man var antingen för undfallenhetspolitik eller för passivt motstånd. Bland svenskspråkiga drogs man till de konstitutionella vilkas lokala klubb, den så kallade Kommunalklubben, började sin verksamhet i Tammerfors år 1904. (Kokko 2009.)

En viktig politisk fråga som också var en språkfråga gällde synen i den ovannämnda spritfrågan. År 1903 införde man begränsningar av försäljningen av alkohol i Tammerfors. Då slutade också nedgången av Konversationsklubbens medlemsantal, något som kan ses som ett tecken på att "spritpartiets" anhängare hittat varandra. De åtgärder som Finska klubben i Tammerfors vidtog ledde till att det finska partiets maktperiod som börjat på 1890-talet började närma sig sitt slut i staden. Konversationsklubben däremot förlorade inte längre särskilt många medlemmar.[10] I allmänhet kom likväl de språkpolitiska klubbarna att minska i betydelse i början av 1900-talet. Då började den fria medborgarverksamheten växa fram, det vill säga ett medborgarsamhälle vars verksamhet människor från alla samhällslager kunde delta i. (Kokko 2009.)

Extra bilaga
till
Tammerfors Nyheter N:o 167.

Tammerfors den 1 November 1905.

Senaste meddelanden.

Tammerfors.

Polismästar Brincken inkallad afskedsansökan i går. Till hans efterträdare torde „officiell" utnämns kommissarien Lindegren. **Medborgarkomitén har till polismästare utsänt vicehäradshöfding L. Allén, som nu handhar befattningen.**

Rykterna om hitsändande af kosacker är ogrundadt.

Strejkdetaljer. Landtdag i utsikt.

Helsingfors, den 31 oktober.

Allt lugnt. Universitetet, postlyteknikum, hamnarbetarne, posten, telefonen, elektriska belysning, kyrkskarna och farmacien strejka. Likaså polisbetjänte. Arbetsverken, tunkerna, bakerna och affärslokalerna äro stängda. Medborgar- och arbetarmöten hållas. Typografstrejk vidtog kl. 8 f. m. Aftontidningarna utkomma icke. ***Senaten har telegrafiskt ingått med framställning om landtdage omedelbara sammankallande.*** Prokuratorn har gjort framställning hos generalguvernören, att myndigheterna skola afhålla från inblandning i strejkrörelsen

Senaten beredd att afgå.

Senare meddelas.

Den konstitutionella deputation, som besökte de hos generalguvernören församlade senatorerna, erhöll till svar på sitt yrkande att senaten skall afgå, att *både departementens medlemmar äro beredda att afgå.*

I en folksamling utanför generalguvernörshuset ästadkom ropet „kosackerna komma", panik. 31 personer trampades under fötter na. S intagna på kirurgiska sjukhuset, de flesta för arm- eller benbrott, icke lifsfarligt. F. d. polismästar Gordin bildar ett nationalgarde. Det elektriska ljuset begynte återigen fungera kl. 7 på aftonen, kraftmot gasvärket fortsättes gasa af ledningen i strejkes. Stadsw är forsänkt i mörker.

Björneborg.

31 oktober.

Kl. 12 samlades en vädig folkmassa på stadens salutorg, tågade därefter till den under Bohinkadla tid och med hans goda minne tillstånd borgmästaren Caselius bordad för att tvinga honom att taga afsked. Herr Caselius hälsade dock icke borgmästaren, hvarför folkmassan ocrsro lofvade återkomma. Därefter tågades under sang till gendarmbefälets bostad, hvarest han afkrävdes sitt vapen, hvilken befallning genast efterkoms af denne officer. Sedan gick tågen till kronofogden kansli, hvars flagga nedhissades. Också dess skylt affälgades af en kansliskrifvare, på befallning af kronofogdefd. (förestie Eltvengren. Slutligen begat sig folkmassan på spaning efter gendarmerna hvilka undgådes, utvapnades och antrunt fördes till arbetarföreningens gård, hvarest de instparades i en provisorisk katcot.

I dag på morgon nedhissades ryska flaggan från tullhuset. Torghandeln upphörde kl. 10 och motgestägd. All. B.fors stopsades, hvarefter alla där befintliga lokomotiv fördes till stallet. Alla vårdhus stängda. Emedan apotekar Juselius under dagen utskänkt sprit, stängdes hans affär af folkmassan. Skolorna ha lof för 3 dagar.

Senare har underrättelse kommit om att gendarmerna i Björneborg äfvenpå utvapnats.

Folket beslöt att i morgon afskicka ett extra tåg till Hfors, hvilket det skulle fira Eborgs representanter, nämligen Nummnen, Pohjola, Lehtonen, Laine, Ruotsalainen och Estu Salin.

Ett kommunalgarde, bestående mest af arbetare är bildadt. Polisen syns icke till.

På folkmötet fattades för öfrigt klimmar af i huvudsak (referativ) följande innehåll:

1) Mötet utsäger sin djupa sympati för arbetar- och tribströrelse i Ryssland samt yrkar på autokratins aleksfallande och ett demokratiskt statskuuks infördande.

2) Mötet fordrar att ministerstatssekreterarens, senaten, prokuratorn och för öfrigt också generalguvernörens och alla gavernörer afgå och det inom 24 timmar.

3) Mötet påyrkar beslutandt att borgmästaren Caselius tager afsked och att kronofogden upplöses.

Tavastehus,

31 oktober,

Vid allmänt medborgarmöte — insamt 2000 personer — tillsattes ett allmänt medborgarutskott om 16 medlemmar — hälften arbetare, hälften konstitutionella — för att leda och handhafva stadens angelägenheter.

Polisen afsatt. Brandkåren omhänderhar polistjänsten. Allt lugt. Elektriska belysningen fungerar natten igenom.

Viborg

Rykte berättäjer att guvernören och polismästaren tillfängstagits.

Kristinestad.

Tidningen Syd-österbottningen utkommt utan censur.

Jyväskylä.

Seminariet strejkar. Inga tåg gå.

Aktiebol. Tammerfors Nyheters tryckeri 1905.

Extra bilaga till Tammerfors Nyheter nr 167. Författarens arkiv.

2 Undersökningen

2.1. Mål

Språkfrågor är ett ständigt återkommande tema i tidningar utgivna i Finland under språkstridernas tidevarv i slutet av 1800-talet men också under den första hälften av 1900-talet och i detta hänseende utgör *Tammerfors Aftonblad* inte något undantag.

Den problematik som fokuseras i denna undersökning kan man granska till exempel med hjälp av en så kallad *ideologikritisk analys*. Målet med en ideologikritisk analys är att ”undersöka en texts sociala och ideologiska funktion”. Den centrala frågan är då hur texten bidrar till ”att skapa, bevara och förändra sociala strukturer och maktförhållanden samt de ideologiska hållningar som rättfärdigar eller ifrågasätter dem”. (Hellspong 2001, 132.)

Målet med denna undersökning är att redogöra för den så kallade språkfrågan i *Tammerfors Aftonblad* på 1880-talet i ett ideologikritiskt perspektiv. Genom att beskriva språkdebatten och de språkliga frågorna i *Tammerfors Aftonblad* under året 1882 granskar jag hur språkliga möten kommer till uttryck i en svensk tidning på en svensk språkö i inlandet, det vill säga hur man inom *Tammerfors Aftonblad* förhåller sig till språkproblematiken och det språkliga klimatet i staden. 1880- och 1890-talen har traditionellt ansetts höra till de årtionden då språkfrågan var högaktuell. Enligt Viljo Rasila (1984, 575) var till exempel 1880-talet en ideell jäsnings- och organiseringsperiod i hela landet. Han anser att den häftigaste organiseringsperioden i Tammerfors hänför sig speciellt till åren i mitten av 1880-talet, till tiden då de så kallade språkpolitiska klubbarna bildades (jfr avsnitt 1.2. ovan). Det är därför motiverat att kartlägga hur denna samhällsutveckling manifesteras i spalterna i en i tiden ledande svenskspråkig tidning i Tavastland.

Det bör påpekas att jag här uppfattar *språkdebatt* och *språkfråga* mycket brett. Med ordet *språkfråga*, som dessutom ofta är laddat med negativa konnotationer (jfr *språkstrid*), avser man enligt SAOB (S 10 211) följande:

[…] rörande ett språk l. relationerna mellan olika språk l. rörande språket l. språkbruket l. det språkliga uttryckssättet o. d., språklig fråga; särsk.: fråga rörande ett l. flera språks (officiella) ställning inom ett språkområde (i sht i fråga om finskan o. svenskan i Finl.) […]

2.2. Material

Det empiriska materialet för undersökningen består av en årgång av *Tammerfors Aftonblad*: årgången i fråga utgörs av tidningens första årgång från 1882. Lennart Hellspong (2001, 132) rekommenderar att man granskar texter som förefaller att vara ”neutralt beskrivande”. Till texter av detta slag hör bland annat nyhetsartiklar, forskningsuppsatser, myndighetsinformation och läroböcker. Intressant är enligt honom dels att granska om de verkligen lyckas vara neutrala i förhållande till sociala och ideologiska konflikter, dels om de döljer sina ställningstaganden under ytan. Utöver på neutralt beskrivande texter kan man enligt Hellspong (2001, 132) också fokusera på ”klart kontroversiella texter” som tidningsledare, insändare och valpropaganda. I detta fall kan man till exempel försöka avslöja olika underliggande förutsättningar: med hjälp av att analysera argumentationen i texterna kan man försöka komma åt det man inte säger öppet. I regel brukar äldre texter vara lättare att analysera i ett ideologikritiskt perspektiv än nyare: en tendens som man redan är främmande för är enklare att fästa uppmärksamhet på. (Hellspong 2001, 132–133.)

Valet av *Tammerfors Aftonblad* som forskningsobjekt motiveras av att det har varit den enda betydande svenskspråkiga tidningen i Tammerfors med omgivning: det är fråga om en äldre text som är både neutralt beskrivande och klart kontroversiell. Lokalt har tidningen spelat en unik roll när det gäller att tillgodose den svenskspråkiga befolkningens informationsbehov på svenska. Därtill intar den en central ställning i Tammerfors stads historia i övrigt: den har varit en viktig (finlands)svensk institution i inlandet.

Materialet, som presenteras överskådligt i tabell 1 nedan, omfattar 28 nummer med 4 sidor var med undantag för nummer 21 (6 s.) och nummer 25.B. (2 s.). Materialet är dock inte helt utan luckor: ett nummer (nr 22) saknas.

Tabell 1. Materialet

Nummer	Datum	Antalet sidor
0 (provnummer)	lör 3.6.1882	4
1	fre 30.6.1882	4
2	fre 7.7.1882	4
3	fre 14.7.1882	4
4	fre 21.7.1882	4
5	fre 28.7.1882	4
6	fre 4.8.1882	4
7	fre 11.8.1882	4
8	fre 18.8.1882	4
9	fre 25.8.1882	4
10	fre 1.9.1882	4
11	fre 8.9.1882	4
12	fre 15.9.1882	4
13	fre 22.9.1882	4
14	fre 29.9.1882	4
15	fre 6.10.1882	4
16	fre 13.10.1882	4
17	fre 20.10.1882	4
18	fre 27.10.1882	4
19	fre 3.11.1882	4
20	fre 10.11.1882	4
21	fre 17.11.1882	6
Nr 22 har inte getts ut	–	–
23	fre 1.12.1882	4
24	fre 8.12.1882	4
25.A.	fre 15.12.1882	4
25.B.	fre 15.12.1882	2
26	fre 22.12.1882	4
27	fre 29.12.1882	4

2.3. Metodisk och teoretisk anknytning

Föreliggande undersökning är en kvalitativ (bruks)textanalys av ett historiskt tidningsmaterial från 1880-talets Finland. På grund av att de

undersökta texterna härstammar från en tid är det fråga om en synkron undersökning. Det diakrona förändringsperspektivet är sålunda inte aktuellt i denna undersökning. Metodiskt går en studie som denna ut på en närstudie av en text, vilket innebär att tidningsnumren analyseras systematiskt från början till slut. Det enda som faller utanför analysen är följetongerna som publicerats i tidningen.[11] Ett annat alternativ skulle ha varit att granska en längre period men mera summariskt. Båda tillvägagångssätten har sina metodiska för- och nackdelar: en närstudie av en årgång säkerställer dock bättre att ingenting relevant faller utanför undersökningen. På grund av att materialet analyseras med hjälp av en mikrofilm är det nödvändigt att begränsa antalet årgångar, inte minst av arbetsekonomiska skäl. Vid excerperingen av detta äldre tidningsmaterial har speciell uppmärksamhet fästs på de textställen som berör språket i vid bemärkelse: Vad berättar *Tammerfors Aftonblad* om språkförhållanden i Tammerfors i slutet av 1800-talet? Ett typiskt exempel kan gälla förhållandet mellan svenskan och finskan, ett annat språkliga attityder i skrift.

I sin bok *Metoder för brukstextanalys* ger Lennart Hellspong (2001, 131–141) en översikt över området ideologikritisk analys (kritisk textanalys). Den empiriska undersökning som redovisas i kapitel 3 nedan har hans framställning som metodisk och teoretisk ram.

En text fungerar inte bara på ett utan på flera plan. Det kommersiella syftet med utgivningen av tidningar som *Tammerfors Aftonblad* är att sälja tidningar men utöver detta spelar en tidning också en social roll i ett vidare perspektiv. Tidningar förmedlar information till allmänheten och påverkar sålunda människans vardag. Utöver på innehåll beror en texts samhällsfunktion också på dess form: ett exempel är förhållandet mellan formellt och informellt språkbruk, något som till exempel kan ses som ett bidrag till demokratiseringsdiskussionen. (Hellspong 2001, 131.)

När man talar om en texts sociala funktion, talar man ofta om den ideologi som eventuellt finns hos texten i fråga. Hellspong (2001, 131) definierar *ideologi* som ”en helhet av mer eller mindre tydliga föreställningar och värderingar som präglar hur vi ser på människan, samhället

och världen". Bakom en ideologi finns ofta en (politisk) gruppering: med hjälp av en ideologi upprätthåller gruppen sin sammanhållning och markerar sina mål utåt. Spridningen av en viss ideologi handlar i grund och botten om makt: till exempel genom en tidning kan man förmedla en viss ideologi utan att man för den skull behöver tvinga ideologin på någon. Vid sidan av sin huvudsakliga uppgift kan en tidning alltså medverka i mer eller mindre omfattande sociala processer, det vill säga ha en ideologisk funktion. (Hellspong 2001, 131.)

Ett typiskt drag för den mänskliga verksamheten är att det förekommer konflikter av olika slag. Det kan till exempel vara fråga om konflikter där olika rörelser eller synsätt av en eller annan anledning hamnar på kollisionskurs. Att texterna är motstridiga beror på att de avviker i fråga om social och ideologisk funktion. Därför bör man undersöka deras *tendens*.[12] Även om det är fråga om en *kritisk* granskning, behöver man som forskare inte ta avstånd från något, snarast bör man vara medveten om de mer eller mindre självklara fenomen som man blivit blind för. (Hellspong 2001, 132.)[13]

Det är viktigt att i detta sammanhang påpeka att syftet med en kritisk analys inte nödvändigtvis går ut på att bevisa att någon text i sig är "falsk" eller "bedräglig":

> *Snarare handlar det om att rycka av den slöjan av intresselös objektivitet och visa dess sociala och ideologiska tendens. Tendensen behöver inte vara entydig. Därför kan analysen gå ut på att blotta spänningar i framställningen. De kan visa sig som motsägelser av olika slag. Ibland ligger de på olika plan. Så kan det bli en strid mellan uttryck och innehåll. Ett demokratiskt budskap får kanske en auktoritär form och visar på en social konflikt som lever vidare i texten. (Hellspong 2001, 132.)*

Synen på språkfrågor kommer fram på olika sätt i olika typer av texter. På grund av att målet med denna undersökning är att beskriva hur man inom *Tammerfors Aftonblad* skriver om frågor av relevans för språket är det motiverat att anlägga ett ideologikritiskt perspektiv på tidningen och granska vad det är som härvidlag utmärker den. Undersökningen handlar om den tematik som ofta står i fokus för diskursanalytisk forsk-

ning, det vill säga hur man talar eller skriver om ett visst fenomen i ett givet material. I det här fallet är det fråga om språkdiskursen – eller snarast språkdiskussionen – i ett äldre tidningsmaterial från 1800-talets Finland (för diskursanalys som teori och metod, se Winther Jørgensen & Phillips 1999).

Pris 5 penni.

Extra bilaga N:o 2

till

Tammerfors Aftonblad N:o 41.

Tammerfors den 17 mars 1914.

A. B. Tammerfors Nyheter, 1917.

Förhållandena i Helsingfors.

I går om aftonen utbröto militäroroligheter i Helsingfors, specielt på Skatudden, där det äfven kom till våldsamheter. Härvid nedskötos ett antal officerare. Polismästar Valmqvist, som äfven befann sig på Skatudd-området, blef af en civil person påskjuten. Kulan genomborrade handen. Under nattens lopp spridde sig oron till andra kasärner i staden, hvarvid skott aflossades och våldsamheter föröfvades. I dag kl. 8-tiden satte sig stora soldatafdelningar, främst af marinen, i rörelse. De samlades på Salutorget företrädda af röda fanor och marinflaggor. Där höllos tal och utbragtes lefverop. Från Järnvägstorget satte sig ett tåg i rörelse längs Esplanadgatan till Skillnaden. Ett skott aflossades från tredje våningen i A. B. Mercurius' hus, okändt af hvem. Soldaterna svarade med skott från kulsprutor och gevär. Militären samlades ånyo på Salutorget, som hålles afspärradt för trafik. Under dagens lopp har ett okändt antal officerare, som icke utelämnade vapen och som vägrade anlägga den röda bindeln, blifvit dödade eller sårade. De sårade ha förts till militärlasaretten. 3 à 4 civila personer ha sårats.

I öfrigt har militären uppträdt lugnt mot den civila befolkningen. Polisen fick order att afträda, och militären åtog sig ansvaret för ordningen, hvilken äfven i hufvudsak upprätthållits. Skott höras fortfarande från Järnvägstorget.

Om den nye generalguvernören Roditschew i dag anländt, som tidigare uppgifvits, vet man icke. En marinofficer med viceamirals rang anlände till Helsingfors med 11-tåget och har rest omkring med automobil och hållit tal, hvilka besvarats med bifallsyttringar och hurra-rop.

I öfrigt är den allmänna situationen rätt oklar. Förbindelsen med Sveaborg är helt och hållet afbruten, hvarför man icke med säkerhet kan afgöra garnisonens ställning till det, som nu sker.

Extra bilaga nr 2 till Tammerfors Aftonblad nr 41. Författarens arkiv.

3 Tammerfors Aftonblad och språkförhållandena i Tammerfors på 1880-talet

3.1. Textens bakgrund

Med en texts *bakgrund* eller *samhällsbakgrund* avses den sociala och ideologiska kontext som texten är en del av. För att kunna placera texten i denna kontext bör man bland annat vara medveten om dess sändare, mottagare, mål och verksamhet. (Hellspong 2001, 133–134.)

På grund av att *Tammerfors Aftonblad* är en tidning, är dess sändare en institution i stället för en enskild person. Artiklar utgivna i en tidning är visserligen alltid skrivna av någon – huvudredaktör skriver ledare och läsare insändare – men det är tidningens redaktion som avgör vad som publiceras i denna. Sändarens makt grundar sig med andra ord på denna publicistiska roll. Tidningens sociala intressen kan man således förknippa med svenskheten i samhället; ideologiskt har den representerat en hållning som betonat det svenska i Finland. (Jfr Hellspong 2001, 133.)

Textens mottagare består huvudsakligen av den svensktalande befolkningen i Tavastland, speciellt i de två städerna Tammerfors och Tavastehus. Något förenklat kan man säga att mottagarna i stor utsträckning representerat en social grupp: svenskspråkigt borgerskap (t.ex. inom handel och industri) med god socioekonomisk bakgrund och samhällelig ställning. En naturlig gemensam nämnare för gruppen har varit språket. Man kan sålunda betrakta svenska språket som den gemensamma ”ideologi” som bidragit till sammanhållningen inom gruppen. Politiskt har största delen av tidningens läsare med stor sannolikhet sympatiserat med det svenska partiet i staden; sändaren och mottagaren har med andra ord hört till samma (borgerligt sinnade) grupp. Eftersom sändaren i praktiken representerat samma grupp som mottagaren, kan man utgå ifrån att den inte har utövat speciellt stor makt över sina läsare. Bland annat därför skulle det vara intressant att veta i hur stor utsträckning även de finskspråkiga i Tammerfors

med omnejd som behärskat svenska läst *Tammerfors Aftonblad*. (Jfr Hellspong 2001, 133.)

Det sociala mål som tidningen haft gäller först och främst de så kallade svenska frågorna i Finland. Genom att behandla frågor som berört den svenskspråkiga befolkningen har tidningen kunnat påverka den allmänna opinionen i önskad riktning. Detta är något som framgår av många exempel nedan. Det sociala målet kan ses i ett större samhällsperspektiv och mot bakgrund av vidare samhällsprocesser som angått svenskans och därmed också de svenskspråkigas ställning i Finland. (Jfr Hellspong 2001, 133.)

Den samhällsbetydelse som tidningens verksamhet representerat har framför allt varit förknippad med kultur, ekonomi och politik. Denna verksamhet, åtminstone i slutet av 1800-talet, har inte varit stabil utan i förändring. Verksamheten har också hört nära ihop med olika ideologiska frågor och föreställningar och den har även haft en stark motideologi på finskt håll. (Jfr Hellspong 2001, 133–134.)

3.2. Textens ämne

Valet av ämne får läsaren att fästa uppmärksamhet på vissa saker men inte på andra. Detta är något som i hög grad påverkar textens sociala och ideologiska funktion. Därför spelar textens ämne alltid en betydelsefull roll i en ideologikritisk textanalys. Också *Tammerfors Aftonblad* har tagit upp frågor som har varit relevanta i ett socialt och ideologiskt perspektiv. Tidningens ämnesval har till exempel gällt språkliga ämnen som varit föremål för konflikter. (Jfr Hellspong 2001, 133–134.) Utöver språket har man också behandlat teman som politik, kultur och samhälle och ofta överlappar dessa teman varandra. Tidningens ämnesval kommer att belysas med hjälp av autentiska exempel nedan.

3.3. Textens framställningssätt

Också det sätt på vilket en text formuleras påverkar dess sociala och ideologiska funktion. En texts struktur baserar sig på olika val som kan vara fria eller styrda av konventioner typiska för kommunikationssituationen (t.ex. ord, tematik, synsätt och läsartilltal). Dessa val med olika sociala och ideologiska betydelser påverkar det sätt på vilket texten framställs. (Hellspong 2001, 133–134).

I följande avsnitt granskas *Tammerfors Aftonblad* med hänsyn till genre (avsnitt 3.3.1.), ord (avsnitt 3.3.2.) och perspektiv (avsnitt 3.3.3.). Många exempel skulle man i princip kunna hänföra till flera olika kategorier men i det följande har en rätt grov sortering bland exemplen måst göras.

3.3.1. Genre

Den genre som *Tammerfors Aftonblad* i främsta rummet hör till är tidningsgenren.[14] Denna genres sociala funktion handlar först och främst om informationsförmedling och nyhetsrapportering. De som skriver i genren representerar i huvudsak yrkeskategorin journalister. Därtill har tidningen berett plats för insändare, notiser och annonser från till exempel den läsande allmänheten. En tidning är ofta redan i sig en viktig social institution. En central omständighet som också hör hemma i genren utgörs av de konventioner som är typiska för denna, inte minst i fråga om innehåll, form och stil. Redaktionen för *Tammerfors Aftonblad* har i stort sett skapat konventionerna för sin tidning. I det följande behandlas ett antal annonser och notiser ur materialet där språket på ett eller annat sätt tagits upp. (Jfr Hellspong 2001, 134.)

Tammerfors Aftonblad innehåller både officiella och inofficiella annonser och notiser av skilda slag. De är av ett stort intresse för kännedomen om till exempel annonsörerna och kundernas språkliga bakgrund. Till de officiella texterna hör speciellt de kyrkliga annonserna

och notiserna. I många nummer får man därför läsa bland annat om svenska och finska gudstjänster i staden. Redan i provnumret (nr 0) ingår en notis om trefaldighetsdagens predikan: ”Finsk och svensk högmessa pastor Tallqvist samt aftonsången pastor Fontell.” Ibland innehåller de kyrkliga notiserna också annan språkligt relevant information. I nummer 1 skrivs till exempel om användningen av finska: 4:de söndagen efter trefaldighet har i Tammerfors kyrka hållits ”[f]insk högmessa, pastor Fontell och finsk aftonsång pastor Tallqvist”. Därtill har finsk nattvardsgång även hållits i Messuby kyrka utanför staden. Här fallerar uppgiften om svensk gudstjänst. Ett annat exempel handlar om 5:te söndagen efter trefaldighet (nr 2) då följande tillställning ägt rum i Tammerfors kyrka: ”Finsk högmessa, missionspredikanten Kurvinen och pastor Fontell i svenska, aftonsång v. pastor Bäck.” I nummer 9 ingår en notis angående 12:te söndagen efter trefaldighet. Då har det till exempel anordnats en svensk nattvardsgång. På två ställen i samma nummer informerar man ytterligare om det kommande svenska skriftmålet i staden.

I nummer 12 skriver man om firandet av Alexandersdagen, Finlands storfurstes namnsdag, som högtidlighålls i Tammerfors till exempel med gudstjänster på svenska och finska.[15] I nummer 14 rapporterar man däremot i kritisk ton om språkvalet vid en kyrklig installering i stadsförsamlingen:

(1) I öfvermorgon söndag den 1 oktober kommer kapellanen i stadsförsamlingen Karl Oskar Fontell i stadens nya kyrka att högtidligen installeras uti sitt embete. Akten synes komma att försiggå endast på finska, ehuru stadens svenska befolkning, såsom skattdragande till presterskapets och kyrkobetjeningens underhåll, borde tillkomma enahanda rätt. (Tammerfors Aftonblad 29.9.1882.)

Utöver de kyrkliga annonserna och notiserna innehåller tidningen också andra texter med en mer eller mindre påfallande språklig dimension. I nummer 3 finns till exempel ett kort meddelande om fyra tidningars utgivningsspråk.[16] I nummer 18 skriver man om utgivningen av *Tampereen*

Sanomat (se även nr 20) och i nummer 19 om ett antal nya tidningar på svenska och finska ”som det är oss kärt att helsa välkomna”.

Bland annat i provnumret (nr 0) annonserar Emil Hagelbergs bokhandel i Tammerfors att de har ett ”fullständigt sortiment” av inhemsk svensk och finsk litteratur och möjlighet att skaffa in också utländsk litteratur och prenumerera på utländska tidningar och tidskrifter. Det har alltså funnits en svenskspråkig kundkrets i Tammerfors som har köpt och läst böcker på andra språk än svenska (jfr även nr 3, 8, 10, 12–13, 19 och 25.A.):

(2) Fullständigt sortiment af Svensk och Finsk Literatur, Skrif- och Ritmaterialier af alla slag. Anskaffar på reqvisition utländsk Literatur på möjligaste korta tid till billiga priser.

Emottager prenumeration å utländska tidningar och tidskrifter. (Tammerfors Aftonblad 3.6.1882; kursiv och fetstil i originalet utelämnade.)

Också i avdelningen ”Från andra orter” i nummer 1 ingår en notis om ett nytt tidningsföretag: ”I Haaparanda [sic!] skola tvenne nya tidningar, en svensk och en finsk, komma att utgifvas med början af senare halfåret”, rapporterar tidningen *Oulun Lehti* (O. L.).

I *Tammerfors Aftonblad* har också publicerats annonser om andra svenskspråkiga tidningar i Finland: ett exempel är *Nya Pressen* som är en tidning för politik, handel och industri. Tidningens mål anses vara ”att värna den svenska kulturens intressen i fosterlandet samt att vara en varm förespråkare för dess handel, sjöfart och industri” (nr 24). Också *Wasa Tidning*, som i främsta rummet bevakar ”ortens till sitt modersmål svenska befolknings intressen”, annonserar i *Tammerfors Aftonblad* (nr 25.A.).

I nummer 2 ingår en notis ur *Östra Nyland* (Ö. N.) om en ny tidning i Helsingfors. Det är fråga om en notis som man har behandlat redan i föregående nummer (nr 1). Notisen är intagen efter *Helsingfors Dagblad* som i sin tur översatt den från *Uusi Suometar*. I exempel (3) skriver redaktionen för *Tammerfors Aftonblad* att bakom företaget finns

(3) åtskillige framstående, fosterländskt sinnade män, öfvertygade, såsom också vi, om behofvet af en större, i hufvudstaden dagligen utkommande tidning med syftemål att värka för den svenska kulturens intressen i fäderneslandet. Härmed afses främst nödvändigheten att med alla lofliga medel kämpa för vår gamla bildnings rätt att för all framtid fortbestå och utvecklas i detta land. Med detta mål i sigte skall den nya tidningen motsätta sig hvarje åtgärd, som innebär ett intrång på denna bildning, utan att hon därför skall vara likgiltig för den odlings framsteg, som ger sig uttryck på finska språket. – Uppriktigt tillönska vl [sic!] företaget den bästa framgång. (Tammerfors Aftonblad 7.7.1882.)

Några notiser belyser den språkliga mångfalden i Tammerfors på 1800-talet bland annat genom att berätta om stadsbornas geografiska och sociala bakgrund. I nummer 3 återfinns till exempel en notis av H. Bergman angående en auktion:

(4) Medelst offentlig auktion försäljes å anktionskammaren [sic!] tisdagen d. 18 innevarande juli kl. 5 e. m. härstädes aflidne svenske handlanden G. Noséns efterlemnade egendom, bestående af bättre möbler, glas och porsliner, kökssaker, gardiner m. m. m. m. […] (Tammerfors Aftonblad 14.7.1882.)

I nummer 5 skriver man om en tro- och huldhetsed i Tavastehus. Den svenske undersåten, lanthushållaren Carl Andersson från Jämsä har avlagt eden inför länsstyrelsen. I nummer 11 berättar man om en ansökan om finsk medborgarerätt. Följande i länet vistande utlänningar har ansökt om att bli finska medborgare: de svenska undersåtarna, arkitekten Per Erik Svante Degenaer från Tavastehus, studeranden vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Helsingfors August Edvard Adolf Lang från Asikkala, stenhuggaren Gustaf Adolf Rejman från Tammerfors och fotografen Svante Lagergren från Tammerfors. Därtill har den turkiske undersåten, bokhållaren Konstandi Dmitri Konstantinidos från Tavastehus ansökt om medborgarskap. Medborgarskap har tidigare beviljats den svenske sågaresonen Anders Petter Pehrsson från Kalvola. I nummer 12 skriver man om stadsfullmäktiges beslut om att

förorda den tyske undersåten E. Hahns anhållan om att här i staden få idka buntmakeriyrke. I samma nummer rapporterar man också från Tavastehus där den danske mejeristen Niels Carl Buchtrup Troiel från Somero ansökt om finskt medborgarskap. Också i nummer 19 finns en ansökan om finsk medborgarerätt från Tavastehus. Den är gjord av den svenske undersåten, garvaren Salomon Waara, hemma från Övertorneå och numera bosatt i Janakkala.

I nummer 9 finns en annons med rubriken ”I tjenst åstundas”. I annonsen söker Tammerfors Linnespinneri en portvakt som skall fylla följande språkliga kriterier. Portvakten skall tala, läsa och skriva ”landets båda språk”:

(5) *En absolut nykter, väl rekommenderad medelålders, gift man, som talar, läser och skrifver landets båda språk, erhåller genast förmånlig tjenst som portvakt vid Tammerfors Linnespinneri, efter anmälan å Bolagets kontor härstädes. (Tammerfors Aftonblad 25.8.1882; kursiv i originalet utelämnad.)*

Också i nummer 14 återfinns en annons med rubriken ”I tjenst åstundas”. Denna gång är det Emil Wesanders tvåspråkiga bokhandel i Tammerfors som söker en yngling som talar både svenska och finska:

(6) *En svenska och finska talande yngling, som praktiserat vid handel 3 à 4 år, samt är bestyrsam och redlig, erhåller genast förmonlig anställning om anmälan göres skriftligen hos herr Emil Wesander i bokhandeln i Tammerfors. (Tammerfors Aftonblad 29.9.1882.)*

I nummer 19 finns däremot en annons med rubriken ”Tjenstsökande” (jfr exempel 5–6 ovan). En ung kvinna som behärskar både finska och svenska ”önskar sig plats vid servering eller vid handel” i Tammerfors:

(7) *Ett ungt fruntimmer, finska och svenska talande, önskar sig plats vid servering eller vid handel. Närmare i detta blads kontor märkt med H. J. (Tammerfors Aftonblad 3.11.1882.)*

Tammerfors Aftonblad innehåller då och då även så kallade korrespondentartiklar som handlar om aktuella händelser på andra ”språköar” som Björneborg och Uleåborg.[17] I avdelningen ”Diverse” i nummer 9 skriver man till exempel om undervisningen i tyska, franska och finska i Privata svenskspråkiga fruntimmersskolan i Björneborg:[18]

(8) […] Undervisningen i tyska och franska språken meddelas å resp. främmande språk af lärarinnor, som utom pedagogisk vana och insigt ega en genom längre vistelse å utrikes ort vunnen fullständig teoretisk och praktisk kännedom af nämnda språk. I finska språket, åt hvilket ett större antal lektionstimmar än härförinnan skall inrymmas, undervisas på finska. […] (Tammerfors Aftonblad 25.8.1882.)

I avdelningen ”Från främmande land” i nummer 3 finns en notis med rubriken ”En pittoresk tafla”. I artikeln behandlas en tavla i tredje klassens väntsal vid Jönköpings järnvägsstation men samtidigt innehåller den uppgifter också om finnarnas språkkunskaper på 1800-talet:

(9) […] I måleriska grupper lågo här lägrade en mängd utvandrande finnar, de flesta från Uleåborgs län, men några få från svenska Finnmarken. Här såg man gamla krokryggiga gummor stödda vid en knotig staf, unga qvinnor med vänligt blickande ögon. [sic!] barn af alla åldrar, till och med dibarn, bredaxlade finnar i vadmanskavajer, slokiga filthattar och den oundgängliga pipsnuggan i munnen samt fötterna beklädda af mjuka kängskor. Intet annat späk [sic!] förstodo de än finskan, och likväl motsågo de utan fruktan den ovissa framtiden på andra sidan Atlanten. (Tammerfors Aftonblad 14.7.1882.)

I nummer 10 behandlar man ett lantbruksmöte i Borgå. Det intressanta med notisen är att man har varit tvungen att anlita en tolk: ”Diskussionen vid mötet, som en början fördes så godt som uteslutande emellan ordföranden, sekreteraren och tolken, tog senare en något litet lifligare fart” (jfr även notisen om Ruovesi lantmannaförening i nr 5).

Några annonser berättar också om andra språkgrupper i staden än den svenska och den finska. I nummer 11 rapporterar man till exempel

om en marknad i Tammerfors. Man konstaterar att vad ”som åter fanns i massa var tatariska och judiska pradajare samt fruktmånglare”.

I nummer 6 finns en notis om ett cirkulär på tyska som skickats till redaktionen av Ernst Bark i Geneve. Tidningens redaktion vill

(10) blott påpeka att cirkuläret ej är något annat än ett af de många nihilistiska nppmaningar [sic!] som på senaste tiden emanerat från den s. k. ryska kolonien i Geneve. Cirkulärets innehåll lämpar sig ej för våra spalter, hvadan vi lemna det åt dess värde. (Tammerfors Aftonblad 4.8.1882.)

I nummer 20 finns till slut en ”avertissement” av William Sandberg om ”[p]aketterade färger för hemfärgning, med svensk och finsk bruksanvisning”.[19] I 1880-talets Tammerfors har det varit motiverat att ange att bruksanvisningarna varit avfattade på två språk.

3.3.2. Ord

Också de främmande språkliga element som förekommer i *Tammerfors Aftonblad* vittnar om Tammerfors som historisk språkgemenskap, speciellt gäller detta finskan. De finska ord och uttryck som påträffas i materialet ger tidningen en autentisk lokalfärg. Användningen berättar om tvåspråkigheten bland tidningens läsare. I nummer 1 i avdelningen ”Korrespondens” från Messuby av signaturen X. Y. Z. förekommer till exempel ordet *kokko'n* (pl. av *bål*) inom citattecken. I nummer 4 finns en artikel om Ruovesi lantmannaförenings årsfest. Man skriver att man där såg ”en massa bondskyttar i ring kring en 'oman pitäjään [sic!] seppä' ['den egna socknens smed'], som sjelf hade konstruerat ett bakladdningsgevär”. I tidningen påträffas också några hybridord, det vill säga ord som innehåller både ett finskt och ett svenskt element. I nummer 6 rapporterar man om en knivhuggning i Oravais. En bonddräng har knivhuggit en skollärare på ett bondbröllop med sin *puukkoknif* 'slidkniv', ett ord som förekommer också i andra nummer av

tidningen. I samma nummer rapporterar man även om ett självmord i Tavastehus. En dräng vid namnet Karl Henriksson, som troligen har varit finskspråkig, har påträffats

(11) hängande liflös uti en snara, som fastgjorts vid en för brödtorkning under taket upphängd stång. Orsaken härtill är oförklarlig. På bordet i rummet hade den aflidne framlagdt sitt ur, sina penningar, diverse andra saker och ett ark postpapper, derå han med svårläslig stil skrifvit bl. a. någonting om "surun takia" ['för sorgens skull']. (Tammerfors Aftonblad 4.8.1882.)

I nummer 9 nämns det finska ordet *talkoo*(*t*) 'arbetsgille, grannhjälp' inom citattecken i en notis som handlar om en frigiven fånge. I exempel (12) använder man inte den finlandssvenska formen *talko*:

(12) […] I sammanhang härmed kan såsom en besynnerlig ödets lek omnämnas att [Antti] Isotalos vapendragare Antti Rannanjärvi, som i tiden ej kunde öfverbevisas som dennes medbrottsling, utan blef ställd på fri fot, ungefärligen samtidigt som Isotalo lössläpptes ur fängelset, blef mördad vid ett "talkoo" uti sin hemsocken. (Tammerfors Aftonblad 25.8.1882.)

I nummer 12 används den finska motsvarigheten till *midsommarnatt* inom citattecken i en artikel från Kuopio: "Menniskohvimlet å gator och torg var lifligare än t. o. m. under vår här i norden häfdvunna promenad natt 'Juhannus yö'".

I nummer 14 skrivs om ärenden som behandlats vid stadsfullmäktiges extrasammanträde i Tammerfors. Bland dem finns följande språkligt relevanta konstaterande som är försett med en kritisk språklig kommentar inom parentes. Det finska ordet *rettelöitä* 'bråk' är försett med citattecken:

(13) Förslag till Brandordning företeddes och beslöts att förslaget skulle tryckas på finska på stadens bekostnad. (Hvarföre ej på finska och svenska till undvikande af alla "rettelöitä"?) (Tammerfors Aftonblad 29.9.1882.)

3.3.3. Perspektiv

En text kan också innehålla olika påståenden och perspektiv som i sin tur kan gälla bland annat ideologisk tankeram, allmänsanningar, individer eller kollektiv som deltagare samt synvinkel. Med tanke på de attityder, roller, röster och relationer som kan uppdagas i en text kan man bland annat fokusera på värderingar, värdehierarki, sändarroll, dominerande röst samt framställning av kontroversiella uppfattningar. Med *signalord* avser Hellspong (2001, 134) ”uttryck som är typiska för en viss grupp eller ideologi och vittnar om dess anda”. Han är intresserad av att veta om dessa ”sticker av” från sin språkliga kontext. Det kan till exempel gälla omstridda ord (värdeladdade och handlingsinriktade ord), laddade konnotationer (bibetydelser) och partiska beteckningar (ord med social eller ideologisk bakgrund). (Jfr Hellspong 2001, 134–138.)

I ledarartiklar och insändare i *Tammerfors Aftonblad* behandlar man till exempel språkförhållanden i Finland i allmänhet och i Tammerfors i synnerhet. Ledarna är av ett speciellt intresse eftersom de kan sägas berätta något väsentligt om tidningens språkliga linje. De flesta av dem är skrivna av den ovannämnda signaturen A. L.

Exempel (14) är hämtat ur provnumret av *Tammerfors Aftonblad* (nr 0). Följande ledare kan anses som dess ”programförklaring” i språkfrågan. I artikeln ”Till allmänheten” behandlar den anonyme skribenten tidningens språkliga praxis på följande sätt:

(14) […] Ehuru mången anse oss tavastländingar icke vara i behof af vidare periodiska organer, då fyra tidningar allaredan här utkomma, nemligen 2:ne i Tavastehus och 2:ne i Tammerfors, och om hvilkas förtjenster det ej kan finnas något tvifvel, så berättigas vi likväl antaga att, emedan denna fyrväpling utgifves på finska språket och känt är att isynnerhet i städerna många personer finnas, hvilka om de ock behjelpligt förstå finska, de dock vida lättare läsa och uppfatta svenska språket, en tidning på sistnämnda språk skall af länets svensktalande befolkning med välvilja emottagas. Vi äro icke nog förmätna att tro, att detta språk, det svenska, på hvilket vi inhemtat vår bildning och vårt vetande, och som vår moder lärt oss, här skulle frodas endast såsom en utväxt, utan äro vi öfvertygade om att detta fädernearf, här likasom annorstädes i

vårt kära fosterland, fortsättningsvis skall utgöra medlet för vårt vidare framåtskridande. […] (Tammerfors Aftonblad 3.6.1882.)

Exempel (14) är intressant främst av två orsaker. För det första får man information om svenskspråkiga tavastlänningars språkkunskaper i slutet av 1800-talet. Konstaterandet att det i städer som Tammerfors finns människor som inte kan finska lika väl som svenska säger ju implicit att svenskspråkiga stadsbor i inlandet redan då skulle ha varit mer eller mindre ”tvåspråkiga”. För det andra betonar man i artikeln svenskans samhälleliga betydelse i Finland också i framtiden.

Textutdraget i exempel (14) efterföljs av en synpunkt som kan sägas vara det viktigaste enskilda exemplet på hur man inom *Tammerfors Aftonblad* officiellt förhållit sig till språkfrågan:

(15) […] Genom en opartisk hållning i språkfrågan hoppas vi, så mycket som möjligt, kunna undvika de i denna fråga ofta förekommande ledsamma tidningspolemikerna, hvilka för större delen af den läsande allmänheten äro mera till förargelse än uppbyggelse. […] (Tammerfors Aftonblad 3.6.1882.)

Tidningen säger sig explicit inta ”en opartisk hållning i språkfrågan” (jfr not 4 ovan). Huruvida denna linjedragning även kan sägas reflektera den allmänna opinionen bland Tammerforssvenskarna är svårt att säga. En möjlighet, som dock än så länge saknar empirisk grund, är att den långvariga kontakten med den finska språkgruppen i staden skulle ha bidragit till en rätt tolerant inställning bland dem (jfr *de i denna fråga ofta förekommande ledsamma tidningspolemikerna* och *förargelse* i exempel 15).

I provnumret (nr 0) finns ytterligare två andra artiklar som är centrala med tanke på det undersökta området. Det ena exemplet är artikeln ”Frihet och tolerans” av signaturen A. L. I stil med de flesta artiklar av hans hand är den dock svårbegriplig eftersom den förutsätter ingående kunskaper om den allmänna diskussionen under den tid då artikeln tillkom. Redan i rubrikens ordval kan man dock se en

hänvisning till aktuell samhällelig debatt. Det andra exemplet är en artikel med rubriken ”Små Bref” där signaturen Onkel Carl skriver om sina planerade artiklar i tidningen: ”Just så, tänk så roligt, att på modersmålet få läsa nöjsamma och uppfriskande nyheter från land och haf kring Näsijärvis och Pyhäjärvis stränder”. Onkel Carls bidrag framhäver bland annat behovet av tillgången till texter på svenska även i Tammerfors.

Nummer 1 innehåller två längre artiklar där man dryftar språkliga frågor. Den första av dessa är en ledarartikel av A. L. med rubriken ”Herrar och bönder”.[20] Skribenten kommenterar bland annat förhållandet mellan svenska och finska:

(16) […] Bättre klang och verkan har deremot i sådant afseende det finska språket, som tillförene varit mindre beaktadt och erkändt än ske bordt, och derföre har man med framgång grupperat sig kring denna fana. Men en fana slaknar, om icke motvinden håller den utvecklad; och som våra stormagter alldeles icke, lika litet som de medborgare, hvilka fanbärarene velat stämpla såsom det finska språkets fiender, varit motsträfviga uti att åt det samma inrymma fulla och naturliga rättigheter, såvidt andra vigtiga intressen derföre ej uppoffras, så har fanan i sjelfva verket förlorat en del af sin tilldragande kraft. Den finska bonden är i allmänhet tillräckligt klarsynt och objektiv för att icke kunna göras tillgänglig för utopier. Han är mera materialist än idealist, men saknar derföre icke ett öppet öga för kulturens fordringar. Om vägen till högre bildning hålles för honom tillbörligen öppen och Guds ord predikas samt lagen utlägges och skipas på hans eget språk, finner han det vara enhvars naturliga rätt att i öfrigt begagna hvad språk han behagar, och han missförstår icke ens sammanhanget emellan en högre odling och en större språkkunnighet. […] (Tammerfors Aftonblad 30.6.1882.)

Artikelförfattaren pläderar uppenbart för en rätt tolerant syn på den då aktuella debatten mellan språkgrupperna i Finland. I exempel (17) fortsätter samme skribent textutdraget i exempel (16):

(17) […] När språkfrågan sålunda icke vidare förmådde göra fullständig tjenst såsom partifana, befanns det nödigt att dertill foga ett annat verksammare slagord, nemligen tjenstemannaförtrycket, ett ord som också icke

kan anses vara illa valdt. Emellan dem, som böra upprätthålla allmän ordning och dem, som skola lyda, förekommer öfverallt ganska mycken jalusi och misstänksamhet, och i Finland hafva dessa ensidigheter lätt kunnat blifva stegrade, derföre att administrationer härintills företrädesvis handhafts på ett för de finsktalande sakegarne fremmande språk. […] (Tammerfors Aftonblad 30.6.1882.)

Den andra språkligt relevanta artikeln i nummer 1 handlar om det nya svenska läroverket i Helsingfors, publicerad ursprungligen i tidningen *Helsingfors*. Redaktionen konstaterar att företaget att inrätta ett nytt svenskt läroverk i huvudstaden är en patriotisk gärning. I artikeln hävdar man att en ”grundlig kännedom af modersmålet, länge och väl förbisedt och föraktadt af skolan, erkännes numera allmänt vara lika behöflig som hvilket annat vetande som helst”. Enligt tidningen bör man dock även kunna finska: ”Näst efter modersmålet är för oss finländare behöfligt att väl känna finska språket. Derför kommer detta att erhålla betydligt flere timmar än något lefvande språk”. Man anger ytterligare att man i läroverket kommer att fästa uppmärksamhet inte bara på det teoretiska språkstudiet utan också på det praktiska inlärandet.[21]

I nummer 4 skriver A. L. bland annat om språkkunskaper med speciell hänsyn till latinet och finskan. Den kryptiskt rubricerade ledaren heter ”Tammerfors’ sjelfmedvetande”. Även om skribenten inte explicit nämner svenskan, är det tydligt att han betraktar den bland annat som affärslivets språk som man bör behärska också i Tammerfors:

(18) […] Att dessa reflexioner icke äro alldeles främmande för frågan om Tammerfors stad skall det följande utvisa. Staden är af naturen bestämd att vara en fabriks- och affärsstad, men den stretar ihärdigt emot denna bestämmelse och vill för sina barns uppfostran nödvändigt hålla sig framför allt till latinet och finskan, hvilka föga befrämja den kunskap och bildning, som affärsmännen behöfva. […] (Tammerfors Aftonblad 21.7.1882.)

Till samma tematik hör också textutdraget i exempel (19) med vilket A. L. avslutar sin framställning. Det är intressant att innehållet i hans

artikel kommenteras i positiv anda av signaturen X i ett till redaktionen insänt brev 11.8.1882 (nr 7):

(19) […] Uppenbart är att all den odling, som erfordras för att imensklighetens [sic!] tjenst rätt använda sagde ressurser, icke vinnes genom att företrädesvis studera latin och finska, af hvilka ingendera utom Finlands gränser förstås af den industriela och kommersiella verlden. […] (Tammerfors Aftonblad 21.7.1882.)

Nummer 4 innehåller även en beskrivning av en utflykt till Tammerfors och Näsijärvi, framtagen ur tidningen *Östra Nyland* (Ö. N.). I exempel (20) kommenterar skribenten de språkliga förhållandena i staden. Hans uttalande är ett sällsynt samtidsutlåtande om Tammerfors som historisk språkgemenskap. Skribenten, som bland annat talar om ”språkförbistringen” och ”de inhemska tungomålen”, nämner speciellt engelskan och tyskan i Tammerfors:

(20) […] Redan från järnvägskupén skönjer den resande ett antal skyhöga skorstenar, erinrande om att han närmar sig till ett icke obetydligt affärscentrum. Rörelsen och trängseln på stationen, samt äfven språkförbistringen – ty förutom de inhemska tungomålen höras här mycket engelska och tyska – blifva en ytterligare bekräftelse derpå. […] (Tammerfors Aftonblad 21.7.1882.)

Ledaren i nummer 6 av A. L. är rubricerad ”Fyrar af olika slag”. Ett utdrag ur denna metaforiska artikel återgivet i exempel (21) handlar bland annat om andra tidningar och språkpolitik om vilka skribenten har följande att säga:

(21) […] Sålunda finner man exempelvis uti den värda staden Tammerfors ett stycke Aamulehti, som efter råd och lägenhet söker representera en starkt eldad fyrugn, hvaremot Tampereen Sanomat underhåller en brasa, som tidtals slocknar och tidtals flammar upp förfärligt. […] (Tammerfors Aftonblad 4.8.1882.)

En rätt moderat syn på språkfrågan kan man skönja senare i samma artikel. I exempel (22) varnar skribenten nämligen för omotiverat övermod:

(22) […] Detta öfvermod erbjuder visserligen ett rikligt brännmaterial för fyrarne, men ämnet är ganska explosivt, och explosionerna kunna blifva ruinerande, om inbilskhet och sjelfbedrägeri blifva i beröring med hvarandra begagnade såsom tände. […] (Tammerfors Aftonblad 4.8.1882.)

Artikeln innehåller kritik av de finska bladen *Aamulehti* och *Tampereen Sanomat*: enligt signaturen A. L. finns det bland tidningar alltså ”verkliga” och ”falska” fyrar. I de övriga ledarartiklarna fortsätter skribenten sin linje när det gäller kommentering av samhälleliga fenomen. Rubrikerna på följande ledare får fungera som exempel: ”Nationel högfärd” (nr 8), ”Politisk sömn” (nr 14), ”Medaljernas baksida” (nr 17), ”Hvems är skulden?” (nr 19) och ”De fennomanska striderna och Petersburgska vägarne” (nr 23).

Som empiriskt material är *Tammerfors Aftonblad* intressant eftersom det i stil med många andra tidningar innehåller läsarnas brev till redaktionen. Dessa gamla insändare kastar ljus över språkliga attityder bland tidningens läsare, något som är svårt att undersöka i ett historiskt perspektiv.

En insänd artikel med rubriken ”Några ord om Frivilliga Brandkårens söndagsöfningar” av signaturen Extra brandkårist har publicerats i nummer 1. FBK:s övningar har enligt skribenten, som tydligen har varit svenskspråkig, stört ”den finska menighetens andakt” i staden:[22]

(23) Ehuru det nog är trefligt att se vår raska frivilliga brandkår då och då om söndagarne tåga ut till Pyynikke, på sina öfningar, kan det ej nekas att det verkar störande, isynnerhet på den finska menighetens andakt, då kåren, samma timslag som den finska församlingen af helgdagsklockorna manas till kyrkan, tågar nästan förbi kyrkan med ”fanor, trummor och musik.” – Ins. vill ingalunda ställa sig till domare häröfver, men påpekar blott att det vore bra mycket trefligare, om brandkåren här, liksom i andra städer försökte ställa sina öfningar en timma tidigare, så att

den ej komme i kollission med kyrkogångarenes andakt. (Tammerfors Aftonblad 30.6.1882.)

Ett annat exempel har publicerats i avdelningen ”Från allmänheten” i nummer 2 där det återfinns en notis hämtad ur den konkurrerande tidningen *Tampereen Sanomat*. I sin artikel ”Höflig fråga till vederbörande” skriver signaturen Missnöjd:

(24) Då undertecknad nyligen passerade Esplanaden, såg jag med förvåning att der som bäst bergades hö. Jag trodde att rättigheten att berga hö från dessa platser borde på auktion åt den mestbjudande upplåtas, och begaf mig således till bokhandeln för att efterhöra huruvida annons om nämnde arrende varit synlig i tidningarne. Då jag ej är finska språket mägtig, hade det undfallit mig att en annons om nämnde auktion verkligen varit synlig i Tampereen Sanomat, kvilken [sic!] tidning jag hållit för att få del af dess svenska annonser om diverse kommunala angelägenhetor [sic!], synnerligast som Drätselkammarens annonser, såsom naturligt är, varit i Tamp. Sanomat införda både på svenska och finska.

Enligt mitt omdöme vore det Drätselkammarens ovilkorliga skyldighet att tillgodose deras önskan att taga del af staden rörande annonser, hvilka hållit stadens tidningar endast derför att de ur dem fått på svenska inhemta annonser, då vi hittills saknat ett svenskt blad. På det att detta Drätselkammarens egendomliga förfaringsätt blefve uppmärksammadt, bedes ödmjukast att Aamulehti och Tammerfors Aftonblad intog dessa i sina spalter. (Tammerfors Aftonblad 7.7.1882; ställvis osäker läsning.)

Ett tredje exempel finns i avdelningen ”Ett och hvarje” i nummer 4 som innehåller en insändare med rubriken ”Opartisk”. Den något ironiska signaturen Tack för komplimangen skriver om den reaktion som *Tammerfors Aftonblad* väckt i ett postkontor utanför staden:[23]

(25) Såsom bevis på huru opartisk man bör vara, må anföras följande: Den 15 dennes ville en person i en af våra grannsocknar prenumerera på Tammerfors Aftonblad. Då han skulle erlägga prenumerationspriset,

sade t. f. postföreståndarinnan "fy då att ni is prenumerera på en sådan Svekomansk tidning." (Tammerfors Aftonblad 21.7.1882.)

I nummer 6 ingår ett till redaktionen insänt brev i avdelningen "Från allmänheten". Insändaren, som saknar underskrift, handlar om Tammerfors stads brevlådor och om språket på dessa:

(26) […] Påskrifterna å dessa postlådor äro hållna i omvexlande ordalag och lyda å en del: "Kirjelaatikko" ['brevlåda'], å en annan del: "för stämplade gref [sic!]" och å den i postkontorsförstugan befinteliga "Tammerfors". […]

Önskvärdt vore derjemte att å postkontorsdörren skulle finnas genom stort och tydligt anslag angifvet när postkontoret hålles öppet för allmänheten. Såsom brukligt tyckes vara, är man i afseende å dessa tider hänvisad till ett med postdirektörens och postmästarens underskrifter försedt anslag, som finnes å en anslagstafla i postkontorets förstuga, och detta anslag, som af lätt begripliga skäl, äfven annars ej är till gagn för en stor del af allmänheten, är affattadt allenast på svenska språket. (Tammerfors Aftonblad 4.8.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

Nummer 24 innehåller en "kungörelse" av E. Langelinen som kallar sig "fennomanernas synnerliga vän och beskyddare". Han avslutar sin skrivelse med den kraftfulla hälsningen "Med ädel vrede":

(27) I anseende det vissa personer behagat skratta, skoja och drifva öfver en så allom glädjande sak, som det att Tampereen Sanomat bytt om sitt gamla, kanske något utslitna skinn mot ett nytt bättre dylikt, ser jag mig tvungen att i egenskap af fennomanernas synnerliga vän och beskyddare, ingripa i den ohyggliga saken derigenom att: Alla, som händelsevis ännu efter denna varning våga hålla nämnda blad till drift, få att göra med mig, och länder detta för öfrigt till efterrättelse. (Tammerfors Aftonblad 8.12.1882.)

I nummer 18 finns en avdelning som heter "Helsingfors-Bref". Signaturen Mathias eller Matti avslutar sin text – som också för övrigt inne-

håller språkligt relevanta partier – på följande sätt: ”Ehuru jag i dagligt tal kallas Matti, tecknar jag mig dock nu Mathias, för undvikande af förblandning med diverse skandalskrifvare, som titulera sig Matti”. I nummer 20 får han ett svar av en som kallar sig Simon. Innehållet i artikeln gäller Gustaf Adolfsfesten i Tammerfors och *Aamulehtis* polemik med anledning av denna.

I avdelningen ”Bref från Tammerfors” i nummer 25.A. finns ett brev från samme Simon riktat till ”Broder Mathias”. Denne avslutar sitt brev på finska:

(28) […] Vis à vis i allmänhet den Finska pressen och Aamulehti i synnerhet, vill jag tillämpa en liten anekdot, som Du väl minnes från vård [sic!] student år, då Carl den femtonde än lefde – Hans mor sade då till en annan Furstinna ”Min son Carl gör allt för att bli inpopulär, min son Oskar allt för att bli populär, ingendera lyckas” – följer så en paralell ”Den finska pressen kallar den svenska för Skandalpress, den svenska kallar den Finska för icke skandal press” – begge ljuga.

Hyvästi nyt ['Adjö nu']. (Tammerfors Aftonblad 15.12.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

Tammerfors Aftonblad innehåller en hel del frågor av allmän språklig relevans, först och främst frågor förknippade med den så kallade fennomanin. Frågor som hör till denna kategori går dock också att finna bland andra exempel som presenteras i denna undersökning. I exempel (29) återges bland annat en notis publicerad i avdelningen ”Ett och hvarje” i nummer 5. Det är fråga om en notis från Viborg med rubriken ”Fennomanskt”. Det intressanta med exemplet är att det även innehåller text på finska som handlar om finskhetsmannen Johan Vilhelm Snellman:

(29) […] En tyckte det vara högst besynnerligt att Suomi, lika stort som Preussen, blott hade två millioner innevånare i st. för minst åtta milllioner! – – –

En annan menade att, sedan finnarne fått värnepligt, det blefve lätt att eröfra – Sverige!

En tredje, hvilken också skrifver i tidning, förundrade sig öfver den affär, man här gjorde af – Nordenskjöld. Hvad har han uträttat, som ens kunde jemföras med vår store "Juhana Vilhelmi Nällmanni?" ['Johan Vilhelm Snellman'] – Nordenskjöld hade blott hvad man kallar "bondtur", då han, under seglats längs kusten, på ett af annan man fördt fartyg, råkade hitta N. O. passagen. – Nog var det något att tala om, kan tänka! – "Mutta Nällmanni – hän oli viisas ja oppinut mies; hän oli tatsmanni ja filosoofi!" ['Men Snellman – han var en klok och lärd man; han var statsman och filosof!'] (Tammerfors Aftonblad 28.7.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

Nummer 6 innehåller en artikel ur tidningen *Helsingfors* med rubriken "Mina gossar, äten och dricken och fröjden eder af finnarnes gåfvor". I exempel (30), som är ett typiskt exempel på en artikel som explicit handlar om språkstriden i Finland i slutet av 1800-talet, är det fråga om en språkdebatt i Österbotten:

(30) Wasa Tidning anför några utdrag ur en tit. K. K;s [sic!] korrespondent till "Waasan Lehti" angående folkskollärarемötet i Nykarleby. Om mötets beslut, att språkstriden ej bör vidröras i folkskolan, kan tit K. K:s ej förena sig. "Derunder sätter jag ej mitt bomärke," säger han, och anser att finska folkskollärare böra lära finska barn, huru mycket svenskarne förtryckt finnarne. Och vidare:

"Nu säger jag att nationalitetssaken hos oss står i denna stund på en sådan punkt, att det svenska partiet skulle helt säkert göra klokast, om det redan skulle sätta sina tänder och klor, med hvilka de hafva sargat honom, som lifnärt dem, i evig hvila."

Slutligen ger tit. K K:s åt de svenska folkskollärarne följande goda råd: "Sägen åt edra elever: Mina gossar, äten och dricken och fröjden eder af finnarnes gåfvor."

Då det matas i det finska folket sådant, utbrister W. T. med rätta, kan man ej undra, om hatets gift upptändes i dess hjertan emot det svenska folket och tjenstemännen såsom dess förmente förtryckare. (Tammerfors Aftonblad 4.8.1882.)

I nummer 8 har publicerats en notis ur *Björneborgs Tidning* (B. T.). Enligt redaktionen för *Tammerfors Aftonblad* är det fråga om en ”godbit, som vi icke vilja undanhålla våra läsare”. I fokus i artikeln står bland annat nationalitets- och språkfrågan och hur man inte bör förhålla sig till den:

(31) *[…] En obehaglig episod under festglädjen utgjorde ett tal af en seminariielev, kvilken [sic!] företog sig att på ett anstötligt sätt polemisera mot olika tänkande i nationalitets- och språkfrågan, hvilket hos andra väckte en berättigad harm och naturligtvis åstadkom störing. Dylika talare kunde gerna undanhålla allmänheten sin politiska visdom och åtnöja sig med att under stillatigande söka för egen del af festen hemta möjlig lärdom. Det är ingalunda meningen att förvandla våra frivilliga brandkårer till politiska institutioner än mindre är det lämpligt att alla möjliga omogna individer företaga sig att inför en högst blandad allmänhet polemiskt framhålla satser, som under festhvimlet naturligtvis ej kunna väcka annat än larm ech [sic!] oreda. Det vore i allmänhet godt och väl om hrr seminariilärare i Jyväskylä ville lägga på sina alumners sinne nödvändigheten för en högst inskränkt visdom att hålla sig inom sitt tillbörliga område. Den bildade allmänheten har redan länge betraktat fenomenerna af den inbillade visdomen på detta håll, för hvad de äro, nemligen – framfusighet. (Tammerfors Aftonblad 18.8.1882.)*

Den anonyma artikeln ”Några ord i språkfrågan” i nummer 8 antyder redan i rubriken vad artikeln handlar om. Artikeln är hämtad ur den tyska tidningen *Hamburger Correspondenten* (Hamb. Corres.). Ett centralt ord i artikeln är det språkpolitiska ordet *viking*:

(32) *[…] ”Den svensk-finska språk- och nationalitätskampen i vårt storfurstendöme är icke ny. Hittills har den visat sig i teoretiska strider inom pressen och delvis äfven under landtdagen. Nyss har likväl denna stridantagit [sic!] en alvarsammare prägel. – Mot det radikala finska partiet d. s. k. ”fennomanerna” hvilka hufvudsakligast rekryteras bland bönderna har*

bildats ett svenskt parti, hvilket uppträdt med ett ”packande program” beslutat att, som det synes på alvar bringa kampen till det yttersta d. v. s. föra den in bland massan af folket och upptända såväl de politiska som nationela lidelserna. Det svenska portiet [sic!], förnämligast bestående af handels- oeh [sic!] tjenstemän benämnes ”vikingapartiet[”] och äger i tidningen Vikingen en egen pressorgan. Detta partis program lyder:

”Vi äro svenskar etc. – – –” […] (Tammerfors Aftonblad 18.8.1882; ställvis osäker läsning, kursiv och fotnot i originalet utelämnade.)

I nummer 10 refereras en notis ur tidningen *Westra Nyland* där märket E. H. berättar om en skandal som gäller en seminarist vid Ekenäs seminarium och dennes uppträdande vid en folkfest i Raseborg (jfr exempel 31 ovan):

(33) […] D å [sic!] studenten E. Lille vid folkfesten uti Snappertuna den 20 dennes i högstämda ord tilltalade den svenska allmogen och framhöll dess stora betydelse får [sic!] den svenska kulturens fortbestånd uti vårt fosterland tillät sig en invid talaretribunen och framför den församlade menigheten stående elev från tredje klassen af folkskolelärarinneseminariet uti denna stad den fräckheten att upprepade gånger visa sitt fennomanska partihat genom utsägande af orden ”tig, tig;” och när studenten Lille till slut uttalade den förtröstan, att en hvar, som infunnit sig till festen, skulle med varm kärlek omfatta samma allmoge, protesterade nämnda seminarist deremot med orden: ”icke jag” och stampade fötterna i marken. Stackars vilseförda qvinna; Hvilket begrepp har du om ditt blifvande ansvarsfulla kall att uppfostra den svenska allmogens barn? […] (Tammerfors Aftonblad 1.9.1882.)

I nummer 14 rapporterar *Tammerfors Aftonblad* följande notis ur tidningen *Helsingfors*. Notisen har man polemiskt rubricerat med ”Fennomansk rabies” och den återfinns i exempel (34):

(34) Lotteriet i Wasa till förmån för folkbibliotek i Österbottens svenska kommuner har naturligtvis varit fennomanerne en nagel i ögat. Wasabladet ger luft åt sin förtrytelse öfver saken genom att, oaktadt framställd anhållan, vägra plats i sina spalter för en redovisning öfver lotteriets

resultat. Ett sådant om brist på den enklaste publicistiska takt vittnande uppträdande kan man också vänta sig endast af ett fennomanskt blad. (Tammerfors Aftonblad 29.9.1882.)

I nummer 16 finns en notis ur *Morgonbladet* (Mbl.) med rubriken ”Fennomanin vid Universitetet”. Tidningen meddelar att även docent E. Aspelin numera föreläser på finska. Hans föreläsningar har handlat om grekisk och romersk konsthistoria, uppger Helsingforstidningen. I samma nummer ingår en likadan notis ur *Östra Nyland* (Ö. N.) med rubriken ”Fennomanin i landsorten” där man skriver om att vissa ståndspersoner i Jääskis skola håller på att bilda en syförening där man talar finska och läser finska skrifter. Syftet är att de ”som icke äro finska språket mägtige skulle lära sig fosterlandets (!?) språk”. Påfallande i exemplet är användningen av utropstecknet och frågetecknet inom parentes.

Nummer 17 innehåller hela fyra notiser om fennomanin.[24] Den första av dessa, ”Också ett profstycke på fennomani”, är hämtad ur tidningen *Östra Nyland* (Ö. N.). Exempel (35), som även innehåller text på finska, handlar om en person som blivit anklagad för att ha talat svenska:

(35) Vid detta års hösteting i ett af östra Nylands tingslag förekom bland de inskrifna målen ett angående ”ruotsin kielen hastamisesta [sic! bör vara haastamisesta]” [’om att prata svenska språket’]. En person, anklagad för att hafva talat svenska – detta är således den senaste nyheten på kriminalstatistikens område. Lyckligtvis är ett sådant brott obekant ej blott för vår vördnadsvärda 1734 års lag, utan jämväl för senare tiders språkförordningar. (Tammerfors Aftonblad 20.10.1882.)

Den andra artikeln, ”Fennomanin i Studenthuset”, ur tidningen *Helsingfors*, återges i exempel (36). Man skriver i kritisk ton dels om språkförhållandena i Studenthuset i Helsingfors, dels om de nya matsedlarna på ”Studis”:

(36) Otroligt, men sant – studentkårens fennomanska förvaltningsutskott eller dess lika fennomanske ekonom (vi veta ej hvilkendera men de tu äro ett)

hafva förbjudit studenthusets restauratör att i sin tjenst antaga svenska "ganymeder". Vi hafva ej lyckats få reda på huruvida äfven i detta fall "finska språkets rättigheter" gjort sig gällande ända derhän att man för vinnande af kypareanställning i Studenthuset skall ha aflagt examen i finska språket för F–n.

De nya matsedlarna på "Studis" äro också en sak värd att studera. Vi skola väl endera dagen litet utförligare presentera dem för våra läsare, men nöja oss för i dag med att nämna att den eljes på matsedlarne vanliga franska sidan numera är ersatt med – finska! Då man i allmänhet från fennomanskt håll sökt sin yttersta hjelp just i franskan, så förefaller det minst sagdt otacksamt att nu såder skjuta detta hjelpspråk åt sidan. (Tammerfors Aftonblad 20.10.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

Den tredje artikeln, "Fennomansk närsynthet", återges i exempel (37). Tidningen *Waasan Lehti* i Vasa skriver om ett rykte som också har en språkpolitisk dimension:

(37) Waasan Lehti tyckes hafva utgjutit sin galla i följd af ett rykte, som utspridt sig i Wasa, att ett aftryck ur tidningen "Helsingfors" skulle blifvit utdeladt bland eleverne på de högsta klasserna af Wasa svenska lyceum. Man må antingen gillande eller ogillande åhöra att någonting sådant skulle egt rum – enhvar har ju rätt att hafva sin tanke – så är det i alla fall märkvärdigt, att samma blad ingenting yttrade, då för någon tid sedan i Wasa talades om, att den allom bekanta "Tvåan" skulle blifvit utdelad bland samma elever. Fennomanerne äro alltid konseqventa: äfven i småsaker, som kunna gälla språkfrågan, tyckas de hafva lätt att glömma, hvad rättvisan fordrar. (Tammerfors Aftonblad 20.10.1882.)

I nummer 21 har publicerats följande notis som saknar underskrift. Artikeln, som är rubricerad "Det berättades på jernvägen", handlar om finskans ställning vid tillsättandet av en tjänst där den inte är obligatorisk:[25]

(38) En nyss blifven medlem af ett kollegium i hufvudstaden erhöll härom-dagen besök af en ungdomsvän från landsorten. Vid tal om de sednaste tilldragelserne förvånade sig landtmannen öfver att hufvudstadsvän-

nen, vid tillsättandet af en tjenst der finskan ej är obligatorisk, kunnat, tvertemot lag, yrka att tvenne sökande, som underlåtit bilägga intyg öfver undergången finsk examen, skulle uteslutas. Landtmannen, som visserligen var ifrig fennoman, hade dock en stark känsla för det skrifna lagordet, och förifrade sig något vid explierandet om nödvändigheten för partiet, att hafva aktning för lagen. Hufvudstadsbon blef slutligen otålig och utbrast:

"Men jag måste stoppa in mina kreatur litet hvarstans, ty de böla nu redan starkt efter ökadt foder".

Landtmannen tog sin hatt och gick. Då han kom till sitt qvarter befann han sig i full transpiration. (Tammerfors Aftonblad 17.11.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

I nummer 24 finns följande notis med rubriken "Fennomansk bannlysning". Exempel (39) handlar bland annat om "ett vikingablad på finska språket". I artikelns ordval kommer motsättningarna mellan de två språkliga grupperingarna tydligt fram:

(39) Uti en skrifvelse till Aamulehti n:o 94 omtalas, huruledes Tammerfors likasom Åbo numera skall erhålla ett vikingablad på finska språket. Svekomanerna, heter det, hafva härintills hållit sig på defensiven och skrifvit endast på svenska, men nu skola finskhetens vårdare bestormas och försök göras att jaga den in i vikingarnes läger. Man tror att finnarne skola skynda dit, då vikingasönerne börja tillropa dem på deras eget språk. Vikingarne anlita legt biträde, ty huru kunde de nedlåta sig att lära sig finska. Tyvärr förekomma exempel derom, att till och med de, hvilka genomgått finsk skola, låtit af guldet förleda sig att inträda i vikingarnes tjenst. O tider, o seder! säger bladet. […] (Tammerfors Aftonblad 8.12.1882.)

I avdelningen "Från främmande land" i nummer 25.B. rapporterar man om tidningen *Nya Pressen* som *Dagens Nyheter* i Sverige citerat.[26] Dess syfte är att "kraftigt söka värna den svenska kulturens och det svenska språkets fortbestånd i fosterlandet":

(40) […] Som man vet har efter mångåriga strider det finska språket vunnit den ställning i förvaltning, rättskipning och skola som med full rätt tillkommer det såsom taladt af befolkningens ofantligt öfvervägande flertal. För den svensktalande minoriteten återstår att genom reformarbete i alla rigtningar, genom rastlös verksamhet för näringarnas uppblomstring och för den finska kulturens utveckling häfda sin historiska betydelse i vårt gamla systerland. Det finsktalande folket måste vara den jordmån, ur hvilken den svenska såväl som den finska bildningen uppspirar. Att arbeta för detta folks framåtskridande och sociala höjande är en uppgift för de högre bildade så väl af svensk som af finsk nationalitet. Nya Pressen visar en berömvärd insigt af dessa förhållanden. […] (Tammerfors Aftonblad 15.12.1882; kursiv i originalet utelämnad.)

I nummer 13 ingår en notis om nya lyceer med finska som undervisningsspråk. År 1883 kommer statliga lyceer av denna typ enligt tidningen att inrättas i Åbo, Uleåborg och Björneborg. I nummer 14 finns en notis ur *Östra Nyland* (Ö. N.) om folkskolan i Tessjö by i Strömfors socken och en som handlar om Mörskom skolor.[27] I den senare notisen tackar man till exempel ”de fosterlandsvänner, som understödt och understöda denna skola”. Om undervisningsspråket i den förra har man bland annat följande att berätta:

(41) […] Föreståndarinna för denna folkskola är fröken Olga Holmström utdimiterad från Ekenäs seminarium. Undervisningsspråket är svenskt. Inom kommunen har förut funnits en fast folkskola med svenskt undervisnings-språk vid Strömfors bruk hvarutom, enligt redan fattade kommunalstämmobeslut, en svensh [sic!] folkskola kommer att inrättas i Kungsböle by och en finsk i Svenskby by af samma socken. (Tammerfors Aftonblad 29.9.1882.)

Till området lyceer och språkstrider hör också exempel (42) hämtat ur nummer 13. Där finns en notis om en knivhuggen lyceist publicerad ursprungligen i tidningen *Kuopion Sanomat* (Kuop. S.) i Savolax. En drucken bleckslagare från Idensalmi i östra Finland har knivhuggit en svensk lyceist som umgåtts med två finska lyceister:

(42) Då eleven vid svenska lyceum i Kuopio Knabe förliden måndag kl. 9 tiden på aftonen passerade öfver kyrkotorget i sällskap med tvenne mindre gossar från finska lyceet, anfölls han plötsligt af en drucken karl, som under ropet "svensken får ej gå tillsammans med finnarne" tillfogade honom en dugtig örfil. Ansatt på detta sätt försökte han först försvara sig med sin käpp, men ansåg det likväl för bäst att taga till flykten för den rasande druckne, hvarvid denne begynte springa efter honom. Då de hoppade öfver ett gärde, föllo de bägge på gatan, men förr än Knabe hann uppstiga tillfogade honom förföljaren ett knifhugg i ryggen. Af allt detta blef han så förskräckt, att han knappt visste hvart han sprang, men flydde händelsevis på realskolans gård och försökte att slippa in genom dörren, som vid denna tid var stängd. Då han vände om härifrån möttes han af förföljaren, som slog honom ännu en gång med knifven i nacken, hvarefter knifhuggaren fasttogs; men då han allt fortfarande rasade med sitt vapen, slapp han åter lös. Nu är han dock redan öfverlemnad i rättvisans händer och har befunnits vara en bleckslagare, Kumpulainen, hemma från Idensalmi, hvilken blott tillfälligtvis var i staden för att söka arbete. (Tammerfors Aftonblad 22.9.1882.)

I nummer 17 rapporterar man om ett nytt tidningsföretag (jfr även avsnitt 3.3.1. ovan).[28] Det är fråga om Garantiföreningen i Tammerfors vars mål är att börja ge ut "ett i sann fosterländsk anda redigeradt folkblad på finska språket" (för Garantiföreningen i Tammerfors, se avsnitt 1.1. ovan):

(43) Vid ett i går afton å Societetshuset hållet rätt talrikt besökt möte, bildades en garantiförening, för uppställande af ett i sann fosterländsk anda redigeradt folkblad på finska språket, hvilket skall från och med 1883 års början härifrån staden utgifvas i förening med Tammerfors Aftonblad, hvilket sistnämnde blad jemväl skulle behöfligen utvidgas. […] (Tammerfors Aftonblad 20.10.1882.)

Till slut finns i nummer 20 en notis i avdelningen "Från andra orter". Tidningen *Helsingfors* rapporterar om den nye redaktören för tidningen *Mellersta Österbotten*. Tidningens önskan är att "förfinskningens ande" inte längre skall "tala till svenske österbottningar":

(44) […] Att detta rykte mottages som intressant nyhet måste medgifvas af en hvar, som under innevarande år följt med det nämnda bladets innehåll och som deri hittills funnit de mest öppna fennomanska tendenser utpräglade. Så sorgligt detta förhållande derför varit, isynnerhet då man betänker att Mellersta Österbottens flesta läsare höra till Österbottens svenska allmoge, så glädjande måste det nu vara att erfara det bladets redigering öfvertages af en man, som, derom äro vi öfvertygade, icke skall tillåta någon förfinskningens ande längre att i det nämnda bladet tala till svenske österbottningar. (Tammerfors Aftonblad 10.11.1882.)

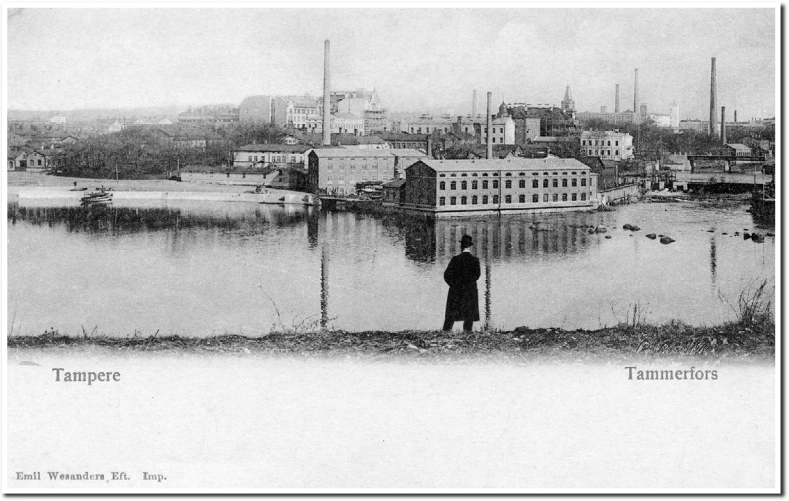

”Finlands Manchester.” Ett gammalt vykort ur författarens arkiv.

4 Resultat och diskussion

I denna undersökning har jag granskat den så kallade språkfrågan i den första årgången av *Tammerfors Aftonblad*. Det är fråga om ett historiskt tidningsmaterial utgivet i en industristad i det inre av Finland. I fokus

för undersökningen har bland annat legat frågor av relevans för språket i (finlands)svensk press under tidigt 1880-tal. Speciell hänsyn har jag fäst på hur tidningen förhållit sig till de språkliga frågor som satt sin prägel på den språkpolitiska diskussionen i Finland i slutet av 1800-talet: Hurdant är *Tammerfors Aftonblad* som språkpolitisk handling och hurdant samband finns det mellan texten och det samhälle som läst den? (Jfr Hellspong 2001, 133, 138.)

1. Vilken ideologisk och social funktion har texten i stort?

Tammerfors Aftonblad var ett organ för det svenska partiet i staden. Därför kan man med fog anta att det är partiets världsåskådning som tidningen också velat förmedla till sina läsare och det är det som läsarna också velat läsa om. De exempel på tidningens språkliga struktur som presenterats i denna undersökning har visat att tidningen innehåller rätt många ord och uttryck som berättar om maktkampen mellan det svenska och det finska lägret på 1800-talet. Dessa maktförhållanden och intressen både på lokalnivån och på riksnivån har satt sin prägel på utgivningen av tidningen. Man kan sålunda utgå ifrån att *Tammerfors Aftonblad* med stor sannolikhet velat bibehålla den ställning som de svenskspråkiga i Finland haft. (Jfr Hellspong 2001, 138.) Här kan man dock också se en tudelning: man kan säga att redaktörerna inte alltid varit påfallande svensksinnade men det material som publicerats ur andra tidningar och insändarna har varit det desto mera.

2. Är texten socialt och ideologiskt homogen eller heterogen?

Socialt och ideologiskt är *Tammerfors Aftonblad* snarare homogent än heterogent. Tidningen är med andra ord rätt konsekvent i sin linje när det gäller att behandla frågor med anknytning till det svenska i Finland. Men i tidningen har också publicerats artiklar som kan sägas

vara motstridiga med tanke på tidningens i och för sig konsekventa hållning men de utgör en minoritet bland de undersökta artiklarna. Att tidningen också fört fram dessa motstridiga åsikter ligger i linje med tidningarnas allmänna strävan att ge utrymme för flera olika synsätt och röster. *Tammerfors Aftonblad* utkom ju under en tid då språkstriden var en av de viktigaste processerna i samhället. (Jfr Hellspong 2001, 138.)

3. Hur öppen eller maskerad är texten i sin sociala och ideologiska hållning?

På basis av denna undersökning kan man säga att de flesta nummer av *Tammerfors Aftonblad* innehåller språksociologiskt och språkhistoriskt intressanta drag. Redaktionen för tidningen har velat ta upp frågan om språk redan på provnumrets (nr 0) första sida. Med tanke på att redaktionen ”så mycket som möjligt” försökt ”undvika de i denna fråga ofta förekommande ledsamma tidningspolemikerna, hvilka för större delen af den läsande allmänheten äro mera till förargelse än uppbyggelse” kan man säga att redaktionen inte helt lyckats i sin uppgift. Undersökningen visar att *Tammerfors Aftonblad* innehåller belägg som strider mot denna principiella liberala linjedragning. Å andra sidan kan man konstatera att redaktionen i ett senare nummer (nr 23) i en prenumerationsanmälan hävdar att man också i fortsättningen kommer att behandla ”de brännande frågor, som stå på dagordningen i vårt kära fosterland” och vidare att man ”[o]förskräckt skall […] uttala sina åsigter i sann fosterländsk anda samt varda en målsman för den svensktalande befolkningen i Tavastehus län”. I ljuset av denna undersökning finns det med andra ord en kontrovers på denna punkt.

* * *

På grund av att jag i denna undersökning endast fokuserat på en relativt kort period – tidningens första årgång från 1882 – har jag här endast kunnat komma med ett axplock ur den språkpolemik som förts under

tidningens tidiga historia. En längre tidsperiod skulle därför möjliggöra en mera nyanserad bild av språkdebatten i tidningen och samhället. I fortsättningen skulle man till exempel kunna jämföra språkdebatten i *Tammerfors Aftonblad* med motsvarande finländska tidningar, inte minst *Aamulehti* i Tammerfors men också till exempel *Hufvudstadsbladet* i Helsingfors. Speciellt en analys av ledarna förutsätter en djup kännedom om de politiska och samhälleliga förhållanden som rått under den tid då artiklarna publicerats. Att komma åt denna debatt har inte varit möjligt under denna undersöknings ram.

Noter

Språkväxling i Carola Sandbackas historiska romaner om den svenska språkön Tammerfors

1. *Ellen Llewellyn*, som även framförts på scen, och *Släkt och vänner* kommer troligen att ingå i en trilogi, vars tredje del ännu är outgiven.
2. En av utgångspunkterna för mitt postdoktorala projekt är att svenskan ”kom” till Tammerfors (gr. 1779) i första hand med industrin på 1800-talet och ”försvann” genom den strukturomvandling som drabbade den finländska industrin på 1980- och 1990-talen.
3. Det finns endast fyra svenskspråkiga gymnasier i ”övriga Finland”. De finns på de svenska språköarna Björneborg (Björneborgs svenska samskola), Kotka (Kotka svenska samskola), Uleåborg (Svenska privatskolans gymnasium i Uleåborg) och Tammerfors (Svenska samskolan i Tammerfors).
4. Jag har tillsammans med Paula Rossi undersökt den bild som äldre memoarlitteratur ger av flerspråkigheten på språköarna Tammerfors och Uleåborg på 1800-talet (Lönnroth & Rossi 2008c). Vår undersökning visar att memoarlitteratur ger en mångsidig bild av historisk flerspråkighet i Uleåborg och Tammerfors. Detta resultat ligger i linje med den bild som stadshistorisk forskning har kommit fram till när det gäller språk och språkgrupper i Uleåborg och Tammerfors på 1800-talet.
5. Ett forskningsområde som jag inte går in på här handlar om hur finskan i det svenska originalet har återgetts i den finska översättningen, det vill säga hur översättaren gått tillväga när hon översatt finska till finska.
6. Jag vill poängtera att jag i min analys inte är intresserad av de så kallade finlandismerna hos Sandbacka.
7. Debutromanen *Sagan om Sarastros väg* är även utgiven på bokförlaget Atlantis i Stockholm 1978.
8. I sin artikel undersöker Lilius dock inte Sandbacka utan till exempel de finlandssvenska författarna Johan Bargum och Tom Paxal.
9. Finskan kommenteras något överraskande inte i recensionerna av *Ellen Llewellyn* (Korsström 1995) och *Släkt och vänner* (Ingström 2004; se även Enckell-Grimm 2005).
10. Familjen Sandbacka ägde läderfabriken Oy Epilän Nahkatehdas Ab som grundades av Hugo Sandbacka 1925 (se Rasila 1992, 249).
11. Inom den finskspråkiga litteraturen har man dock behandlat språkförhållandena i Tammerfors (jfr t.ex. Eila Pennanens författarskap, speciellt den s.k. Tammerforstrilogin).
12. Lilius (1989, 113) skriver om så kallade ”språkligt medvetna författare”. Varje författare är dock mer eller mindre ”språkligt medveten”, hävdar jag.
13. Jämför skriftspråkets *pussaavatko he?*.

1. Eftersom Tammerfors i motsats till de övriga etablerade svenska språköarna i Finland – kuststäderna Kotka (567 svenskspråkiga 2009, dvs. 1,0 %), Björneborg (387 svenskspråkiga 2009, dvs. 0,5 %) och Uleåborg (274 svenskspråkiga 2009, dvs. 0,2 %) – ligger i inlandet, utgör staden en i ett språkgeografiskt perspektiv klarare avgränsbar språkö än dessa.
2. Med *äldre* avses människor som är över 65 år gamla (Nikula 2006, 161). I mitt material ingår dock en informant som vid intervjutidpunkten är 64 år gammal (se avsnitt 2.2. nedan). Inom gerontologin indelas människans liv i *kronologisk* och *social ålder*. Den förra – även indelad i *yngre äldre* (65–79 år) och *äldre äldre* (över 80 år) – har med år att göra. Den senare åldern är relativ och har med ens egen (eller andras) åldersuppfattning att göra. (Nikula 2005, 192.)
3. För skrivande stund finns DGH:s hemsida under adressen http://www.dgh.fi/start/.
4. Också i dag har den svenskspråkiga verksamheten i Tammerfors koncentrerat sig kring det ”svenska kvarteret” i Kaakinmaa med Svenska samskolan i Tammerfors och Svenska Gården.
5. År 1900 var 5,6 procent av Tammerforsborna svenskspråkiga men år 1930 hade siffran sjunkit till 2,6 procent (Keskinen, Peltola & Suodenjoki 2005, 34).
6. Muntligt meddelande av Birgitta Dahlström 6.5.2008.
7. I de gemensamma kaffetillställningarna brukar de svensk- och finskspråkiga pensionärerna i DGH dock sitta vid sina egna bord så att de kan umgås på sitt eget språk.
8. Eftersom undersökningen är avgränsad till att gälla DGH, koncentrerar jag mig inte på till exempel Svenska Pensionärsföreningen i Tammerfors, som dock många pensionärer i DGH är medlemmar av.
9. Av arbetsekonomiska skäl faller de finskspråkiga pensionärernas syn på tvåspråkigheten i DGH utanför ramen för denna undersökning.
10. Som Ralph Fasold (2004, 148) påpekar berättar attityder till ett språk ofta om attityder till dem som talar språket i fråga. Enligt bland annat John Edwards (1994, 98) bör forskaren göra en åtskillnad mellan *attityd* och *föreställning* (för språkliga attityder, se även Fasold 2004, 147–179).

Tammerfors Aftonblad och språkfrågan i Tammerfors på 1880-talet

1. I tidningen *Östra Nyland – Kotka Nyheter* har svenskspråkiga i Kotkatrakten fortfarande sin lokaltidning på svenska. Från och med 1973 utkommer i Tammerfors informationsbladet *Tammerfors Aktuellt*, TA.
2. För tidigare nummer och gamla årgångar av *Tammerfors Aktuellt*, se tidningens hemsida http://www.tammerforsaktuellt.fi/. För en populärt hållen översikt över *Tammerfors Aftonblad* och *Tammerfors Aktuellt*, se de la Chapelle & Korsström (2001).
3. *Aamulehtis* föregångare *Koi* grundades 1880.
4. Enligt Väinö Voionmaa har många kända svenska författare arbetat som redaktörer på *Tammerfors Aftonblad* (O. Reuter, Hjalmar Procopé, Eirik Hornborg, E. Lodenius, M. Hanemann m.fl.). Då *Tammerfors Aftonblad* 1882 började utkomma fungerade kanslirådet Axel Liljenstrand som dess egentliga chef och skribent. Tidningen uppgav sig representera en opartisk ståndpunkt i språkfrågan, något som har ifrågasatts. (Voionmaa 1932, 300, 809.)
5. I slutet av 1800-talet var både *Aamulehti* och *Tammerfors Aftonblad* livskraftiga tidningar. I Tammerfors utgavs även tidningen *Tampereen Uutiset*. Även om både *Tammerfors Aftonblad* och *Tampereen Uutiset* ansågs vara svensksinnade var förhållandet mellan dem dock inte problemfritt. (Rasila 1984, 553–554, se även 564.)
6. DFFF står för Demokratiska Förbundet för Finlands Folk, på finska SKDL.
7. År 2008 hade 5,4 procent av finländarna svenska som modersmål.
8. På finska kom klubben att kallas Tampereen Konversationiklubi. År 2009 fyller Svenska klubben i Tammerfors 125 år (se http://www.svenskaklubben.info/).
9. Ända till 1918 års kommunalval baserade sig antalet röster på den röstberättigades förmögenhet.
10. År 1903 hade Konversationsklubben cirka 150 medlemmar, år 1915 cirka 130 medlemmar och några år senare drygt 100 medlemmar (Kokko 2009).
11. På grund av att följetongerna i *Tammerfors Aftonblad* främst tjänar estetiska syften är de inte några *brukstexter* (för brukstexter, se Hellspong 2001).
12. Med *tendens* avser jag här ”framhävande av (politiska) åsikter i syfte att påverka” (*Svensk ordbok* 1999).
13. Till den kritiska analysen hör också en självkritisk aspekt, vilket innebär att ”även textens granskare har en politisk ståndpunkt, att hon inte är neutral”. Hos Hellspong (2001, 139, se även 133) finns ett antal frågor som man som textforskare bör reflektera över.
14. Denna kan i sin tur delas in i genrer.
15. I nummer 20 väcker firandet av Gustaf Adolfsdagen debatt.

16. ”OBS.! H. D., Morgonbl., på svenska och Tamp. S. & U. S. på finska.” Tidningarna i fråga är *Helsingfors Dagblad*, *Morgonbladet*, *Tampereen Sanomat* och *Uusi Suometar.*
17. Det bör påpekas att den omdiskuterade termen *språkö* är en senare produkt. Också denna term kan betraktas som språkpolitiskt laddad. En forskare som har en reserverad syn på språköforskningen är professor emeritus Bo Lönnqvist. I ett e-brev till mig (11.2.2009) skriver han: ”Begreppet ’språkö’ är problematiskt, det är ett relativt sent ord givet utifrån, alltså från ’Svenskfinland’. Det är alltså en politiskt-ideologisk kategorisering, som inte behöver ha upplevts på något sätt insulärt av svenskar bosatta på nämnda orter – det gäller t.ex. Jyväskylä.”
18. Till dessa korrespondentartiklar kan man till exempel räkna den språkpolitiskt relevanta text som är skriven av signaturen Peura i avdelningen ”Korrespondens från Egentliga Finland” i nummer 27.
19. Kursiv i originalet utelämnad. Här har den utelämnade kursiveringen dock ingen språkligt relevant funktion (jfr kursiveringen av *folket* i exempel 40).
20. Jämför även rubriken ”Frihet och tolerans” i nummer 0.
21. Nya svenska läroverket i Helsingfors behandlar man också i nummer 12 då tidningen rapporterar om dess högtidliga öppnande.
22. Brandkårens språkliga bakgrund framgår inte av artikeln.
23. Postföreståndarinnans språkliga bakgrund framgår inte av artikeln.
24. Den fjärde notisen är en längre artikel med rubriken ”Fennomanska utfall” av signaturen –l. som av utrymmesskäl inte behandlas här.
25. I nummer 21 finns också en språkpolitisk artikel i avdelningen ”Ett och hvarje”.
26. Den korta notisen ”Lapparnes värsta fiende” i nummer 21 handlar också om finskan i Sverige.
27. Jämför även nummer 14 där man har rubricerat en notis med ”Stora ord”. Innehållet i artikeln är följande: ”Uti sin 76 nummer frågar Aamulehti hvad regeringen under senaste halfva århundrade uträttat med det finska folkets skatter för att tillvägabringa ett på finska tänkande civiliseradt stånd. Den har inrättat tre (säger tre) sjuklassiga lyseer. Och det finska folket, det begrundar sin erhållna vinst, det tiger och betalar skatter åt de svensktalande tjenstemännen och för underhållet af svenska skolor. För att andemeningen deri ej må blifva förbisedd, förklaras i en not att påståendet afser den nu rådande tystnaden, och frågas om icke den kunde uttydas såsom stiltje före stormens utbrott. Det finska folket kunde i sanning vara förtjent af en ärekrans för sin tålmodighet. – Utan tvifvel har det finska folket utstått många lidanden, men icke har detta skett till följd deraf, att regeringarne velat hålla det i andligt mörker, såsom detta skett på otaliga andra ställen. Men för öfrigt gör Aamulehti sig onödigt besvär. Bladet tyckes känna finska folket alltför litet. Det har mera förstånd än att man kunde förmå att uppresa det genom dylika transcendentala insinuationor eller funderingar.” (*Tammerfors Aftonblad* 29.9.1882.)
28. I samma nummer (nr 17) hävdar tidningen att den finska konkurrenten *Aamulehti* ”ser smågubbar”: ”Bladet som föreställer sig atmosferen uppfyld af små bytingar i vikingaskrud, fäktar med dragen klinga emot dem och utvecklar dervid stor tapperhet, jemnförlig med den som riddaren af sorgliga skepnaden, sitt fosterlands hulde son och Dulcineas af Toboso älskare, den ädle Don Quixote de la Mancha och hans vapenbroder Sancho Panza ådagalade uti kampen emot den spanska väderqvarn, hvars vingar icke hörsammade riddarens bud att stanna.” (*Tammerfors Aftonblad* 20.10.1882.)

Källor och litteratur

De Gamlas Hem i Tammerfors r.f. – Vanhain Koti Tampereella r.y. Stadgar. Tammerfors, De Gamlas Hem i Tammerfors. Otryckt.

De Gamlas Hem 1893–1908. Tammerfors, Tammerfors stadsarkiv. Signum: A 386/III. Otryckt.

Sandbacka, Carola, 1995: *Ellen Llewellyn*. 2 uppl. Esbo, Schildt.

Sandbacka, Carola, 2004: *Släkt och vänner*. Esbo, Schildt.

Sandbacka, Carola, 2008: Brev till Harry Lönnroth 23.2.2008. Otryckt.

Tammerfors Aftonblad 1882: 3.6.1882–4.7.1884. Mikrofilm: TRE mf-rulle 3896. Tammerfors, Tammerfors stadsbibliotek.

* * *

Bergroth, Hugo, 1992 [1928]: *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift.* Faksimilupplaga av andra reviderade och tillökade upplagan. Helsingfors, Schildt.

Bloomfield, Leonard, 1935 [1933]: *Language.* British edition. London, George Allen & Unwin.

Bonsdorff, Lars G. von, 1956a: *Linne och jern 1. Textil- och metallindustrierna i Finland intill 1880-talet.* Helsingfors, Söderström.

Bonsdorff, Lars G. von, 1956b: *Linne och jern 2. Adolf Törngren d.ä.* Helsingfors, Söderström.

Bonsdorff, Lars G. von, 1956c: *Linne och jern 3. Gustaf August Wasastjerna.* Helsingfors, Söderström.

Chapelle, Gun de la & Korsström, Gunvor, 2001: Tammerfors Aftonblad – Tammerfors Aktuellt. I: *Vårt Tammerfors. En svensk språkö i hjärtat av det finska Tavastland*, red. av Göran Björkman m.fl. (Tampereen kaupunginosat XIX.) Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors/ Tammerfors stad. S. 58–69.

Clyne, Michael, 1997: Multilingualism. I: *The Handbook of Sociolinguistics*, red. av Florian Coulmas. (Blackwell Handbooks in Linguistics 4.) Oxford, Blackwell. S. 301–314.

Codó, Eva, 2008: Interviews and Questionnaries. I: *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, red. av Li Wei & Melissa G. Moyer. Malden/Oxford/Carlton, Blackwell. S. 158–176.

Coulmas, Florian, 2005: *Sociolinguistics. The Study of Speakers' Choices*. Cambridge, Cambridge University Press.

Coupland, Nikolas, Coupland, Justine & Giles, Howard, 1991: *Language, Society and the Elderly. Discourse, Identity and Ageing.* Oxford/Cambridge, Blackwell.

De Gamlas Hem i Tammerfors. http://www.dgh.fi/ [Hämtat 9.9.2009.]

Doepel, Lennart, 2001: De Gamlas Hem – Vanhain Koti Tampereella. I: *Vårt Tammerfors. En svensk språkö i hjärtat av det finska Tavastland*, red. av Göran Björkman m.fl. (Tampereen kaupunginosat XIX.) Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors/Tammerfors stad. S. 125–128.

Eckert, Penelope, 1997: Age as a Sociolinguistic Variable. I: *The Handbook of Sociolinguistics*, red. av Florian Coulmas. (Blackwell Handbooks in Linguistics 4.) Oxford, Blackwell. S. 151–167.

Edwards, John, 1994: *Multilingualism*. London/New York, Routledge.

Edwards, John, 2007: Societal multilingualism: reality, recognition and response. I: *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*, red. av Peter Auer & Li Wei. (Handbooks of Applied Linguistics 5.) Berlin/New York, Mouton de Gruyter. S. 447–467.

Einarsson, Jan, 2004: *Språksociologi*. Lund, Studentlitteratur.

Enckell-Grimm, Barbro, 2005: Gå från gården, det förflutna och dig själv – grunden. I: *Kiiltomato.net*. http://www.kiiltomato.fi/ [Publicerat 11.2.2005, hämtat 15.7.2008.]

Fasold, Ralph, 2003 [1990]: *The Sociolinguistics of Language*. (Language in Society 6.) Oxford/Malden, Blackwell.

Fasold, Ralph, 2004 [1984]: *The Sociolinguistics of Society*. (Language in Society 5.) Oxford/New York, Basil Blackwell.

Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel, utg. av. Clas Zilliacus. Helsingfors/Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis 2000.

Forster, Leonard, 1970: *The Poet's Tongues. Multilingualism in Literature*. Cambridge, Cambridge University Press.

Gardner-Chloros, Penelope, 2007: Multilingualism of autochthonous minorities. I: *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*, red. av Peter Auer & Li Wei. (Handbooks of Applied Linguistics 5.) Berlin/New York, Mouton de Gruyter. S. 469–491.

Grönblom, Hjalmar, 1934: *Tammerfors Konversationsklubb 1884–1934*. Tammerfors, Tammerfors Konversationsklubb.

Haapala, Pertti, 1986: *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Tampere/Helsinki, Vastapaino/Suomen Historiallinen Seura.

Hellspong, Lennart, 2001: *Metoder för brukstextanalys*. Lund, Studentlitteratur.

Hiidenmaa, Pirjo, 2008: Miten ruotsi pärjää Tampereella? I: *Hiidenkivi* 6/2008. S. 52.

Hyltenstam, Kenneth & Stroud, Christopher, 1991: *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund, Studentlitteratur.

Hämäläinen, Pekka Kalevi, 1968: *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939*. Porvoo/Helsinki, WSOY.

Identitet och framtid. Folktingets undersökning om finlandssvenskarnas identitet hösten 2005. Suomenruotsalainen identiteetti. Folktingetin kyselytutkimus syksyllä 2005. Helsingfors, Folktinget 2006.

Ingström, Pia, 2004: Stillsamt om dramatisk tid. I: *Hufvudstadsbladet* 13.11.2004.

Jutikkala, Eino, 1979: *Tampereen historia 3. Vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampere, Tampereen kaupunki.

Kauffmann, Hermann, 1902: *Muntra minnen från mellersta Tavastland. Små berättelser om ångbåtar, jakt och fiske*. Helsingfors, Författarens förlag.

Keskinen, Jouni, Peltola, Jarmo & Suodenjoki, Sami, 2005: *Tamperelaiset. Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1940*. (Tampereen museoiden julkaisuja 79.) Tampere, Tampereen museot.

Klinge, Matti, 1993: Gunnar Suolahti epookkia ja tyyppiä etsimässä. I: Gunnar Suolahti: *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta*, red. av Matti Klinge. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 585.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 463–480.

Kokko, Heikki, 2009: Tammerfors Konversationsklubb – Tampereen Konversationiklubi. I: *Koskesta voimaa*. http://www.uta.fi/koskivoimaa/valta/1900-18/kklubi1.htm/ [Hämtat 13.3.2009.]

Korsström, Tuva, 1995: Tammerforssvenskarna fick sin krönika. ”Ellen Llewellyn” är den perfekta romanen. I: *Hufvudstadsbladet* 4.11.1995.

Kuczynski, Anna-Liisa, 2006: Kaksikielisenä suomalaisten keskellä. Identifikaatioita Uudenkaupungin kielellisessä ahtaudessa. I: *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*, red. av Laura-Kristiina Moilanen & Susanna Sulkunen. (Historiallinen Arkisto 123.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 267–292.

Kuusanmäki, Jussi, 1983: Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. I: Eino Jutikkala m.fl.: *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun.* Helsinki, Suomen Kaupunkiliitto. S. 51–125.

Lagerholm, Per, 1999: *Talspråk i skrift. Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800–1997.* (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:54.) Lund, Lunds universitet.

Lanza, Elizabeth, 2008: Selecting Individuals, Groups, and Sites. I: *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, red. av Li Wei & Melissa G. Moyer. Malden/Oxford/Carlton, Blackwell. S. 73–87.

Lehtola, Regina, 2001: Kyrka och församling. I: *Vårt Tammerfors. En svensk språkö i hjärtat av det finska Tavastland*, red. av Göran Björkman m.fl. (Tampereen kaupunginosat XIX.) Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors/Tammerfors stad. S. 38–57.

Lilius, Pirkko, 1989: Om språkval i den finlandssvenska litteraturen. I: *Folkmålsstudier* 32. S. 111–128.

Liljestrand, Birger, 2003: Den litterära texten som språkspegel. I: *Från Närpesdialekt till EU-svenska. Festskrift till Kristina Nikula*, red. av Harry Lönnroth. Tampere, Tampere University Press. S. 121–132.

Lindfors, Gustav V., 1938: *Finlayson-fabrikerna i Tammerfors. I: 1820–1907*. Tammerfors, Finlayson.

Lumme-Sandt, Kirsi, 2005: Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. I: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, red. av Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere, Vastapaino. S. 125–144.

Löfman, Anita, 1995: *Hundra år av gemenskap. Svenska samskolan i Tammerfors 1895–1995.* Tammerfors, Svenska samskolan i Tammerfors.

Lönnqvist, Bo, 2007: Nationalitet, etnicitet, identitet – livsöden i utdöende donauschwabiska byar. I: *Sphinx* 2006–2007. S. 21–32.

Lönnroth, Harry, 2009a: Teollisuuskaupunki kielellisenä ympäristönä – näkökulmia Tampereen ruotsinkielisyyden tutkimiseen 1700-luvulta 2000-luvulle. I: *Kielikuvia* 1/2009. S. 4–10.

Lönnroth, Harry, 2009b: Det femte landskapet? Svenska språköar i Finland som objekt för språkvetenskaplig forskning. I: *En färd i språket. Festskrift till Marketta Sundman på 60-årsdagen den 12 mars 2009*, utg. av Kirsten M. Berg m.fl. Åbo, Nordisk filologi, Åbo universitet. S. 98–113. https://oa.doria.fi/handle/10024/43995/ [Hämtat 15.6.2009.]

Lönnroth, Harry, 2009c: Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle. I: *Tampere kieliyhteisönä*, red. av Harry Lönnroth. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1236.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 105–145.

Lönnroth, Harry, u.u.: The multilingual history of an industrial society. The case of Tampere, Finland. I: *The 23rd Scandinavian Conference of Linguistics*. (Studia Linguistica Upsaliensis.) Uppsala, Uppsala University.

Lönnroth, Harry & Rossi, Paula, 2008a: Språkhistorien i stadshistorien. Språk i kontakt i Tammerfors och Uleåborg. I: *Svenskan i Finland 10*, red. av Jan Lindström m.fl. (Nordica Helsingiensia 11.) Helsingfors, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. S. 197–211.

Lönnroth, Harry & Rossi, Paula, 2008b: Språken i föreningsspråk. Finländska fruntimmersföreningar som språkliga miljöer på 1800- och 1900-

talen. I: *Svenskans beskrivning 29*, red. av Marianne Nordman m.fl. (Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska samfundet 70.) Vasa, Svensk-Österbottniska samfundet. S. 187–194.

Lönnroth, Harry & Rossi, Paula, 2008c: Kielisaarekkeet kirjallisuudessa. Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisyydestä 1800-luvulla? I: *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet. VAKKI-symposium XXVIII. Vasa 8–9.2.2008*, red. av Mona Enell-Nilsson & Tiina Männikkö. (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet 35.) Vasa, Vasa universitet. S. 127–138.

McRae, Kenneth D., 2007: Toward language equality: four democracies compared. I: *International Journal of the Sociology of Language* 187/188. S. 13–34.

Nikula, Henrik, 1995: Vad innebär tolkning av litterär text – lingvistiskt sett? I: *Språk och fiktion. Ett nordiskt symposium om relationen mellan språkteori och skönlitteratur under 1900-talet*, red. av Moira Linnarud m.fl. Karlstad, Högskolan i Karlstad. S. 39–61.

Nikula, Henrik, 2003: Vad och hur. Den skönlitterära texten som objekt för språkvetenskaplig forskning. I: *Från Närpesdialekt till EU-svenska. Festskrift till Kristina Nikula*, red. av Harry Lönnroth. Tampere, Tampere University Press. S. 147–158.

Nikula, Kristina, 2005: Vår bästa tid är nu. Beteckningar för äldre i finlandssvensk press. I: *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*, red. av Paula Rossi. (Acta Universitatis Ouluensis B:64.) Uleåborg, Uleåborgs universitet. S. 191–201.

Nikula, Kristina, 2006: Jag – en geront? Åldersdiskursen i finlandssvensk press. I: *Svenskan i Finland 9*, red. av Veikko Muittari & Matti Rahkonen. (Meddelanden från institutionen för språk vid Jyväskylä universitet 1.) Jyväskylä, Jyväskylä universitet. S. 161–171.

Nikula, Kristina, 2007: Den åldrande kvinnan och pressen. I: *Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv*, red. av Britt-Louise Gunnarsson m.fl. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 71.) Uppsala, Uppsala universitet. S. 121–130.

Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1–5, huvudredaktör Elisabeth Møller Jensen. Malmö, Bra Böcker 1993–2000.

Nuolijärvi, Pirkko, 2005: Haastattelu kielentutkijan aineistona. I: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, red. av Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere, Vastapaino. S. 242–263.

Oxford English Dictionary. 2nd ed. Oxford, Oxford University Press 1989.

Pihlainen, Kalle, 2002 [2001]: Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historiantutkimuksessa. I: *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, red. av Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Toinen

painos. (Tietolipas 175.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 303–317.
Rasila, Viljo, 1984: *Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampere, Tampereen kaupunki.
Rasila, Viljo, 1992: *Tampereen historia 4. Vuodesta 1944 vuoteen 1990*. Tampere, Tampereen kaupunki.
Ringmar, Martin, 2006: Älvdalska – en önordisk språkö på fastlandet? I: *Rapport från Fuost konferensn um övdalskų. Första konferensen om älvdalska*, red. av Gunnar Nyström. Uppsala, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. http://www.nordiska.uu.se/arkiv/konferenser/alvdalska/konferensbidrag/Ringmar.pdf/ [Hämtat 18.12.2008.]
Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa, 2005: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. I: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, red. av Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere, Vastapaino. S. 22–56.
Sandbacka, Carola, 1978: *Sagan om Sarastros väg*. Helsingfors, Schildt.
Sandbacka, Carola, 1981: *Satu Sarastron tiestä*. Översättning Kyllikki Villa. Helsinki, Kirjayhtymä.
Sandbacka, Carola, 1987: *Understanding other cultures. Studies in the philosophical problems of cross-cultural interpretation*. (Acta Philosophica Fennica 42.) Helsinki, The Philosophical Society of Finland.
Sandbacka, Carola, 1996: *Ellen Llewellyn*. Översättning Kaarina Ripatti. Helsinki, Kirjayhtymä.
SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm, Svenska Akademien 1898–.
Sjögren, Peter, 1998: Finlandssvensk litteratur: en förlagspolitisk fråga. I: *Folkmålsstudier* 38. S. 111–120.
Sociolingvistik, red. av Eva Sundgren. Stockholm, Liber 2007.
Sprachinselforschung. Eine Gedenkschrift für Hugo Jedig, red. av Nina Berend & Klaus J. Mattheier. Frankfurt am Main, Peter Lang 1994.
Svensk ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Tredje reviderade upplagan. Stockholm, Norstedts Ordbok 1999.
Svenska Klubben i Tammerfors. http://www.svenskaklubben.info/ [Hämtat 9.9.2009.]
Tabouret-Keller, Andrée, 1997: Language and Identity. I: *The Handbook of Sociolinguistics*, red. av Florian Coulmas. (Blackwell Handbooks in Linguistics 4.) Oxford, Blackwell. S. 315–326.
Tammerfors Aktuellt. http://www.tammerforsaktuellt.fi/ [Hämtat 14.1.2009.]
Tampere kieliyhteisönä, red. av Harry Lönnroth. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1236.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

Tandefelt, Marika, 1988: *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3.) Uppsala, Uppsala universitet.

Tiittula, Liisa, 2001: Puhuttu kieli ja sen illuusio kirjallisuudessa. Kuinka puhe kääntyy tekstiksi. I: *Kielikuvia* 1/2001. S. 5–16.

Tiittula, Liisa & Ruusuvuori, Johanna, 2005: Johdanto. I: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, red. av Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere, Vastapaino. S. 9–21.

Uppslagsverket Finland 4. Helsingfors, Schildt 2006.

Wallenius, Mark, 2007: *En svensk röst i inlandet. Svenska folkpartiet i Tammerfors 1907–2007.* Tammerfors, Svenska Folkpartiet i Tammerfors.

Wassholm, Johanna, 1999: *De Gamlas Hem i Tammerfors r.f. Vanhain Koti Tampereella ry. 1898–1998.* Tammerfors, De Gamlas Hem i Tammerfors.

Wesander, Napoleon, 1936: *Levnadsminnen*. Helsingfors, Söderström.

Wilkman, Börje, 1984: *Svenska Klubben i Tammerfors 1884–1984.* Tammerfors, Svenska Klubben i Tammerfors.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 1999: *Diskursanalyse som teori og metode.* Frederiksberg, Samfundslitteratur/Roskilde Universitetsforlag.

Voionmaa, Väinö, 1932 [1907]: *Tampereen kaupungin historia 3. Itämaisesta sodasta suurlakon aikoihin*. Toinen, tarkastettu ja lisätty painos. Tampere, Tampereen kaupunki.

Voionmaa, Väinö, 1935: *Tampereen kaupungin historia 4. Tampereen uusin historia*. Tampere, Tampereen kaupunki.

Vårt Tammerfors. En svensk språkö i hjärtat av det finska Tavastland, red. av Göran Björkman m.fl. (Tampereen kaupunginosat XIX.) Tammerfors, Svenska klubben i Tammerfors/Tammerfors stad 2001.

Vähäpesola, Johanna, 2009: Äidinkieli, kansallisuus ja uskonto. I: *Koskesta voimaa*. http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/kieli jauskonto.htm/ [Hämtat 22.1.2009.]

Åström, Anna-Maria, Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa, 2001: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv.* (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633.) Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland.

Bilagor

Bilaga 1. Följebrev 6.5.2008

Bästa mottagare!

Jag arbetar som forskardoktor vid Institutionen för språk- och översättningsvetenskap vid Tammerfors universitet, där jag leder ett forskningsprojekt som heter *Industristaden i språklig förändring. Svenskheten i Tammerfors från 1700-talet till 2000-talet*. Projektet finansieras av Finlands Akademi 2008–2010.

I maj 2008 kommer jag att genomföra en undersökning i De Gamlas Hem i Tammerfors som heter ”Språkbevarande och språklig identitet bland finlandssvenska äldre i Tammerfors”. Jag är intresserad av all den information som äldre Tammerforssvenskar kan berätta om svenskan och svenskheten i staden och inlandet förr och nu.

Undersökningen genomförs som en så kallad intervjuundersökning och den baserar sig på frivillighet. Jag kommer att intervjua alla de svensk- och tvåspråkiga pensionärer i De Gamlas Hem i Tammerfors som är intresserade av att delta i undersökningen. Som forskare tar jag hänsyn till de krav som forskningsetiken ställer, vilket bland annat innebär att allas anonymitet garanteras. I fortsättningen kan det inspelade materialet användas av andra forskare.

Det skulle vara mycket viktigt om så många pensionärer som möjligt kunde delta i undersökningen. Alla språkliga minnen och erfarenheter är värda att dokumenteras – de är värdefulla bidrag till kännedomen om svenskans historia i det finska inlandet, framför allt på den svenska språkön Tammerfors.

Jag ger gärna mera information om intervjuerna och projektet.

Med vänlig hälsning

Harry Lönnroth, FD, forskardoktor
Institutionen för språk- och översättningsvetenskap
33014 Tammerfors universitet

Bilaga 2. Intervjuunderlag

1. Namn, födelseår och födelseort
2. Modersmål och kunskaper i det andra inhemska språket
3. När kom Ni till De Gamlas Hem? Varför?
4. Har Ni alltid bott i Tammerfors?
5. Utbildning och yrkesbakgrund (inklusive arbetsspråk)
6. Hemspråk
7. Makens/makans språk
8. Barnens/barnbarnens språk
9. Hur ofta och i vilka sammanhang talar Ni finska?
10. Hur skulle Ni beskriva Er attityd till finskan?
11. Hur har Ni lyckats bevara Ert språk i en finskspråkig stad?
12. Har Ni någon gång tänkt byta språk?
13. Har Ni fäst uppmärksamhet på att svenskspråkiga i Tammerfors har bytt språk?
14. Har Ni någon gång tänkt flytta från Tammerfors på grund av språket?
15. Hur har svenskan och svenskheten i Tammerfors förändrats?
16. Vilken roll spelar de finlandssvenska institutionerna för svenskan i Tammerfors?
17. Fritid och socialt umgänge på svenska i Tammerfors (t.ex. föreningslivet och kyrkan)
18. Vad är Er språkliga och geografiska identitet? Är Ni Tammerforssvensk, finlandssvensk, finländare, finne, svensk, tavastlänning eller något annat?
19. Hurdant är det att leva i Tammerfors som finlandssvensk (svenskspråkig eller tvåspråkig)?
20. Övriga frågor om svenskan och svenskheten i Tammerfors förr och nu: ”Språkstrider” i Tammerfors och i De Gamlas Hem? Hör den svenska språkön Tammerfors till det så kallade Svenskfinland?

Publikationer inom projektet Industristaden i språklig förändring

Nedan förtecknas bara de vetenskapliga publikationer av vilka det framgår att arbetet utförts med finansiering från Finlands Akademi. Förteckningen upptar de arbeten som är under utgivning i september 2009.

Lönnroth, Harry, 2009a: Teollisuuskaupunki kielellisenä ympäristönä – näkökulmia Tampereen ruotsinkielisyyden tutkimiseen 1700-luvulta 2000-luvulle. I: *Kielikuvia* 1/2009. S. 4–10. [Även i elektronisk form: http://nykysuomenseura.org/.]

Lönnroth, Harry, 2009b: Det femte landskapet? Svenska språköar i Finland som objekt för språkvetenskaplig forskning. I: *En färd i språket. Festskrift till Marketta Sundman på 60-årsdagen den 12 mars 2009*, utg. av Kirsten M. Berg m.fl. Åbo, Nordisk filologi, Åbo universitet. S. 98–113. https://oa.doria.fi/handle/10024/43995/ [Hämtat 15.6.2009.]

Lönnroth, Harry, 2009c: Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle. I: *Tampere kieliyhteisönä*, red. av Harry Lönnroth. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1236.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 105–145. [A Finnish Industrial City, a Swedish Speech Island. Swedishness in Tampere from the 18th Century to the 21st Century.]

Lönnroth, Harry, 2009d: *Svenskt i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*. Tampere, Tampere University Press. [Swedish in Tampere. Three studies on language and society in inland Finland.] [Även i elektronisk form: http://www.ellibs.com/.]

Lönnroth, Harry, u.u.: The multilingual history of an industrial society. The case of Tampere, Finland. I: *The 23rd Scandinavian Conference of Linguistics*. (Studia Linguistica Upsaliensis.) Uppsala, Uppsala University.

* * *

Lönnroth, Harry & Rossi, Paula, 2008a: Språkhistorien i stadshistorien. Språk i kontakt i Tammerfors och Uleåborg. I: *Svenskan i Finland 10*, red. av Jan Lindström m.fl. (Nordica Helsingiensia 11.) Helsingfors, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. S. 197–211.

Lönnroth, Harry & Rossi, Paula, 2008b: Språken i föreningsspråk. Finländska fruntimmersföreningar som språkliga miljöer på 1800- och 1900-talen. I: *Svenskans beskrivning 29*, red. av Marianne Nordman m.fl. (Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska samfundet 70.) Vasa, Svensk-Österbottniska samfundet. S. 187–194.

Lönnroth, Harry & Rossi, Paula, 2008c: Kielisaarekkeet kirjallisuudessa. Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisyydestä 1800-luvulla? I: *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet. VAKKI-symposium XXVIII. Vasa 8–9.2.2008*, red. av Mona Enell-Nilsson & Tiina Männikkö. (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet 35.) Vasa, Vasa universitet. S. 127–138. [Språköar i litteraturen. En hurdan bild ger memoarlitteratur av flerspråkigheten i Uleåborg och Tammerfors på 1800-talet?]

* * *

Tampere kieliyhteisönä, red. av Harry Lönnroth. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1236.) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009. [Tampere as a Language Community.]

Personregister

A
Andersson, Carl 139
Asp, byggmästare 27
Aspelin, E. 156

B
Bargum, Johan 165n
Bark, Ernst 142
Bergman, H. 139
Bergroth, Hugo 19
Birger jarl 123
Björkell, Ina 79
Björkell, Otto 122–123, 125
Björksten, K. E. 123
Blom, Sigrid 79
Buchtrup Troiel, Niels Carl 140
Bäck, Johannes 137

C
Calonius, F. L. 79–80
Chapelle, Gun de la 167n
Clayhills, Ellen 79

D
Dahlström, Birgitta 12, 166n
Degenaer, Per Erik Svante 139
Durchman, Ljuba 79

E
Edwards, John 166n
Enqvist, Anna 79

F
Fasold, Ralph 25, 76, 86, 89, 166n
Federley, Birger 80
Fontell, Karl Oskar 137
Forsius, Sigfridus Aronus 11
Forster, Leonard 26
Freud, Sigmund 35

G
Grahn, Kuno 122
Grön, Eino 58
Grönholm, A. W. 122
Grönmark, Karl 27
Gustafsson, spinnmästare 27

H
Haapala, Pertti 12–13
Hagelberg, Emil 122–123, 138
Hahn, E. 140
Hakulin, Amanda 79
Hammarén, Lars Johan 79
Hanemann, M. 167n
Havu, Jukka 12
Hellspong, Lennart 129, 131, 144, 167n
Henriksson, Karl 143
Holmström, Olga 159
Hornborg, Eirik 167n

I
Idman, Olga 79
Ingström, Pia 32, 35–36
Isotalo, Antti 143

K
Karl XV 152
Kauffmann, Hermann 28
Klemola, Juhani 12
Knabe, lyceist 160
Konstantinidos, Konstandi Dmitri 139
Korsström, Gunvor 167n
Korsström, Tuva 26, 32, 34–35, 38
Kuczynski, Anna-Liisa 20
Kumpulainen, bleckslagare 160
Kurvinen, missionspredikant 137
Kuusanmäki, Jussi 120

L
Lagergren, Svante 139
Lang, August Edvard Adolf 139
Langelinen, E. 151
Lilius, Pirkko 26, 31, 165n
Liljenstrand, Axel 122, 167n
Liljeroos, Henrik 79
Lille, E. 155

Lodenius, E. 167n
Lumme-Sandt, Kirsi 86
Lundahl, Augusta 23
Lönnqvist, Bo 168n
Lönnroth, Eino 12
Lönnroth, Harry 12
Lönnroth, Lauri 12

M
Mannelin, Mauno 37
Matikainen, Katja 12
Miller, blekmästare 27
Mäkelä, Hannu 34
Møller Jensen, Elisabeth 31

N
Nell, vävmästare 27
Nikula, Kristina 11, 76
Nordenskiöld, Adolf Erik 153
Nosén, G. 139
Nuolijärvi, Pirkko 87
Nyman, verkmästare 27

O
Oscar II 152

P
Paxal, Tom 165n
Pehrsson, Anders Petter 139
Pennanen, Eila 165n
Procopé, Fredrik 125
Procopé, Hjalmar 167n
Procopé, Ossian 79

R
Rannanjärvi, Antti 143
Rantakallio, H. 91
Rasila, Viljo 128
Rejman, Gustaf Adolf 139
Renvall, Viola 23
Reuter, Ossian 122, 167n
Rossi, Paula 12, 165n

S
Sandbacka, Carola 10, 12, 16–18, 23–26, 29–35, 37–38, 41, 46, 51, 68–71, 165n
Sandbacka, Hugo 165n
Sandberg, William 142
Sjögren, Peter 31
Snellman, Johan Vilhelm 152–153
Solin, Elsa 79
Staf, E. M. 29
Sundström, Fjalar 124

T
Tallqvist, Karl Alfred 137
Törngren, Adolf 122

V/W
Waara, Salomon 140
Wallgren, W. H. O. 27
Wassholm, Johanna 80
Wesander, Emil 122, 140
Wesander, Napoleon 27
Wilén, Fritz 122
Voionmaa, Väinö 167n

Z
Zilliacus, Clas 31

Å
Åkerlund, C. W. 79